

249300

ком.

РУСКА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

під редакцією

ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО.

ТОМ XV.

ІСТОРИЧНІ
МОНОГРАФІЇ
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

ТОМ VIII.

РУІНА
II. ГЕТЬМАНОВАННЄ МНОГОГРІШНОГО.

Ціна 1 р. 30 кр.

У ЛЬВОВІ 1893.

Друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка, під варядом К. Беднарського.

Головний склад в книгарні Ставропигійського Інститута
у Львові і у видавця у Львові ул. св. Миколая Ч. 13.
II. поверх.

Просимо переглянути інші сторони окладинки.

РУСКА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

під редакцією

ОЛЕКСАНДРА БАРВІНЬСЬКОГО.

Т О М Х V .

І С Т О Р И Ч Н І
М О Н О Г Р А Ф І Ї
М И К О Л І К О С Т О М А Р О В А .

Т О М V I I I .

Р У І Н А

II. ГЕТЬМАНОВАННЄ МНОГОГРІШНОГО.

Ціна 1 зр. 30 кр.

У ЛЬВОВІ 1893.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського.

Головний склад в книгарні Ставрошигійського Інститута у Львові
і у видавця у Львові ул. св. Миколая Ч. 13, II. поверх.

249300

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту
Інв. 249300

Від Видавництва.

З XV. томом „Рускої Історичної Бібліотеки“ пускаємо в світ історичної монографії М. Костомарова „Руїна“ II. частину: *Гетьманованне: Демія Многогрішного*, а в додатку монографію М. Іванишова: Про давні сільські громади на Україні-Руси. Третю і останню частину „Руїни“: Гетьманованне Самійловича, подамо, щоб не розривати, в XVI. томі „Рускої Історичної Бібліотеки“ (для того XV. том вийшов менше обемистий), а також покажчик до цілої „Руїни“.

Вн. передилатники, що взяли „Руску Істор. Бібліотеку“ на сплату ратами, зволють правильно надсилати умовлені рати і взагалі просимо уклісно о присилку залеглих належитостей.

При сій нагоді складаємо подяку за підмогу в скількості 500 р. ав., котру Високий Соїм зволив на наше видавництво на р. 1893 признати.

У Львові в цвітні 1893.

Александр Барвінський.

ДРУГА ЧАСТИНА.

ГЕТЬМАНОВАННЄ ДЕМ'ЯНА МНОГОГРІШНОГО.

(Переклад О. Я. КОНІССКОГО).

I.

Щісля того, як замордовано Бруховецького, Дорошенко питає величезний натовп козаків і народу, що були на Опшн-нянському полі: „А з ким же тепер будемо єднати ся: чи з Москалями, чи з Поляками, чи з Турками?“ Невиразними і неясними криками відповідає натовп, але-ж з того Дорошенко міг зрозуміти, що народ більш схиляєть ся до поєднання з Турками. Українці не коштували ще солодощів кормиги турецької, а проти воввод і ратних людей московських були озвірені, тим то й не висловили бажання, так як колись за Хмельницького, щоб лишити ся під рукою царя московського. Літописець український Величко повідає, що того дня, як вбито Бруховецького, військо обох гетьманів, що недавно ще ворогувало, тепер з'єднало ся; на мировій козаки перепили ся, загомонїли і почали на Дорошенка нарікати; чуто навіть було похвалки — замордувати єго. Дорошенко звелїв викотити ще кілька бочок горїлки, щоб тим більше ще прихилити до себе козаків і перепоїти їх до безпам'ятї. Сам гетьман виїхав на другий кінець табору та там і перебував аж доти, доки колотнеча не втихомирилась. Другого дня він звелїв збирати ся в дорогу і рушив на Котельву, щоб Ромодановського звідтіля прогнати.

Та вже нікого було проганяти, бо нікого вже не було. Ромодановський й сам відступив. Тодї Дорошенко рушив на

Гадяч і звелів по околиці руйнувати маєстности Бруховецького. В Гадячі він забрав полонених Москалів, жінку Бруховецького і опанував усе рухоме добро замордованого гетьмана. Ромодановський з Котельви прямував до Путивля; кажуть, що у Дорошенка було на думці іти на вздогін его; та не дала ему несподівана звістка з Чигирина, що жінка его стала ему невірною, спізнала ся з кимсь „молодчим“, як каже літопись Самовидця: „Через пліт скочила з молодшим“. Дорошенко на швидку поїхав до Чигирина, а до свого возвороту, замість себе — зробив наказним гетьманом над війском по лівому боці Дніпра, Деяна Ігнатовича Многогрішного, колишнього полковника чернігівського, зробленого не що давно енеральним осаулою. В Гадячі, що за Бруховецького став ніби столицею лівобережної України, Дорошенко лишив брата свого Андрія, ніби гетьманового намістника. Війску гетьман звелів вкінєць попроганяти царських воевод і ратних людей, які ще були по трьох містах: у Переяславі, у Ніжині і в Чернигові.

Перше Дорошенкови здавало ся, що по лівобережу народ любить его. Така думка була і в декого іншого, але показало ся, що дійсне не так воно було. Доки був живий Бруховецький — огидливість до него спонукала людей, пристати до кого будь іншого; отже коли осоружного Бруховецького спекали ся, так ні для старшини, ні для козаків, а для посільства і поготів, той, хто вдатен був заступити Бруховецького, не був неодмінно вже тільки сам Дорошенко. Перш за всіх проти него були Запорожці. На Січі був писарем Суховієнко, людина лукава і вдатна вабити до себе товариство. Коло него і скупили ся ті Запорожці, що не воліли корити ся Дорошенкови. Прокинула ся думка, помстити ся за Бруховецького. Замордований гетьман раз у раз був до Запорожців прихильним; за те-ж і на Січі лишили ся у него прихильники і приятелі навіть тоді, коли вже скрізь по Україні его зненавиділи. Ще з того часу, як Богдана Хмельницького Січовики обібрали на гетьмана, що утік на Січ перед переслідованнем Потоцького, Запорожці пеказували замір вибрати гетьманів на цілу Україну і не були вони прихильними до тих гетьманів, яких вибирала Україна без участі Січи. Суховієнко доводив товариству, що коли вже немає на Україні гетьмана, так настановити нового повинна слава Січа. Това-

риство пристало до такої поради і обібрало на гетьмана Суховієнка. Він обіцяв ся Запорожцям, що йти ме сьлідом Бруховецького, що за підмогою Татар та Турків проводити ме далі розпочату Бруховецьким справу визволення України згід кормиги московської. Сучовики вирядили Суховієнка до хана кримського і просили, щоб затвердив его гетьманом. Ханови се лестило, бо з сего він ніби ставав меценатом і Запорожа і України. Хан ласкаво повитав Суховієнка, затвердив его гетьманом; вирядив з ним двох солтанів з ордою і написав Дорошенкови наказ, щоб той з війском своім рушив на лівобереже і пристав до Суховієнка. У Дорошенка й на думці не було, поступати ся гетьманською властю Суховієнкови і корити ся ханови. Одначе звістка про Суховієнкові заходи до самого серця проняла честилюбного Дорошенка. Він вирядив брата свого Грицька на лівобережну Україну, а сам затаборював біля Сокирної: се діяло ся на перших днях вересня. З Дорошенком були полки: уманський, черкаський, торговицький, білоцерківський, паволоцький, корсунський, чигиринський, кальницький, та полк з охочих наймитів, що звав ся серденецьким, або сердюками, (мабуть таке призвище дано ему через те, що першим полковником у него був Серденя). Через ченця з квіво-кирилівського монастиря Єзекиїла, присланого квівським воводою Шереметєвим, Дорошенко листував ся з останним, виводив перед ним нещирість єпископа Методія і запевняв, що усе правобережне козацтво волїє пристати під руку царя московського. Тоді лишившись у своєму шатрі на самоті з Єзекиїлом, Дорошенко, вихопивши з похви шаблю, мовив: „Зарікаю ся отсею шаблею, що переверну увесь Крим до гори ногами, отак як мій дід з чотирма тисячами увесь Крим знівечив. Калга ще у мене в руках“. Отсе промовляючи, Дорошенко скреготів зубами і далі казав: „Я піду за Дніпро війною, та не проти царських ратних людей, а на свого ворога нового Суховієнка, постановленого ханом на гетьманство. У него печатка, надїлена від хана кримського не така, яка була завєди у Запорожців: там був чоловік з мушкетом, а у него на печатці сагайдак та стріли. От я й піду, щоб знівечити отой сагайдак і стріли: за Суховієнком не всі Запорожці — половина за ним, а друга за мною! Ті Запорожці, що не хочуть, аби Суховієнко гетьманував, писали до мене,

щоб я приходив до Дніпра; там збереться чорна рада, а вони Суховієнкови стріля і сагайдак поламлють“. Козаки переказували отцю Єзекиїлу, буцім Дорошенко так лютував на хана кримського за ласку його до Суховієнка, що бив по тварі післанця салтана Калги, кажучи до него: „Скажи своєму солтанови чи шайтанови, що й ему отаке буде.“

Прикрі звістки приходили тоді до Дорошенка: ніби Суховієнко послав до падишаха турецького просити, щоб затвердив вибір його на гетьмана, гуторили навіть, що Суховієнко перейшов на мусульманство; але отсіх гутірок ніщо не запевняло.

Лівобережна Україна, зараз як тільки вийшов з неї Дорошенко, почала хилитися до згоди з Москвою. Ромодановський довідавшись, що з Дорошенком не доводиться йому битися, рушив на Ніжин. Тоді саме ті козаки, що ворогували проти Москви, добували ніжинський замок: там запершились сидів воевода Ржевський. Козаки, побачивши, що позад їх Ромодановський з війском, відступили, а у слід їх порозбігалася і людність ніжинська. Місто лишилося без оборони. Московські ратні люди спалили місто. Тоді Ромодановський рушив на Чернігів, налягаючи на Многогрішного, котрого Дорошенко лишив наказним гетьманом.

А наказний гетьман що години сподівався за допомоги, обіцяної Дорошенком і слав до него гонця за гонцем; на останку, вже тоді коли дійшов до Чернігова, прийшла до него, як се він сам казав, гетьманова відповідь: „Обороняйтеся самі.“

Тим часом Ромодановський прийшов в Чернігів: тут вже царські ратні люди спалили куток міста, так зване „Нове місто“ і турбували бомбами середину міста „Старе місто“. Тоді Демян Многогрішний післав до него сказати, що годі їм битися, він віддасть Чернігів. Ромодановський послухався; випустив Многогрішного з його козаками, а сам пішов в Чернігів і там з'єднався з Толстим. Таким чином визволив він Толстого з довгої облоги.

А Демян пішов до Седніва. Тут він побачився з стародубським полковником Рославченком. Отут вони й кинули перше зерно згоди з Москвою. От яким робом зростало потім вже те зерно. Поміж тих Українців, що Бруховецький поза-

микав в тюрмі, сидів Демянів рідний брат Василь; его держали у Гадячі в острозі за те, що він так бив свою жінку, що загнав її в могилу. За тиждень до своєї смерти Бруховецький перегнав его у містечко Веприк. Після Бруховецького правив Гадячем Андрій Дорошенко: він покликав до себе Василя Многогрішного і казав ему їхати до гетьмана Дорошенка, котрий тоді саме, зараз після замордовання Бруховецького, простував походом під Котельву. Василь митикував собі, що задніпрянський гетьман рушив проти Московщини, але не подужає її і тоді не гаразд буде тим, про яких стане знати, що вони ворогували з Москвою. І от замість того, щоб їхати до гетьмана, Василь Многогрішний повернув до Миколаївського монастиря, що стояв між Коропом а Сосницею. По дорозі в Коропі він зустрів ся з Матвієм Гвинтівкою; сей по наказу Бруховецького сидів в острозі у Ніжині, по замордованню Бруховецького его випустили і він їхав до Коропа. Отож Многогрішний і Гвинтівка, порадившись собі вдвох, приміркували, що ліпше і безпечнійше буде звернути на стару стежку і погодити ся з Москвою. Тоді вони поїхали до Демяна в Седнів і довідали ся, що й Демян такої самої думки, як і вони. От взявши Демяна, подали ся вони з ним до Новгороду Сіверського. Сюди поприїздили ще дехто з лівобережної старшини. У Новгороді жив тоді архієпископ Лазар Баранович, чоловік, котрого вельми шанували не то по Україні, але й по цілій Московщині.

Демян скликав раду. „Покинув нас Дорошенко, казав Демян до ради: обіцяв ся дати запомогу тай не прислав: ледві, мабуть, чи й можна покладати на него яку надію. Нема що більш чинити, як вдати ся до ласки царя, а не то, Москалі увесь край наш зруйнують, знівечать; боронити нас ніхто не стане. Насамперед треба нам обібрати старшого, наказного гетьмана, щоб він від усіх нас завів з Москвою зносини“.

Літописець український повідає, що ся рада відбувала ся в зачиненому дворі, котрий вартувало товариство охочих, що служило у Демяна. (Того часу полковники козацькі почали власним коштом содержувати такі товариства, нарізно від козаків тих полків, в яких вони полковникували). Отсе то умова, яка по думці літописця сприяла тому, що старшина,

яка була на радї, годила самому Демянови і почала прохати его, щоб став він за старшого. Літописець додає, що Демян цурав ся і відмовляв так, як стара дївчина відмовляє гарному женихови. Демян згодив ся, буцім то піддаючись під чужу волю, хоча тоді ніхто інчий як сам він правив усіма так, як сам того бажав.

Демян почав тоді титулувати ся гетьманом сїверським. Насамперед він вдав ся до Лазаря Барановича, прохаючи, щоб став за посередника між Україною а Москвою.

26 вересня Демян писав до архієпископа Лазаря, що коли цар вибачить усе те, що скоїло ся через баламуцтво Бруховецького і забере своїх ратних людей з Переяслава, Ніжина і з Чернигова, то козаки цілого лївобережа готові вклонити ся цареві і служити ему. Одержавши отсей лист, Баранович послав до царя Олексія грамоту, незвичайно оздоблену квітками риторики, котрою видавали ся усе писання сего духовного мудреця свого часу. Архієпископ прохав у царя пощади і прощення козакам і додав, що „рід сей (козаки) хоч і завзятий, але коли захоче кому служити, так робить широ, не щадячи життя власного“. Се такий „рід“, що більш за все в сьвітї шанує волю і „без нужди не воює“. На доказ чого от хоч би Поляки: доки з ними працювали козаки, так вони і біля Хотина і по інчих місцях чинили славні подїї, а як військо запорожське відцурало ся від Поляків, тоді на Поляків злидні напали.

Ласкава царська відповідь прийшла небавом: цар згожав ся знов прийняти козаків під свою ласку. Демян Многогрішний діставши отаку відповідь через Барановича, знов писав до него, що військо козацьке дякує за ласку, але-ж під рукою царя хоче перебувати не інак, як по статях зложених за Богдана Хмельницького і щоб цар звелїв повиводити своє військо з міст українських. Тоді обіцяв ся Демян переманити під царя не тільки лївобережну Україну, але й правобереже.

Потім вирядили в Москву післанцями Демянового брата Василя і Матвія Гвинтівку. Мабуть навмисне обібрали таких, що зазнали кривди від Бруховецького.

Після того як ті післанці висловили ся в Москві, прийшла до Лазаря Барановича царська грамота, писана 9 листопаду; цар вибачав козаків і все поспільство лївобережне

і прощаючи провинність скоєну через баламуцтво зрадника Бруховецького, казав запрягти на певну, не зрадливу покірливість „богохранимій“ державі царській.

Тимчасом Дорошенко, вирядивши за Дніпро свого брата Григорія, сам зупинився туди йти, бо прийшла до него звістка, що його наказний гетьман Демян, пристає під царську руку. Виходило таке, що Дорошенкови треба оборонятися і проти Суховієнка, котрого обібрали Запорожці, і котрий здобувся на підпору в Криму; і проти Многогрішного з усіма його прихильниками, що тягли до Московщини. Мусів Дорошенко відкручуватися й перед Москвою й перед Польщею й перед Кримом. Він почав влещувати Москві і запевняти, що воліє пристати до царя: він написав до боярина Шереметєва, що бачачи приязнь між царем московським і королем польським, хоче поводитися з Москалями в любові і згоді, ще ліпших ніж перш; він запевняв, що з Татарами вже розцурався і без їх; а що ходив він за Дніпро, так то тому, що полковники вимагали, щоб визволив їх від зрадника Бруховецького. До Котельви ходив через те, що Ромодоновський почав налягати на се місто; от він, Дорошенко, і визволив Котельву, але не стежив царського війська. А коли народ лівобережної України, скинувши з гетьманства зрадника Бруховецького, обібрав його на гетьмана, так на те вже була така воля Божа. На останку Дорошенко прохав Шереметєва не посилати до українських міст царського війська і триматися з ним, гетьманом, приязни і згоди. Шереметєв відписав до него на двоє: прикинувся — ніби йме йому віри, але потроху доводив, що тямить його викручування. Виражений Дорошенком брат його Григорій вибрав собі резиденцією Козелець. Шереметєв вирядив до його ротмістра Рославлева, щоб напутав запрягти цареві, що про се Григорій і сам писав до Шереметєва; однак же коли Рославлев заходився про се балакати, Григорій мовив до него: „З якої неволі я присягати му? я людина вольна; як орел сизий літаю“.

— „А ти-ж писав про се до боярина?“ відповів йому Рославлев.

— „Я писав, мовив Григорій, щоб він з нами колотнечи не заводив. Чому у нас нема ладу? тому, що нас трудно зневолити, ми стоїмо за наші козацькі вольности. За них усі ми

до останнього поляжемо; а от коли цар накаже повиводити з наших українських міст ратних людей его, та воевод, — ну, тоді інча річ! ми раді слухати царя, а військо запорожське задля Московщини — суцця сьїна мурована“.

Переписуючись з Дорошенками, Шереметєв листував ся і з Поляками, котрі вороже дихали до Дорошенка! Він покликав польського полковника Пиво-Запольського і вирядив его з ратними людьми на ті українські міста, що поприставали до Дорошенка. Заслав Шереметєв листи і до білоцерківського коменданта: ті листи попали ся в руки Дорошенківських козаків. Гетьман за ті листи дорікав Шереметєву, що він шукає погибели єму і козакам его. Отаким чином і Дорошенко і Шереметєв коїли оден одному капости, вдаючи в листах, ніби вони приятелюють. Митрополїта Осип Тукальський вдав тоді з себе посередника, запевняючи Шереметєва, що Дорошенкові вчинки — чисто вчинки суцього „раба“ обох монархів, бо він „визволяв християн від погуби, а царських ратних людей обороняв від орди“. Тукальський радив Шереметєву не віддати Київа Полякам, гнобителям віри православної, а віддати его війську запорожському. Шереметєв на те відповів: „Київа ми не віддамо нікому і не вийдемо з него, доки у нас душа в тілі“.

У Дорошенка був перехоплений лист єпископа Методія до Бруховецького: з листу знати було, що єпископ не сприяє Москві і за одно з гетьманом-зрадником. Дорошенко переслав той лист до Шереметєва і він став одним з головнїйших доказів проти Методія. В листі тому було написано таке:

„Бога ради не піддавай ся. Бачу я, що річ іде не про ремінець, а про уся нашу шкуру. Знати, що отой чесний Нащокин — гне на те, щоб і вас, а вкупі з вами і нас, залигавши за шию віддати Полякам. Як вгадати: може чи не на те й присягав ся? Але бо чимало є таких ознак, що за нас торгують ся; вже-б лїпше було й не приманювати нас, ніж отак не щиро з нами чинити. Справді вельми пильно треба тобі озирати ся; тай на Запорожців уважай! а коли скілько Запорожців вийшло, зміцняй ся; опріч того й по містах порубежних своїх людей постав, щоб більш їх Москва не забирала. Моя порада така: хто тоне, той і за бритву держить ся“. Далі в тому листі Методій радить Бруховецькому, ніби

то за приводом якої справи військової, вирядити Дворецького післанцем до царя, щоб там розвідав, що замишляв Нащокин і бояри московські. „І то не добра ознака, пише Методій, що Шереметєв найледачійших з Поляків ласкаво приймає й трактує їх; бідних людей мордує, а Поляків шанує, з гармат паллячи, а козаків, хоч би які вони чесні були, гірш собак лядських вважають, та ще, як казав мені Дворецький, і похваляють ся на козаків не добре. І з Дорошенком вони зсилають ся, а ти ні про що проте не видаєш. Єсть чутка, що Тяпкин з Дорошенком десь мають з'їхати ся, а тебе, мабуть, про се не звіщають. Господь знає, до чого се все, мабуть що нам на лихо“. Далі Методій радить Бруховецькому стерегти ся Нащокина і не відважувати ся їздити до него, хоч би він і кликав гетьмана. Наказуючи своєму гонцеві, пану Романовському, висловити гетьманови подробиці важної справи, Методій вкінці свого листу додає: „Я тобі свою думку виявлю, що міні любий мій рідний край. Не приведи Господи, щоб, залигавши нас за шию, Полякам віддавати, або до Москви водити! ліпше смерть, ніж лихе життє. Отже ти стережись, щоб часом, Боже борони, не заходили ся і коло тебе, так як коло небіжчика Барабаша: на московський віз скинуть, тай відвезуть Полякам замість подарунка“.

Посилаючи отсей лист, Дорошенко писав до Шереметєва: „Методій був головним привідцею усякого лиха: він підвів на зраду і небіжчика Бруховецького. Тепер він присягаєть ся, буцім то не знав, не видав; кланяєть ся, бо сподіваєть ся, що проти него нема ні доказів, ні свідків, а отсе власноручне его писанне і видає его. Нехай же правда неправедному соромить очи.“

Методій тоді був у Києві: ось чого він прибув туди.

Видаємо, що він жив у Ніжині. Як розпочала ся ворохобня і дочули ся у Ніжині, що в Прилуці воевода піддав ся козакам, так Методій гадав перекинути ся до Києва, щоб тим показати урядови московському, що він не причастен до ворохобні, котрої добутків він ще не тямив. В Київ его не пустили. Тоді він хотів дістати ся до своєї маєтності — Ушні. Козаки провели его туди; він вдавав, що їде не з доброї волі, а корить ся лишень силі. Тоді саме як Методій виїздив з Ніжина, воевода ніжинський Ржевський стояв на валу; єпископ

попрощав ся з ним знаками. Ледві від'їхав Методій кілька верстов за Ніжин, як стало ему чутно гуркіт бою, що розпо-чав ся у Ніжині.

Не довго просидів Методій в Ушні. Демян Многогріш-ний забрав его з дітьми і відвіз в Чернигів. Тут єпископ пе-ресидів під вартою чотири тиждні. Того часу син его з бать-ковими листами їздив до Тукальського і до Дорошенка. Коли няти віри Методію, так він тими листами усовіщував би-то, не давати Бруховецькому запомоги проти московського війська. Ледві дістав ся до Чигирина Методій син, як его замкнуто там в острог. В Чигирині так само, як і по містах лівобереж-ної України не любили сего єпископа.

З Чернигова Многогрішний випровадив єпископа до Сед-нева: тут він перебував доти, доки Дорошенко рушив похो-дом на лівобережну Україну. Біля Пирятини *) Дорошенко зупинив ся і заодно з Тукальским вирядив чигиринського ігумена з полковником Петрановським, щоб привезли Методія в табор до Дорошенка. Привезли і по приказу Дорошенка від-везли Методія до Чигирина: тут засадили его під варту в ма-настир, а дітий его ченці з своїми челядниками відвезли до митрополіти. На другий день зараз Тукальський післав до Ме-тодія, відобрати у него єпископську мантию. Посланий до него чернець мовив ему: „Митрополіта велів тобі сказати, що ти не достоїн бути єпископом; раз за те, що ти прийняв посвя-ченнє від московського патріярха, а вдруге за те, що ти ца-реви московському служиш і не зичиш добра гетьману Доро-шенкови і митрополіті Осипу: ті, що бажають нам добра, давно вже пишуть до них, просячи у митрополіти благосло-вення. Так чинить і архиепископ Лазар Баранович і печер-ського монастиря архимандрита і всі ігумени київські; а ти сего не робиш, тому ти й сяна свого не достоїн сєн“. Так повідає сам Методій, але-ж его євдиченню не можна няти повної віри, найпаче там, де він видає з себе прихильника московського уряду і за ту прихильність на его-б то напа-дають. Після невдачі замірів Бруховецького єпископови треба було прикидувати ся прихильником Москви.

*) Повітове місто в Полтавщині.

З чигиринського монастиря перевезли Методія до монастиря в Умань, щоб і там його держали під вартою. Але чернець Митрофан, та архидіакон Лаврін, — Методієві прислужники, взявши у єпископового сина 30 червінців, доложили ще власних 40 руб., придбали на сі гроші коний і екіпажі, та розпитавшись, якими об'їздками безпечнійш дістати ся до Києва і задалегідь умовившись з Методієм, під'їхали до того монастиря, де сидів єпископ. Методій переполів тих ченців, що вартували його. Коли п'яна сторожа заснула, єпископ у ночі крадькома вийшов з монастиря, сів на готовий вже екіпаж і гаразд дістав ся до Києва. Він вдав ся до Шереметєва, яко безталанний бранець, що втік з неволі, котру притерпів за вірність до царя. Щоб запевнити свою вірність, Методій першим ділом оклепав київських духовних: печерського архимандриту Інокентія Гізеля, ігуменів з монастирів: миколаївського Олексія Тура; михайлівського Тедосія Сафоновича; кирилівського Мелетія Дзика; братського Варлаама Ясинського; видубицького Тедосія Углицького; межигорського Івана Станиславського, та ще київського війта і чимало міщан. На всіх на них Методій клепає, що вони мають зносини з Дорошенком і з Тукальским. Усі оклепані відкидали Методієв оговір; духовні виясували, що вони мали зносини з Дорошенком єдине за приводом монастирських дібр, що були на правому боці Дніпра, але-ж проте відав воевода. Усі вони висловили, що навпаки: нелад і баламуцтво пішли по Україні з того часу, як Методій вернув ся з Москви і видав свою доню за гетьманового небожа. Таким чином випало так, що Методій з винуватця і доказчика мусів опинити ся в становищі чоловіка, котрому треба стало виправдувати ся. Шереметєв взяв Методія на опит. Єпископ викручував ся, усякими заходами доводив, що не причастен до зради, а хоча він і зійшов ся з Бруховецьким, так тим він тільки зволив волю царя, бо цар велів єму погодити ся з гетьманом. Опріч сего голова московських стрільців Лопатин, теж свідчив на Методія; ще тоді як був він, Лопатин, у Ніжині, так укуні з воеводою ніжинським, чув від Методія недобрі речі. Шереметєв наміркував, що єму, яко мірянинови не годить ся зводити з Лопатиним око на око особу духовну. Тоді саме до Шереметєва прийшла відновідь Дорошенкова з наведеним вгорі листом Методія до Брухо-

велького. Шереметєв розгорів ся проти Методія, найпаче вчитавши в тому листі образливі речи про себе. Він віддав Методія під варту. Небавом після того вартові сотники і стрільці доносили, що Методій гуторить, буцім то король польський, під'южений Дорошенком, заборонив пропускати по Дніпру запас хліба задля царського війська у Київі. Воввода Шереметєв спитав про се у Методія: єпископ відповів, що навпаки; єму проте розповідав ще в Чернигові вартовий ротмістер Солицєв. Шереметєв тоді поміркував, що коли розійдеться ся по людях чутка про оті Методієві речи, то з того вийде „великое сумнительство“ і ратні люди не сподівати муть ся вже, що придуть їм харчі. Отож воввода й став на тому, щоб випровадити єпископа в Москву і писав туди „в Малоросійській приказъ“, що ігумени монастирів київських, київський війт і бурмістри сьвідчать, що ворохобня розпочала ся з того часу, як Методій зійшов ся з Бруховецьким; тим то він, Шереметєв, боїть ся, щоб єпископ у Київі не накоїв якої-будь ворохобні, через те й виражає єго до великого державця.

В Москву повіз Методія водою по Дніпру стрілецький голова Мещєринов. Коли він з своїм узником приплив до старого Бихова, так комендант бихівський, польський служивець, говорив єму: „Я служу однаково, що своєму королю, що твоєму цареві і мушу остерегти тебе, щоб ти не плив на Могилів; там мужики своєвольні і єпископа у тебе відібють. За день до твого приїзду пробігло на двох конях двох ченців з Київа до Могилєва, щоб там збаламутити і підняти народ, відняти у тебе єпископа“. Мещєринов звернув на Чауси.*) Методій тоді мовив до него: „Бог до вас добрий! гаразд, що ви не поїхали на Могилів, а то-б самі побачили, щоб там з вами стало ся“.

В Москві взяли Методія на опит. Він нічого сенько на себе не сказав. Єго виправили до новоспаського монастиря на заточенне. На сему й скінчили ся історичні вчинки сего чоловіка.

*) Місто в Могилівщині.

II.

Листопаду 17 дня р. 1668 прибув до Дорошенка післанець Шереметєва підполковник Гаврило Подимов. Він повинен був вдати ся до гетьмана, щоб зложив і прислав ті умови, на яких хоче гетьманувати на лівобережній Україні під рукою царя.

Дорошенко мовив до Подимова: „Я щиро бажаю з усіма містами обох боків Дніпра перебувати під високодержавною рукою царською; але тільки з умовою, щоб нігде по наших містах ні на правому, ні на лівому боці царських воевод і ратних людей не було; щоб містами правили полковники та старшина козацька і Біла Церква щоб була під моею гетьманською рукою. Коли-ж по містах будуть воеводи, так жадним чином не можна нам бути підданими царя. А під рукою у короля ми ні за що не хочемо бути, лучше вже будемо під бусурманами. Нехай вже в одному Києві будуть царські воеводи і ратні люди, бо ми самі не спроможемо ся удержати Київ. Київ мусить цар, з нашої таки волі, взяти під свою руку, і не віддавати єго королю і сенаторам, щоб над церквами не було наруги, а люди щоб не зазнали утисків; бо увесь народ український в одно каже: за Київ стояти мемо і вмирати мемо, а Полякам єго не віддамо. Та в Польщі нині і короля нема.“

Подимов натякнув, що пристати гетьманови під царську руку, перешкоджує приязнь гетьмана до Татар. На се Дорошенко відповів єму: „Була колись у нас з ними приязнь і присяга була, але ми побачили, що Татари непевні: людей наших почали вони полоняти, от ми за се й будемо їх бити“.

Через військового судю Олишевського гетьман послав до Шереметєва тимчасові умови згоди: воеводи і ратні люди царські нехай лишають ся, але тільки на час, та й то ще, щоб перебували з козаками в згоді, дружно і давали помочі проти бусурман і своєвольників. Між останніми Дорошенко вказав на Думитрашку Райча, що з своїм переяславським полком пристав до Суховієнка.

— „Дивно мені, говорив Шереметєв Олишевському: чого отсе хоче гетьман Петро Дорофєевич! і що доброго вийде з того, коли царських воевод і ратних людей по ваших містах не

буде? тепер такий смутний час, що коли-б не було в Переяславі царського воеводи і ратних людей, то Переяслав давно-б вже був у руках Татар; бо Думитрашко Райч злигався з ними; тоді-б усі ви з Переяслава зазнали від Татар великих утисків; бусурмани усіх би вас, не минаючи й немовлят, перегнали-б до Криму. Воевод і ратних людей поприймав цар, щоб обороняти край від бусурмен і вони їх кілька разів били.“

Олишевський на се відповів Шереметеву:

— „Гетьман Петро Дорошенко змагаєть ся тому, щоб виведено з України воевод і ратних людей, що за минулого часу король польський звелів з Корсуна, з Уманя і з Чигирина повиводити своїх ратних людей і тим звеселив український народ“.

— „Справді що так, відповів іроничне Шереметев, се бачили ми торік; тільки що вийшов комендант з Чигирина в Польщу, гетьман зараз зібрав Татар і рушив з ними на Польщу; та чимало тоді міст, сіл і хуторів зруйнував. Боязко, щоб і на лівому боці Дніпра таке не стало ся, коли ми виведемо воевод і ратних людей.“

Небавом після сего Шереметев вирядив Подимова до Деяна Многогрішного, заповнити іменем київського воеводи, що вольности козацькі нічим від царя не були зрушені, а вигадав про се зрадник Бруховецький, єпископ Методій та Василь Дворецький; а що на Україну прислав цар воевод і ратних людей, так сего-ж прохав сам же „воръ и клятвоступникъ Івашка Бруховецький“ на те, щоб Українців обороняти від бусурмен. Коли-ж з того стало ся що будь не гаразд, так стало ся воно більш не через кого, як через Бруховецького-ж таки і по єго проханню.

Прийшла до Деяна Многогрішного грамота і від царя, писана 1 грудня; цар усовіщував наказного сїверського гетьмана „не няти віри „богосварнымъ“ улещуванням Суховієнка і спільника єго Кальги салтана і де трапить ся, бити „богопротивныхъ агарянь“; не слухати нерозумних речей шахраїв, коли вони, сприяючи зрадникам, — почнуть людей добрих баламутити злодійськими вигадками“.

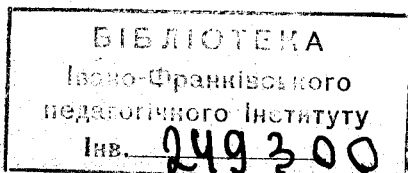
Майже тоді саме, як Дорошенко перемоворував ся з Шереметєвим, він інчою стежкою завів зносини з московським

урядом через українсько-руського шляхтича Теофила Бобровича. Бобрович по наказу царя переговорював ся з гетьмановим братом Андрієм. Гетьман Дорошенко і через брата добивав ся того самого, про що писав і до Шереметева: щоб по містах українських не було ні воевод, ні московського війська; але листуючись з Шереметєвим, гетьман не сперечав ся проти того, щоб у Києві був воевода московський; тепер же брат єго Андрій, єго іменем говорив Бобровичу: „по нашому віковичному звичаю — де живуть козаки, там не повинні бути воеводи: над містом більшим — полковник; над меншим — сотник, чи отаман, а над протонародом — війт. Коли цар пристане на отсі умови, гетьман зараз рушить в похід і зійдеться з Ромодановським. Ми не хочемо вимагати від царя ні грошей, ні соболів; ми волимо служити до віку і готові йти на кожного ворога царського за наші вольности і з скарбу царського не хочемо брати ні єдиної копійки. А з поспільства ми самі збирати мемо податки і будемо посилати до царя. Під руку Польщі ми ні за що в світї не хочемо і просимо Київа Полякам не віддавати“.

За Київ усі козаки у Гадячі завзято стояли. „Київ, кричали вони, наша мати. Усі головами поляжемо, а Київа королю не віддамо. Коли цар накаже повиводити з Київа своє військо, ми й самі за него справимо ся, а вже Полякам Київом не володіти“.

„Коли ми почнемо від Поляків відбивати ся, так ми через те роз'єму не зрушимо, говорив Андрій Дорошенко. Нехай післанці великих державців з'їздять ся та умовляють ся на вічну згоду, а гетьман прохати ме, щоб Київа Полякам не віддавали. Коли-ж Поляки силоміць прийдуть до Київа, чи на Україну — ми шаблями будемо обороняти ся. Тоді Поляки швидче погодять ся з царем, Бог так помякчить їм серце, що вони й самі нас покинуть“.

Після отсех переговорів Бобрович 23 листопаду розіслав по українських містах універсали до духовенства і до мирян, усовіщуючи бути вірними цареві, не піддавати ся на улещування ворога Суховієнка, а тримати ся Дорошенка. Перегодом він поїхав до Москви пікловати ся там, щоб затвердили вольности війська запорожського.

Так от бачимо, що на лівому боці Дніпра, після того, як скинули там Бруховецького — виступило аж три чоловіка охочих орудувати гетьманською булавою: Дорошенко, Многогрішний і Суховієнко. Перші два хотіли придбати гетьманську власть з рук царя. Коли-б Дорошенкови, що гетьманував вже на правобережній Україні, поталанило було зробити ся гетьманом і на лівобережжі, то вже те саме знехтувало-б фактично силу і вагу умови андрусівської і Україна, поділена сею умовою на дві країни знов з'єдналась би в одну. Дорошенко був би одночасне підданком двох державців, яко гетьман правобережний — підлягав би до короля польського, а яко гетьман лівобережної України — до царя московського. Чудно-б воно було, а тим часом трохи-трохи так не стало ся. А вже-ж коли-б було і стало ся так — то не на довго. Ледві чи пристали-б на се Поляки, а коли-б і пристали, маючи на думці які будь потайні надії, то все-б таки така подія зробила ся жерелом нової небезпечности і війни. В Українців занадто вже богацько накипіло ненависти до Поляків; народне повстаннє ще не потухло зовсім, воно-б знов заняло ся на правому боці Дніпра, а певна річ, що лівобережні козаки почали-б помагати своїм братам. Не можна-б було й Дорошенкови лишити ся байдужим до такої народної боротьби; та й московський уряд зтяг ся-б до неї, хоч би й проти власної волі. Дорошенкови і взагалі Українцям, що не спекали ся ще зовсім польського втручання, вельми хотіло ся зтягти Московщину у війну з Польщею. Бачили ми, що вже й тепер Дорошенко через брата свого Андрія переказував Москалям, що-б не виноватили козаків, коли розпочнуть війну з Поляками. Москалі усе отсе розуміли, та не хотіли здіймати колотнечу з Польщею, тим то, ластячи Дорошенка, мало на него покладали ся і рахували на него мало. Хоч він і запевняв, що готов вірно і щиро служити цареві православному, але тому не можна було няти віри вже через те саме лишень, що дійсні вчинки его не вдовольняли змаганням царя московського. Дорошенко не випустив на волю царських воевод арештованих народом і повіддаваних ему, а погнав їх на правий бік Дніпра. Кілько разів уряд московський прохав его, випустити тих воевод, він хоч і давав обіцянки, але держав воевод під вартою і двох з них Скуратова і Клокачова навіть в кайданах.

Опріч того Лазар Баранович подав Москві звістку, що нещодавно приїздив до Дорошенка післанець турецький, розвідати на Україні, чи вся старшина волить пристати під султана турецького? і всі відповіли, що бажають того. Тим то уряд московський, не вважаючи на переговори свої через Бобровича про гетьманованне Дорошенка на лівобережній Україні, хилив ся більш до того, щоб гетьманом лівобережя посадовити Демяна Многогрішного, тим паче, що вибір на гетьмана Многогрішного не повів би за собою незгоди з Польщею; а сеї незгоди Москва вельми не хотіла. До того-ж Демян свою прихильність до Москви посвідчив вже і тим, що випустив зпід варті усіх царських людей, які були в Борзні, в Сосниці і в Погарі.*) А Дорошенко так навпаки: він не випускав царських воевод, та ще перед післанцями царськими дударив ся, що доволі вже догодив цареві і тим, що „полонених воевод не повіддавав Татарам“. За Многогрішного стояв Баранович, а сей зумів своїми красномовними писаннями причарувати царя Олексія і придбати собі шанобу в Москві. Шереметєв і собі лащив Многогрішного, звав его своїм приятелем і добряче писав про него в Москву до „Малоросійського приказу“. Сам Дорошенко, хоч і був супротивником єму, шукаючи собі гетьманської булави, але на око був привітливим до него, не ворогуючи: напучував его, бути вірним до царя московського, бити невіру і запевняв, що й сам він з правобережжя готов пристати під царську руку, аби тільки по містах українських не було царських воевод і ратних людей. Таким чином обидва претенденти на гетьманство влещували ся до одного і того самого царя. Третій претендент Суховієнко був ворогом і московської і польської кормиги, жадної протекції у них не шукав а жадав України вольної і цілком самостійної; він опирав ся на спілку з Кримом.

Суховієнко таборував в урочищі Липової Долини, на східному боці України; з ним був і Калга-салтан, у котрого, коли няти віри єму самому, була велика сила війська. За Суховієнка стояли полки полтавський, межигородський, лубенський і перяславський. І Демянови Многогрішному і Петру Дорошенкови

*) Міста в Чернігівщині.

Суховієнко був ворогом. Цілу осінь він піклував ся, прихилити до себе північну лівобережну Україну, що корила ся Многогрішному; але не поталанило єму і в кінці грудня він рушив проти Дорошенка. Переправившись через Дніпро, Суховієнко взяв на Чигирин. Дорошенко задалегідь розвідав про єго заходи, дожидав ся єго і біля Чигирина розстановив своє військо так, що Суховієнківці опинились і зпереду і ззаду і з боків між Дорошенківцями. Більша половина Татар покинула Суховієнка. Чимало й козаків покидали єго; лишило ся у него не більш десятої частини того війська, що перейшло з ним на правий бік Дніпра.

Перший захід зазброїти Чигирин — не вдав ся: Суховієнко і Калга мусіли відступити за річку Тясмин, а там напав ся на них Сірка з Запорожцями і геть чисто побив їх, злучившись з Григорієм Дорошенком, котрий нещодавно прибув з Козельця. Суховієнкові козаки покинули єго і поприставали до Сірка. Суховієнко утік, з ним пішло — як одні звістки кажуть 5, а другі 15 би то чоловіка. Татари, ремствуючи за невдачу, забрали Суховієнка, яко бранця і повели єго до Криму укупі з Гречаним, що був писарем у Бруховецького. Ті козаки, що пристали до Дорошенка, привезли єму Суховієнкову скриню з паперами, коругов і бубон.

Отся Суховієнкова невдача поталанила була на час Дорошенкової долі. З усієї правобережної України поз'їздили ся до Чигирин полковники, сотники і вся старшина, кланяли ся Дорошенкови і признавали єго своїм головою. Тай по лівобережній Україні по ріжних містах показувала ся між людьми охота признати Дорошенка за гетьмана. „Він людина стоюща того, говорили про него: з роду споконвічне козацького і до війни тямущий; а Демян що?! мужичий син Демян! Дорошенко нехай гетьманує над обома берегами Дніпра, як колись гетьманував преславної пам'яті Богдан Хмельницький над усією Україною“. На різдвяні свята з ріжних міст переяславського полку поприходили до Дорошенка подарунки животиною та хутрами лисячими і куначими.

Січня 1 року 1669 Дорошенко видав до народу лівобережної України універсал, оповіщаючи, що побив свого ворога Суховієнка і що усе військо запорожське прирадило, держати ся доброї згоди з Москвою, але з умовою, щоб по Україні

царських воєвод і ратних людей не було. Гетьман усовіщував народ, не сварити ся з Москалями і пропускати усіх Москалів, що приїздять на Україну і не відмовляти їм хліба-соли.

Бажання, спекати ся з України московських воєвод і ратних людей, так обгорнуло увесь народ український, що Демян Многогрішний, виражаючи своїх послів до Москви з проханням скликати раду для вибору гетьмана, мусив головним чином держати річ про воєвод та про ратних людей.

На лихо течія життя громадського на Україні склала ся ось як: коли Українці вдавали ся до уряду московського по який лад, що вважали користним задля народу, а уряд московський вважав, що той самий лад йому не зовсім на руку, то зпоміж Українців зараз знаходили ся такі людці, що починали підлабузнювати ся під погляди московські і показувати урядови власну прихильність і вірність до Москви. А що таким шляхом можна було вибити ся вгору, те доводив усім ніжинський протопопа Максим Филімонович, швидко виведений на єпископа Методія. Правда, що йому бракувало розуму устояти на тій висині, до якої досяг, але приклад его все таки був спокусливим. Стежкою отсею Максима Методія — загадав ся йти і протопопа Семен Адамович, сподіваючись на ліпший успіх, покладаючись на власний розум. Ёго вирядили в Москву з послами Василем Многогрішним та з Матвієм Гвинтівкою. Повернувши з Москви на Україну, Адамович почав вдавати ся з листами до царя і до впливових підручників царських: до боярина Богдана Хитрово, до думних дяків Герасима Дохтурова та Лукияна Голосова. В писаннях своїх Адамович чорнив наказного гетьмана Демяна Многогрішного і архієпископа Лазаря Барановича. Протопопа нарікав, ніби то Демян шість тижнів держав его під вартою за те, що він хотів переслати в Москву відписку воєводи ніжинського Ржевського; Демян заборонив би то йому писати в Москву і до воєвод, похваляючись, коли не послухаєть ся, покарати за те на горло; тай не пускав его нікуди; тим то не було у него, протопопа, спроможности, виявити Демянови надужиття. З доносу протопопа знати, що ті надужиття були ось які: „Гетьман бере з народу непомірно великі податки; з винницького казана мужик платить по рублю, козак і щіи половину рубля, з сохи, з коня, з вола, з млина, з усего бере і вже не мало тисячів зібрав

і все міняє їх на червінці. Отакими поборами гетьман так озвірив проти себе і мужиків і козаків, що ті хочуть уткати до землі цїсарської. Я его усовіщував, та він не схоче слухати ся мене і на божого помазанника і на царство православне несе такі ганебні слова, що мені, яко сьвященикови, і писати їх соромно“. Про архієпископа Адамович писав таке: „Архієпископ ось як сприяє цареві: каже, треба, мов, щоб на нашій Україні й нога московська не стояла, а коли цар не повиводить з наших міст своїх ратних людей, тоді гетьман хоч і сам поляже, то й царство-ж московське занапастить“. Відаючи, що українські послі прохати муть у царя, щоб позабрав собі з України воевод і ратних людей, протопопа благав царя не забирати їх з Ніжина, Чернигова, з Переяслава і з Остра. Козаки скаржили ся на царських воевод і ратних людей за своєвольство а протопопа навпаки запевняв, що народ аж голосить та кричить „не хочачи перебувати під козацькою неволею, як Ізраїль під єгипетською,“ а тільки й благає Бога проте, щоб перебувати під рукою царя московського. „Не тільки що не треба виводити воевод, а треба-б ще нових поприсилати до Глухова і до Гадяча, тоді-б козакам годі було-б брісковати; а то їх там жменя, а вони куйовдять нісенітницї, ніби такі, що побідили і одолїли, тай вимагають таких статій, яких і перш ніколи не було, навіть тоді як^кще усї козаки держали ся купи і не йшли в ростич. „Повідомляю державця, писав Адамович, що розумні козаки, котрі не забули про присягу, а з ними і міщане і уся чернь голосно гомонять: коли цар повиводить з українських міст воевод і ратних людей, так вони не хочуть тут жити а повтікають, хто в московські українні міста, а хто за Дніпро до міст королївських“. Далі протопопа ворогами влади московської називав Забілу і Гвинтівку з товариством, що повинні були прибути до Москви, яко післанці війська запорожського: Адамович напучував арештувати їх і між інчим додав, що наказний гетьман і архієпископ з своїми одnodумцями хочуть зараз зрадити цареві і з'єднати ся з Татарами, коли тільки цар не вдовольнить цїлком їх волі, яку повідають в Москві післанці їх. Того-ж місяця, коли протопопа писав свої доноси, прийшов в Москву до „Приказу“ донос і від ченця з межигорського монастиря Анатолія: сей об-

носив усе духовенство київське, а найпаче людей, що правили монастирями.

Уряд московський не на стільки няв віри отсім доносам, щоб уважати на них в своїх заходах і вчинках, але-ж мав їх на думці як не зайве остереження про свою обачність. Уряд не карав доносчиків і не видавав їх, тим паче, що протопопа до боярина Матвієва писав: „Листу мого не вели обявляти; а то як довідають ся — зараз мене на смерть покарають.“ Уряд московський доноси оті ховав, як кажуть в Московщині, „під сукно“ до того слушного часу, коли самі вчинки покажуть, скільки правди в доносах.

III.

Післанцями в Москву вирядили: архієпископ Лазар Баранович — ігумена з Маклаківського монастиря Єремїю з одним ченцем-попом і з дияконом, а наказний гетьман Многогрішний: єнерального обозного Петра Забілу, єнерального осадного Матвія Гвинтівку і єнерального суддю Івана Домонтовича; до них приставлено було шістьох сотників, двох отаманів, двох війтів — від міщан і поспільства, — одного бурмістра, одного суддю полкового, підписка військового, та 46 простих козаків.

Січня 19 р. 1669 післанці вперше ставили ся перед „Малоросійськимъ приказомъ“. Боярин Богдан Хитрово в промові до них нагадав усю історію гетьманщини від часу Богдана Хмельницького і доводив, що усе що повигадував Бруховецький — було неправда, пущена тільки на те, щоб скоїти колотнечу.

Післанці подали своє прошення з статтями. Головне бажання їх було, щоб по українських містах притьмом не було ні воєвод, ні ратних людей московських. Українці не змагали ся, що по першій умові Хмельницького з Московщиною була згода на те, щоб в Переяславі, в Чернигові і в Ніжині були воєводи московські, але-ж ті воєводи і царські ратні люди, замість сподіваної з них оборони краю, заподівали на Україні погибель і руїну. Вони не приподобляли ся до українських звичаїв а допікали людям частими крадіжками, підпалюваннями, душегубствами і ріжними муками бідного народу. Коли-ж Українці позивали ратних людей у воєвод, так воєводи, замість

справедливої розсуди, тільки тягали позви. От через що й пішла остання колотнеча і зрада Бруховецького. Тим то Українці благали позабирати з України воєвод і ратних людей і більш вже ніколи не присилати їх: податки-ж, які там припадати муть з України в скарб царський, збирати муть гетьмани через своїх людей і присилати муть в Москву. Але такі податки, щоб збирати їх з успіхом і щоб вони не давили народу, треба збирати не зараз, а переговоривши якийсь час, заким український народ поправить ся трохи з убожества і досягне ліпшого добробиту. Тоді і ціле військо запорожське, користуючись з своїх вольностей, не піддавати меть ся зраді, а перебувати ме певним до царя стало і нестеменно.

Отся стаття була Москві не до смаку. Уряд московський уважав своїх воєвод на Україні за такий найважнійший орган, що тримав в покірливости до центральної влади московської край з'єднаний з доброї своєї волі. Досьвід останніх літ показував, що простати по Україні оту воєводську організацію, ще вельми рано, але-ж уряд московський жадав зберегти хоча те, що вже було заведене ним по Україні ще до Бруховецького і що, здавало ся ему, могло-б і далі існувати безвечно. От чому на статтю послів України, дано відповідь невиразну і хитку: цар казав бути воєводам по тих тільки містах України, де цар визнає те „пристойнымъ“, а то не всюди, де їх по заводили за час від переяславської умови з Хмельницьким до останньої війни. Прецінь же про сю річ відложили балакати на раді, а раду ту гадали скликати тої ще зими.

Посли українські вимагали вернути гармати, що Українці покупили собі, або подобували на війні у Поляків, але за останнього часу під колотнечу. Москалі позабیرали їх до себе: прохали знов повертати дзвони і речі церковні, що позахоплювали Москалі по Україні: на останку визволити з неволі Українців, що поневолив Ромодановський під час походу его задля втихомирнення колотнечи Бруховецького. На се згодили ся в Москві, але з умовою, щоб Українці подали реєстр усього, що було, де і коли заграбоване; а про полонених відповіли, що на прохання гетьмана Демяна визволено вже 569 чоловіка а останні, які ще є, то ті будуть визволені. Старшині, мабуть, пришло до смаку, що за Бруховецького зроблено з неї „дворянь“, бо й нині вона прохала надати гетьманови право вда-

вати ся до царя про наданнє єго підручним „дворянства“, і тих, кого зробить цар дворянами (шляхтою), надїляти селами і млинами. Уряд московський і на се пристав, що цар своїми грамотами (унїверсалами) затверджати ме гетьманові надїли.

Післанці прохали ще, щоб усї козаки були визволені від одбутків постою і підвід, і щоб отсї відбутки справляли єдине самі мужики. Прохали, щоб за гетьманом і старшиною було право зеилок з державами чужоземними. На се в Москві не згодили ся, кажучи, що й перше такого права не було за гетьманом; одначе приобїцяли, що коли трапляти муть ся в справах українських з'їзди з комісарями польськими або ханськими, так до таких з'їздів пуськати муть і гетьманових заступників. Післанці торкнули питання про Київ: вони висловили, що не волїли-б віддавати Київ Полякам: послам відомо, що сойм польський прирадив повернути на латинські костели усї церкви православні і порозвозити з Київа по різних містах Польци моцї чудотворцїв київських. Що такі заміри справді є, послы показали листи до печерського архимандрита. Післанцям відповіли на се, що ті листи нєпевні і покладати ся на них не можна, бо не відомо, від кого вони прийшли і хто їх писав. Післанці нарікали на Теофила Бобровича, що він зрадник потайний, а в доказ того подали „вслєсивий“ лист, буцїм то писаний Бобровичем і розповсюжений в народї. В тому листї була ганьба на андрусївську умову і зазив до народу, щоб він змагав ся проти лиходїйної полїтики сусїдних державцїв, що на двоє розпаювали Україну. Ще прохали післанці, щоб уряд московський не приймав доносів від протопопи нїжинського Семена Адамовича, бо він під'южує до колотнєчі. Про Бобровича відповідали послам українським, що цар наказав вернути єго в Москву, але листу, нїби то Бобровича, мабуть не доняли віри, бо нї з чого не знати, щоб над Бобровичем було яке сьлїдство. Про Адамовича відповіли, що він не під'южував і не писав такого нічого, а приїздив він до Москви прохати царя за гетьмана і за військо запорожське. Отже тоді саме, як послам давали таку відповідь, у тому-ж таки „Приказї“, був вже протопопів донос. Заступники київських і нїжинських міщан, що поприїздили з післанцями, привезли статті, просячи щоб уряд московський визволив міщан від суду воевод московських і від постою жовнїрів московських, бо вони робили над людьми на-

сильства. На се в Москві відповідали, що усї статті про міщан, накаже цар роздивити ся на тій радї, що буде.

Сїчня 23 знов покликали післанців в „Приказъ“. „Як на вашу думку, спитав у них боярин Хитрово: де лїпше припадає відбувати ся радї?“

Післанці відповідали:

— „Про се ми не радили ся поміж себе: нехай помір-куємо і завтра повімо вам. Ми виберемо двоє, чи троє міст; лїпше щоб рада відбула ся де в затишку; мабуть так, щоб де біля Десни; тільки щоб чорної ради не було, та щоб на радї були самі полковники з старшиною. Чорній радї не можна бути, бо міста наші поруйновані; з'їдеть ся багацько народу, то й коний нічим буде харчувати. Ми вже обїбрали собі на гетьмана Деяна Многогрішного, і просимо — нехай би цар казав дати єму булаву і коругов“.

Другого дня послїв знов покликали і оповістили, що цар своїми послами на раду вирядить боярина князя Григория Ромодановського, стольника Артамона Матвієва і дяком Григорием Богдановим. Рада нехай буде в Батурині, на раду покликати старшину козацьку і міщанську, а чорної ради щоб не було.

25 сїчня знов побачились вони. Побалакавши про деякі подробиці, спитали у післанців: „А які ви маєте докази на письмі проти єпископа Методия і проти протопопа Семена?“

Післанці на те відповідали:

„З собою жадних доказів не маємо, а на радї добудемо їх. Ми запевне знаємо, що у гетьмана Бруховецького з Методием і з протопопом і з Ромодановським була одна думка. Гетьман тоді послав в Москву бунчужного Івана Поповича з арматним писарем Ничипором, і потім гуторив, буцім вони говорили єму, що чули від бояр, ніби то царю України не треба.“

На се їм відповіли: „Можна-б вам і самим зрозуміти, що се діло занадто чудне, а коли вам говорив такі речі Івашка Бруховецький, так се він єдине на те, щоб баламутити вас.“

На останку післанці прохали, визволити з полону тих Українців, що перебували в неволі по дворах боярських і вернути українським купцям те добро, що повіднимали в них під годину смутів. Післянцям на все давали добрі обіцянки.

Теофил Бобрович перебував в Гадячі. Туди він приїхав 10 січня і привіз ласкаві царські листи до Гадячан, до полтавського полковника і до війтів і поспільства в Ромен, Зіньків, Дубни,¹⁾ Опошно, Комишно, Сорочинці, Дригайлів, Рашевку і Веприк.²⁾ Цар звелів визволити усіх Українців позабраних через смуту в Білгороді,³⁾ в Сумах⁴⁾ і по інших містах. 11 січня на раді в Гадячі вчитали царські листи, що попривозив Бобрович, гомоніли сюди й туди і казали Бобровичу, щоб він їхав в Чигирин до гетьмана Дорошенка. Бобрович змагався, що не можна йому їхати, доки не дадуть йому атаманів. Дехто шепнув йому на вухо: коли ти поїдеш до Петра Дорошенка, так вкочиш на віки в неволю, а коли що, то й головою поляжеш. Не йми ти віри Дорошенкови: він списуєть ся з турецьким султаном і на весні поллеть ся кров. Сам гетьманів Дорошенків брат на двоє поводив ся з Бобровичем. Покликав его на обід до себе, але за обідом, на перекір звичаю, не випили за здорове царя: а 17 січня Бобрович був у церкві на літургії і спостеріг, що на ектеннях не молили ся за царя, а споминали гетьмана Петра яко голову України. Бобровичу висловили, що так звелів митрополіта Осип: він би то наказав вважати за єретиків усіх тих понів, що висвятив єпископ Методий і вимагав, щоб вони, коли хочуть бути понами, ставили ся до него в друге на посвященне. Бобрович догадав ся, що починаєть ся щось недобре; аманатів йому не дали; тоді він став гадати, щоб яким будь чином вибрати ся з Гадяча і попросив ся на якийсь час до Камяного і до Лебедину.⁵⁾ Его не пустили, та ще й вартових до него приставили. Вартові не вельми пильнували. 23 січня він пішов ніби в гості до одного гадяцького міщанина тай втік до Камяного. Звідтіль він написав до Андрія Дорошенка, що вчинив так через те, що его не пускали по добрій волі, а йому треба було по царським справам. Він прохав Дорошенка зберегти его добро, яке лишило ся у Гадячі і обіцяв ся, що зараз вернеть ся, як тільки покличе его геть-

1) Повітові міста в Полтавщині.

2) Місточка в Полтавщині.

3) Повітове місто в Курщині.

4) Повітове місто в Харківщині.

5) Повітове місто в Харківщині.

ман. Андрій Дорошенко відповідав йому, що чого він тікав нишком, коли против него ні в кого лихої думки не було: усі піклують ся про те, щоб справу привести до згоди, і радив йому не боячись нічого вертатись до Гадяча. Але стережучись, щоб Бобрович не понаписував чого лихого до московського уряду, Андрій написав до Ромодановського, що Бобровичу в Гадячі нічого лихого ніхто не вдіяв, опріч шановання, а він взяв тай втік без жадної причини на те.

В Кам'яному Бобрович сидів до 3 лютого, доки прийшов до него лист від гетьмана. Гетьман ласкаво кликав его до себе в Чигирин. Бобрович той лист переслав в Москву і написав, що в Чигирин йому не можна їхати; бо довідав ся він, що до гетьмана прийшли післанці: цісарський, литовський і від Татар білгородський. „Без царського універзалу назовуть мене проїдисьвітом, — писав Бобрович, — і не дадуть мені побалакати з гетьманом сам на сам. Здасть ся ліпше буде запомагати лівобережним тільки, а від правобережних відкинутись; народ все лукавий і влєсливий: доки надопікав їм Суховієнко, вони липнули до него, і Дорошенко Андрій видавав листи, зазиваючи усіх на вірність до царя; а як перемогли Суховієнка, тоді Андрій Дорошенко почав говорити що інше; все на гетьмана тільки звертає і каже: де буде гетьман, там і ми будемо. Доки Суховієнко бив ся з Татарами, Дорошенко давав шльгу усім царським ратним людям, що позабирали в полон; брав тільки з них присягу, що не повтікають. А як побили Суховієнка, тоді Дорошенко усіх їх позакидав в острог та ще й позабивав в колодки“. Про се писали до Бобровича полонені воеводи.

Гетьман Дорошенко довідавшись, що лівобережні міста вдали ся до царя, звелів брату своєму Андрію спродати усе добро, яке є в него в Гадячі, забрати московського післанця Бобровича і приїздити з ним до Чигирина. Бобрович на зазив Андрія Дорошенка не поїхав, змагаючись, що немає у него на те приказу царського. Гадаючи, що Дорошенко може повезти его силоміць, він приміркував собі втікти в Москву, хоч би за те й розгнівав ся цар. Але нічого того не стало ся, бо Бобровичу велено з Москви, приїздити туди. От на сему і скінчили ся заходи Бобровича, погодити уряд московський з правобережним гетьманом.

Тим часом гетьман Дорошенко іншою стежкою розпочав зносини з Московією через князя Ромодановського, що стояв тоді з царським військом в Суджі. Ромодановський вирядив до Дорошенка ротмістра Карпа Бабкіна прохати, щоб визволив з полону царських воєвод і ратних людей, між котрими був син Скуратова, товариша князя Ромодановського. Дорошенко відповів: „Відомі тобі наші звичаї: в нашій Україні не так, як у вас в Московщині: у вас, що зведить цар, те й робить ся, а у нас без ради полковників і товариства нічого чинити не можна. Бранці ваші, щоб ти знав, не в неволі, а живуть собі на волі, з нашої ласки і прихильности. От незабаром дасть Біг, проженемо з нашої землі ворога-бусурмана, тоді покличемо усіх полковників, зберемо раду, та порадившись і випустимо з полону вашого Григорія Скуратова, воєвод і ратних людей, і нікого з їх не задержимо.

Дорошенко тоді-ж таки випустив з полону полковника Гульця з наймитом і прапорщика Тараса Смирнова. Після цього Бабкіну гетьман сказав: „Коли ваш цар визволить усіх наших Українців, що позабирали ви в полон, тоді й ми усіх ваших випустимо. Між полоненими Українцями, визволення котрих найпаче добивав ся гетьман Дорошенко, були полковники: прилуцький — Чернявський, ірклівський — Попкевич, суддя — Незаймай, писар — Шнікєвич і знаменитий Тимофей Цицура, що був тоді на заслання в Томську. Багацько було й інших ще. Московських бранців було у Дорошенка 70; з них 34 держали в Брацлаві, а останніх в Чигирині. Про бранців чигиринських, Бабкін писав так: „Царських людей гетьман велів годувати, наділив їх кожухами і чобітьми і кличе часто до себе на обід. Але таку ласку показували бранцям доти тільки, доки Дорошенко бояв ся Суховієнка, а коли зовсім відбив ся від него, то цілком інакше стали поводити ся з полоненими Москалями“.

IV.

З 12 лютого р. 1669 почали в Москві готувати ся до ради, що мала обірати гетьмана лівобережної України. По наказу царя репрезентантами верховної влади московської на раду призначено князя Григорія Ромодановського, а в товариші йому

стольника Артамона Матвієва і дяка Богданова; задля обережності виряжено з ними піших і кінних ратних людей, стольників, стряпчих, дворян і інших, з'їхати ся їм призначено було до Сівска, туди приїхав Матвієв і дожидав ся Ромодановського з Суджи.

Звістка про заходи Москви, вибрати нового гетьмана для лівобережної України, прикро вразила Дорошенка. Він спостеріг тут перешкоду зробити ся єму гетьманом цілої України. „Дивую ся я, писав він до Ромодановського, що твоя милость, відаючи, що я гетьман обох сторін України, листуєш ся з Демяном Многогрішним, нашим гетьманом наказним. Годило ся-б твоїй милости з твоєю сердечною християнською любовію, жадати, щоб і висока честь царька і слава війська запорожського були незрушені, а не того, щоб роз'єднати Україну, котра зпокон віку була єдиною. Прошу тебе, щоб повідомив про все, що тобі наказав цар, не наказного гетьмана, а мене. Що виїде з того, що робити меть ся потай мене, про те, твоя мудра голова, нехай сама доміркуєть ся“.

Відповідн на сей лист не прийшло.

Подібне писав тоді Дорошенко і до Шереметєва. Він повідомляв єго, що скликавши раду, хотів вирядити до царя просьбу, аж ось довідав ся, що з єго наказним гетьманом, колишнім полковником чернігівським, заводять ся потайні зносини. По думці Дорошенка Демян походив на тих закутних гетьманчат, що після смерти Богдана Хмельницького, ради своєї власної користи оголошували себе гетьманами і коїли усобицю. Дорошенко прохав Шереметєва, щоб про всі важні справи вдавали ся до него, яко до гетьмана дійсного, а не до наказних і щоб клейнотів військових нікому не віддавано, доки не вернуть ся післанці єго, яких він вирядить до царя після ради. На сей лист Шереметєв відповідав, що з Демяном жадних потайних умов — нема; а Українці лівобережних міст, вдавали ся до царя, щоб він не боронив відбути ся радї, відно відно стародавним козацьким звичаям.

„Тебе, писав Шереметєв, дивують вчинки Демянові, так само і ми дивуємось, що ти пишеш до нас, бажаєш підданства, а листуєш ся з царем турецьким, виряжаєш до него своїх післанців і від него до тебе післанці часто їздять, а ти нам про те й не пишеш“. Писав Дорошенко і до Многогрішного, вка-

зував єму, що Україна бідує через розтич; цілий край зруйновано, велику силу Українців позасилано на Сибір і до інших країн царства московського. „Правда, писав він, воно добре діло жити в згоді з Москвою і перебувати під рукою у царя православного, та тільки не з такими умовами, на які пристав Бруховецький“. Дорошенко радив Многогрішному вирядити своїх післанців на раду, що повинна зібрати ся на першому тижню великого посту в Корсуні. Многогрішний Дорошенків лист, писаний 15 лютого, переслав в Москву і радив, щоб Дорошенкови ні в чому не няли віри, бо він зсилаєть ся з Турками і якісь там умови з ними складає. Запевняючи, що він готов лити кров за царські вигоди, Демян додавав, що він своїми заходами привів під руку царя московського полковників; київського Солонину і переяславського Думитрашку-Райча.

Ті післанці, що їздили до Москви в січні, не привезли певної відповіді: де збереть ся рада? Демян радив Ромодановському, що найліпше буде справити раду в Новгороді Сіверському, щоб на раду міг прибути, архієпископ Лазар Баранович, бо се людина старого віку і блага здоровя єго не дасть єму поїхати далеко. Ромодановський відповідав, що цар казав скликати раду в Глухів, куди найзручнійше приїхати з інших міст українських; князь зазивав Многогрішного їхати до Глухова, клкати туди полковників, старшину і міщан, він додав, що про все те написано і до Барановича.

Демян послухав ся і 27 лютого приїхав до Глухова. Лазар Баранович писав, що „тяжка путь лякає єго недужого, але справа вибору гетьмана, яко Божа справа примушує єго поїхати“.

Першого березія приїхали до Глухова і московські післанці. Демян Многогрішний з старшиною і з козаками зустрів їх за три, чи може й за чотири верстви за містом. Князь Ромодановський взяв Демяна до себе в карету. В міській брамі зустрів їх соборний протопопа з попами і міщанами. Повставши з екипажів післанці познаменувались до чудотворного образа Спаса, що привезли з собою із Сівека; понесли образ в собор, відправили там молебень, а потім князь Ромодановський велів той образ постановити у себе на дворі.

На другий день Демян, удвох з осаулом Гвинтівкою, приїхали до Ромодановського, Князь велів голоєцо вчитати статті

умови, які повинна була затвердити рада, а потім говорив: „Ви пишете, буцїм то на польському соїмі приражено було благочестиві церкви повернути на костели; але-ж в третій статті андрусівської умови виразно стоїть, що Українцям вільно тримати ся грецької релїгії. Коли-ж Поляки роблять утиск церквам, так наш великий державець накаже своїм заступникам на з'їзді з Поляками домагати ся, щоб утисків не було. Про те, що вчинить з'їзд, гетьман і старшина довідають ся від тих своїх післанців, яких вирядять до з'їзду. Спишіть й дайте вашим післанцям статті і нам про те скажете, щоб ми повідали про їх великому державцеві. Післанці ваші приходити муть до польських післанців і радити муть ся з ними про ваші війскові справи з волі царя, але-ж з післанцями вони не сидїти муть, бо польські післанці змагають ся і кажуть, що ніколи не бувало, щоб вкупі з ними сидїли післанці війська запорожського. — Нам запевне відомо, що польські сенатори писали до Дорошенка і кликали єго заступників на „елекцію“ (вибір короля). А вже-ж, коли кличуть на елекцію, так не заборонять їм там сидїти і місце для них знайдесть ся.“

На се Ромодановський відповів: „Заступники царські побалакають про се з заступниками польськими, але тепер про се не можна писати, бо польські післанці сего не хочуть. От ви прохали, щоб вам у Москві дали дім, де-б кватерували ваші Українці, що приїздити муть в Москву. Отже вибиріть собі чоловіка значного, розумного і обачного, нехай він живе в тому домі, а ви до него й писати мете про ваші справи, які вам треба буде: він буде вашим заступником. Сего заступника переміняти мете що року“. Архиепископ Баранович приїхав до Глухова з березіля. Князь Ромодановський царським іменем спитав архиепископа про єго здоровя; висловив потім, що цар прощає вину українського народу. За се прощення подякували. Потім боярин промовив: „Великий державець, єго царське Величество звелїв, щоб ви, по вашим правам і вольностям, обібрали собі на гетьмана того, хто вам сподобасть ся“.

Обозний, судді, полковники і вся старшина і чернь висловили, що гетьманом вибирають Деяна Многогрішного. Ніхто не змагав ся; знати було, що задалегїдь ще усе було вже готове; знати було, що вибір на радї буде тільки формою. Тодї почали читати статті умови, з якою Україна з'єднала ся з ца-

рем на підданство до віку; але коли почали читати, щоб в Переяславі, і в Ніжині, і по інших містах були воеводи і ратні люди, уся рада голосно загомніла.

Старшини змагали ся і говорили: „Ми писали до царя, щоб воеводи були тільки в Києві, а в Ніжині і в Переяславі і по інших містах, щоб їх не було; бо воеводи і царські ратні люди заповідвають великі кривди“.

Князь Ромодановський на те відповів: „Царю відомо, чого ви прохали, але-ж великий державець наказує, щоб воеводи і ратні люди були і в Ніжині і в Переяславі і по деяких інших містах; се річ потрібна і для тебе, гетьмане, і про всіх Українців, щоб обороняли вас від ворогів, та й під час проїзду до Києва і до тебе, гетьмане, чи суходолом, чи водою царські люди убезпечати муть проїзжих, а вже-ж не на те воеводи і ратні люди, щоб заповідвали людям кривди. Ти, гетьмане, і ви старшина, самі добре тямите, що українські люди легкодухі, усяким баламутством ймуть віри; легко йдуть на всякі влосливости, до злодіїв пристають, а людей неповинних, що не пристають до їх думок, руйнують. Он, хоч би й Петро Дорошенко! На тім боці Дніпра іменує себе гетьманом і підлягає під султана турецького. Он, Василь Полянський, був у него в Чигирині, так власними очима бачив, як приїздив до него турецький післанець і чув, як Дорошенко признавав себе підданком турецьким. Він і на сей бік Дніпра людей своїх підсилав, та одних по злодійски влещує, а других страхом і військовою лякає і примушує приставати під його руку. Вже, чимало міст на сім боці — тягнуть за ним руку. В Переяславі, і в Ніжині, і по інших містах — руїна; люди порозбігали ся куди очі; міста обезлюдніли; коли по тих містах не буде воевод і ратних людей, так не можна буде повертати ся назад тим людям, що повтікали. Дорошенко довідавшись, що воевод і ратних людей там нема, поприсилає своїх задніпрянських козаків і заселить ті міста своїми людьми; тоді поневолі ті міста будуть Дорошковими і він „укупі з собою, приведе їх під руку до султана турецького; тоді тобі, гетьмане, і всій старшині, підуть великі втиски і від Турків, і від хана, і від Дорошенка. Та ще і от що ми вам усім скажемо: цар наш посилав до султана свого стольника Опанаса Нестерова, і він казав Туркам, щоб українських міст і Запорожя до себе під руку не

приймали: Турки на те відповідали, що по яких містах не буде царських воевод і ті міста побажають йти під руку до Турка, так він, Турок, їх приймати не. Тобі, гетьмане, і вам, старшина, треба-б над отсім поміркувати тай постерегтись: головніші і важнійші міста українські, треба зміцнити в своїх руках, а не попускати в чужі руки, щоб через те самим вам утисків не зазнати і не проливати крові, вертаючи ті міста назад“.

Українці не змагали ся, одначе і згоди на те не дали, а мовили, що про сю річ поміркують і побалакають проміж себе. Почали читати другу статтю. Гетьман нагадав, що прохали царя, щоб Київ не віддавати Полякам, вважаючи на православну віру. Ромодановський на те царським іменем відповів: „Самі ви знаєте, на який термін умовили ся віддати Київ, але через деякі притичини Київ не віддамо, аж доки не з'їдуть ся польські заступники, і на з'їзді побалакаємо про Київ, і про те ви довідаєтесь від своїх післанців. Говорите ви ще про церкви Божі та про благочестиву віру, що утискають уняти, але про се треба говорити не вам, а правобережцям. Самі ви відаєте, що правобережці ще до андрусівської умови самі відкинули ся від царя, а не цар їх повіддавав; не через чин, як через їх вину і андрусівська умова склала ся“.

Гетьман на се промовив: „Ми запевне знаємо, що правобережці самі приетали до польського короля, і що цар їх не віддавав. Коли на з'їзді прирадять віддати Київ Полякам, то на те воля царська, аби тільки Поляки не гнобили благочестивої віри і церков Божих на унию не віддавали. Коли віддадуть Київ, так можна буде царю зробити митрополю в Переяславі.“

— Зручнійше бути митрополії в Чернигові, промовив Лазар Баранович: Чернигів старійше за Переяслава і князівство тут було давнійше.“

Як скінчили читати статті, гетьман мовив: „Не бороніть нам отєї статті взяти до себе; ми їх перечитаємо у себе на дворі й порадимо ся; та які статті здадуть ся нам не відповідними, про те ми напишемо до царя“.

Царські післанці на се згодили ся.

На другий день 4 березія прийшов до Ромодановського обозний Забіла з генеральними осаулами і полковниками і мовив:

„Пан гетьман прислав нас до тебе сказати, що ті статті, що взяв він учора в тебе, він перечитав з усею старшиною. В тих статтях написано, щоб царські воеводи і ратні люди були в Переяславі і по інших наших містах; а ми як перше прохали в царя, так і тепер стоїмо на тому, щоб сего не було. Про отсе і прийшли ми прохати тебе і про інче, що оттут написано“.

Боярін звелів взяти у них просьбу і мовив: „Щоб вивести воевод і ратних людей з ваших міст, так се річ неможлива; а про що інче тут просите, так про те буде до вас відповідь“. Козаки в тій просьбі бажали, щоб зберегало ся козацьке добро; щоб добро убитих на війні козаків переходило їх вдовам; щоб вдови користували ся усіми козацькими пільгами, доки живі, або доки поберуть ся вдруге з не-козаками; прохали, щоб царські гонці не брали силоміць підвод, а вдавали ся по них до міської старшини; щоб козацького війська реєстрового, було не менче 40.000; щоб підчас ворожого нападу, приходила запомога ратними людьми не гаючись; щоб позабирані воеводами підчас колотнечи гармати повертали назад; щоб людям посполитим, вважаючи на заподіяну їм руїну дана була пільга на пять років, а коли через сю пільгу чого бракувати ме на платню реєстровим козакам, так те доложити з царського скарбу.

Тоді-ж таки старшини повідали, що на з'їзд післанців вони вибрали заступниками ніжинського полкового суддю, Хведора Завадзького, Лавріна Артеменка, Леонтия Полуботка і Ярему Яременка.

5 березіля прийшли до Ромодановського гетьман і архієпископ Лазар Баранович. Боярін мовив до них: „Був у мене обозний з полковниками і прохали, щоб воевод і ратних людей царських повиводити з Переяслава і з інших ваших міст, за півроку чи за рік, коли ваші лівобережці утихомирять ся і стануть вірно служити нашому цареві; але се річ неможлива, нема що про се й говорити“. Гетьман знов почав балакати про те, як московські воеводи й ратні люди кривдять Українців, лають козаків, крадуть, підпалюють, умисне на те, щоб підчас пожежи зручнійше було красти, тим то козацька старшина і просить, повиводити з України московських воевод

і ратних людей. „Нехай цар буде собі певен, що ми служити мемо ему не вагаючись, і на зраду не підемо.“

Боярин відповів: „Досі ваші козаки і міщане не скаржились до царя на воевод і ратних людей; великий державець наказав, щоб воеводи не втручали ся в ваші права і суди, не тільки в козацькі, але і в міщанські; судіть ся ви собі по вашим стародавним правам і вольностям. Кажете, ви що наші люди крадуть і підпалюють, так і про се ніхто з вас не скаржив ся; а то-б ми нарядили слідство і покарали злодіїв. Видима річ, що се ви тепер тільки вигадали на те, щоб спекати ся воевод. Ви собі і в думці не кладіть, щоб ми повиводили ратних людей з ваших міст. Яку убезпеку ви можете дати, що в українських містах ніхто не зрадить, не повіддають міст ворогам і служити муть цареві вірно?“

Гетьман і старшина не тямил, що на се й казати, а боярин мовив далі:

— „Ще й попереду сего гетьман Богдан Хмельницький поєднав ся з нашим царем і до віку служив ему вірно. А потім що стало ся? Були у нас гетьмани: Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Іван Бруховецький; умовляли ся вони, власною рукою підписували умови, запрягли ся перед святим євангелиєм, кляли ся власними душами, а потім все те позабували тай зрадили. Хиба давно Бруховецький велів побити в містах воевод царських і ратних людей? Ото-ж вбачаючи з вашого боку таку непевність, не можна вже вам няти віри. Ти гетьмане і ви старшина кажете, що берете ся оберегати ваші міста власними людьми. Не можлива се річ: і ми, і ви самі добре тямите і бачите, що коїть ся на тім боці Дніпра по українських містах. Козаки і міщане слухають ся там не тебе, Демяне, а Дорошенка і проти царя ворогують. Коли-б і по тих містах, про які ви кажете, та не було царських людей ратних, то й там було-б те саме, що діють тепер Полтавці, Миргородці й інші. Гетьмане і ви старшина! не здіймайте ви більше речи, щоб повиводити воевод і ратних людей. Самі ви писали через післанців ваших, що в усему покладаєтесь на волю царську. Як всесильний Бог положив цареві на серце, так він і чинити ме. Хиба не так ви писали?“

Архiepіскоп згодив ся і мовив: „Коли нам чинять утиски, так як-же нам мовчати і не нарікати? Тепер може-б на-

писати в статтях оттак, що ти з нами про сю річ не умовляеш ся; і ви, і ми стоїмо на своєму запекло; але нам не заборонено буде вдати ся до царя, щоб повиводив ратних людей своїх і воевод“.

Ромодановський на се не згодив ся і мовив навідруб: „Про се не тільки писати, але й говорити з вами більш не хочу.“

Прощаючись гетьман мовив: „Сьогодні у вечері ми з старшиною і виборними козаками порадимо ся про се гаразд, а з нашої розмови бачу я й сам, що без воевод і ратних людей не можна“.

Другого дня (6 березія) рано вранці в суботу, другого тижня великого посту, козаки і Ромодановський підписали умову, зложену з 27-ми статей. Великої ваги була на той час стаття 22-я. Від часу Богдана Хмельницького уряд український прямував обмежувати кількість козаків і зробити з них людей привилейованих. Таке прямування перейшло яко спадщина від польської шляхти. Уряд московський сприяв єму, але у народа українського звіку був інший ідеал: щоб на Україні усі були рівними козаками; з народу раз у раз видавали ся такі голови, що змагали ся проти привилеїв, називали себе козаками, збирали ся в купи і безчинствували: переважно то були наймити, люди безземельні, що заробляли собі хліб у багатирів, працюючи по винницях та по салітряних буртах. Козацька старшина раз у раз нарікала, що отся годота заподіває лихо козакам. Тепер почали заводити осібне козацьке військо — компанійське. На перший раз гадали набрати тільки тисячу компанійців і постановити над ними полковника. Обовязком їх буде, спляти і гамувати посполитих, що перли ся в козаки. Нова інституція небавом розвила ся і всі полковники почали заводити в своїх полках компанійців. Перегодом побачимо, що через кілька років сама старшина запевнила ся, що неминуче треба скасувати сю інституцію; але натомість явили ся охочі або наймити з козаків, а ще більше з чужинців. Відкинувши змагання про вивід воевод, звелено було останні статті завести до зшитків. В усеми, здали ся на царську волю, підписали і підписані статті віддали Ромодановському, котрий відповів, що про ті статті, що подали єму, буде ласкава відповідь, тоді як їх подадуть цареві.

Укупі з статтями, що належали до війська запорожського, се-б то козаків, були на раді скомпоновані статті про нїжинських і київських міщан. Місто Нїжин, здаючись на руїну, якої знало під годину останньої усобиці, прохало собі пільги на 15, а для своєї волости на 5 років; далі прохало затвердити его давнє право на дохід з торгів, з продажу дегтю, пива і горілки. Міщани за себе і за посполитих прохали, щоб козаки не втручали ся до їхніх розпорядків і не були збірщиками. Того часу по лівобережній Україні багацько було захожих з правого берегу; вони, доки не посідали власними оселями, харчували ся громадським коштом і часом коїли усякі безчинства. Голота, так писали в просьбі, не вдовольняєть ся з своїх заробітків, а силує міщан і селян. Київські міщани прохали більше за себе, щоб визволили їх з обовязку, давати підводи та ослобонили від свевольних царських людей ратних. Наостанку прохали задля Київа пільги: 5 років не платити податків на царя.

Ромодановський звелїв постановити перед собором аналой і положити на него чудотворний образ Спаса, а на столї, біля аналою, положив гетьманську булаву і коругов. Сюди прийшов Демян, старшина, виборні козаки і міщани. Архiepископ голосно прочитав молитву. Ромодановський промовив короткими словами, що по просьбі, привезеній Петром Забілою, великий державець звелїв ему боярину бути притомним на раді, котра зібралась, щоб вибрати гетьмана відповідно правам і вольностям українським. Демян Многогрішний тепер тільки формально мусив виконати звичай приймання гетьманського уряду. Петро Забіла підніє до нового гетьмана булаву.

— Я не бажаю гетьманувати, промовив звичайним чином Многогрішний; але, коли військо, угодобавши мене, по своїм правам і вольностям козацьким, вибирає мене на гетьмана, так не можна мені змагати ся і не прийняти булави і коругви. Та тільки я вам заздальєгїдь кажу: до великого державця лівобережна Україна і військо запорожське пристає на віки служити так, як про те списано в статтях, власними руками нашими підписаних. Я обіцяю ся, великому державцеві і его наступникам, служити вірно, не вагаючись, не зраджуючи і не хочу чинити такої зради, яку вчинили попередні гетьмани.

І ви, котрі будете біля мене, мусите служити ему вірно; жадним баламуцтвам і влєсливостям не йняти віри“.

Обозний Петро Забіла, іменем ради, промовив: „Усі ми волимо з тобою гетьманом перебувати підданками великого державця і служити ему вірно: в тому готові і заприсягти перед євангелиєю. А ти, Демяне, булаву і коругов від нас приймай і будь нашим гетьманом.“

Демян взяв булаву і коругов, а Ромодановський доручив ему царський універзал на гетьманський уряд. Усі поздоровляли нового гетьмана. Ромодановський промовив: „Гетьмане, Демяне! будь здоров на гетьманському уряді з усею старшиною і з усім війском запорожським лівого боку Дніпра. Служи великому державцеві вірно, йди до соборної церкви, та там перед чудотворним Спасом і на сьвятій євангелії зложи присягу“.

Демян подякував боярина і мовив: „Ніколи я того не зроблю, що зробив Бруховецький, зрадивши великому державцеві. Я служити му цареві вірно, доки мого віку.“

Тоді голосно перечитали нові статті; боярин спитав ся: чи чули статті? Козаки відповіли, що чули. Тоді всі пішли до церкви і там заприсягли. До присяги приводив архієпископ Лазар Баранович.

Другого дня в неділю архієпископ посьвятив гетьманські клейноти і промовив до нового гетьмана напучення.

8 березіля Ромодановський послав в Москву звістку, що рада скінчила ся; не потаїв ся і з тим, що козаки налягали, але він відмовив, щоб повиводити з України воевод і ратних людей. Того-ж дня і гетьман післав лист до царя, запевняв, що служити ме вірно, не відважив ся писати про вивід воевод і ратних людей, а благав звеліти, щоб військо московське за-помогало Україні, коли нападуть на неї вороги. Боярин послав накази до воевод в Чернигів, в Ніжин і в Переяслав, щоб там поприводили до присяги козаків і міщан. А 9 березіля Ромодановський вдав ся з листом до Дорошенка, писав, що гетьмана вже вибрали і прохав вернути на правий бік тих своєвольців, що попереходили на лівобереже. Тоді-ж таки і Баранович написав до Дорошенка, що як би то воно було добре, коли-б уся Україна була під рукою царя православного, а бути їй під Турком, се просто лихо: „У них, у Турків,

є віщовання, що пропадуть вони від руського народу, дай Боже се швидче! На сю справу нехай Господь підійме військо запорожське. Писав до Дорошенка і новий гетьман, що як би то воно добре було, коли-б ото увесь український народ був під рукою одного монархії, та мабуть нема на те волі Божої. „Живи-ж з нами по приятельски. Перебуваючи нам під царем московським, а вам під королем польським — треба жити в згоді“. Многогрішний прохав Дорошенка, вивести з лівобережної України своє військо, а коли того не вчинить, так він з своїм та з царським війском виженуть геть „не любих гостей“. Написав новий гетьман і до непокірливого єму лубенського полковника, напучував єго відцурати ся від Дорошенка, пристати під регімент єго, Деяна, і запрягти на підданство цареві; а не то „нехай же не дивуєть ся, коли станеть ся, що nebude прикре“.

8 березія Ромодановський звичайно зробив гетьману, старшині і полковникам подарунки соболями, а вони єму подарували коний. Потім він рушив з Глухова, а гетьман і старшина провели єго з вертеви за місто.

V.

Хоч яким осоружним повинен був показати ся Дорошенкови вибір Многогрішного; але московський уряд вдавав з себе, що приятелює з правобережним гетьманом. В листі до него 26 лютого, цар хвалив єго за те, що не повіддавав Татарам полонених воввод і прохав, визволити їх з полону. В березолі архимандрита кійво-печерської лаври Гізель післав в подарунок до царя Олексія свою книжку: „Мир чоловіка з Богом“, і захожував ся прихилити царя до митрополіти Осипа Тукальського, Дорошенкового приятеля. Гізель писав до царя: „Накажи отсего доброго мужа посадовити на митрополюю в Ківі і вчинити відповідно єго сану пошанованне. Сподіваю ся, що тоді між козаками вагання не буде і не тягти муть вони до поєднання з Турками, тай для вашого величества він буде потрібен: чоловік він вельми вчений, розумний, зазнав на собі всякого гнобительства і покліщу іновірних“. Пильнував Гізель тоді-ж таки помирити з Тукальським і архиепископа

Лазаря Барановича: листами він докоряв его, за те, що під'южував проти Тукальського царя Олексія і московських державних урядників, а по своїй епархії заборонив молити ся за митрополіту Тукальського; тимчасом митрополіта завсіди на богослуженню поминав Лазаря. Гізель запевняв, що Тукальський щиро бажає з'єднання правобережної України з Московщиною. І сам Тукальський 10 квітня, просячи царя Олексія, щоб не змагав ся осісти ся ему в своїй митрополії, сипав бажання, щоб увесь український народ, що перебуває під рукою Польщи, з'єднав ся з Московщиною, зберігши свої споконвічні права і звичаї.

Одначе такі приязні відносини до московської держави не відповідали заходам тодішньої московської політики. Дорошенко і Тукальський хоч і висловлювали бажання слухати ся царя, але нехтували андрусівську умову; бо вона розпаювала політичну і урядову єдність обох половин України. А Москва, вважаючи Дніпер межею між московською державою і Польщею, не хотіла й чути про народне змагання, щоб Україна була єдиною. Найщирішим бажанням Дорошенка і Тукальського було, щоб козацтво, і з ним уся Україна, перебуваючи під рукою царя московського, нестеменно користувались своїми національними правами і звичаями. Отже уряд московський міркував собі, що інче: в его була думка підбити під себе Україну так, щоб повагом знівечити геть чисто усї ріжниць між нею і Московщиною. Москва рахувала, що коли по Україні панувати ме нестеменно її народно-національний лад, так вона не буде міцно з'єднана з Московщиною і такий, чи інший захід московського уряду може збентежити Україну і викликати зраду. Досвѣди політичного вагання зміцнили в Москві думку, що Українцям не треба няти віри; тим то і не могли придбати собі прихильности в Москві ті Українці, що були завзятими прихильниками національних прав. Тукальського в Москві уважали, що він прихильник Дорошенка, людина така, що висше над усе становить добро свого рідного краю; отому то й не могли Москалі згодити ся, щоб він переїхав до Київa і вигадали такі причини: що, мов, між урядами московським і польським умовлено справити з'їзд заступників і там радити муть ся про Київ; що на тому з'їзді прирадять, про те оповістять митрополіту.

Хоч Дорошенко Москві, а Москва Дорошенкови показувала приязнь, але щирости між ними зовсім не було. Дорошенко не няв віри Москві через те, що сама-ж таки вона і під'юдила Бруховецького прохати у неї, вирядити на Україну воевод, а коли народ сам розправив ся з тими воеводами, так вона-ж, Москва, і слухати не хотіла бажання народного, щоб повиводити воевод з України. Москва не няла віри Дорошенкови через те, що до неї приходили звістки, що Дорошенко якось не певне стосуєть ся до султана турецького. У Дорошенка, 12 березія, була коло Корсуна*) рада, біля річки Росави; і про се дійшли в Москву непевні звістки; з них Москва виводила, що правобережна Україна має на думці поєднати ся з Туреччиною. Рада та стояла 10 день: там зібрало ся чоловіка з п'ятьсот козаків правобережних та чоловіка з двадцять з полків лівобережних. Шереметєв підослав туди київських козаків, і вони-б то між лівобережними бачили лубенського полковника Гамалію і одинацять запорожців. З Дорошенком був на радї і турецький післанець, котрого гетьман в Чигирині три дні шанував бенкетами і стрільбою. На радї перечитали грамоту, привезену отсим післанцем; цар турецький умовляв, щоб українська земля пристала до Туреччини на такому праві, як земля волоська. Козакам се подобало ся. Рада прирадила лишити ся в приязни з Турками, одначе не запрягали на се.

В квітні вирядили в Москву генерального суддю Івана Самійловича, щоб затвердити чолобитну, зложену на глухівських статтях. Він привіз звістку, що Дорошенко, відкинувшись від християнського державця, короля польского, пристав до турецького султана, котрий подарував ему ферезь; ту ферезь Дорошенко надївав на радї в Корсуні. Щоб запевнити, що се правда, привезли в Москву того козака, що особисто бачив і чув усе, що діяло ся на радї у Дорошенка. Дорошеноків писар, Буркевич, листуючись з Демяном, признавав ся, що вони правобережці справді пристають до царя турецького, але-ж се не значить, що вони наосьліп закладують свої шії в турецьке ярмо; а чинять се вони на те, щоб спекати ся

*) Містечко в Київщині.

раз-у-разних нападів татарських. „Татари, писав він вдаючи з себе наших приятелів, руйнують наш край; тисячами забирають людей наших в полон, а монархи християнські не ласкаві до козаків, будують проти них фортеці; не дають нам волі воювати і шкодять сами собі, хоч і гадають, що ніби їм з того якась користь є. Цар турецький, ледві чи не цілим світом орудує; війську своєму платить добре, харчі дав добрі, та Турки ліпше за всіх знають, як треба людьми і землями орудувати“.

Тоді-ж привезено в приказ умови зложені Дорошенком з Туреччиною. З початку в тих статтях стояло: що Дорошенко еднасть ся з Туреччиною прикладом славної памяти Богдана Хмельницького. Коли треба буде, козаки готові стоять за султана проти всякого ворога і просять султана, щоб і він наказав своїм війскам: кримським, черкеським, нагайським, буджацьким, приходити на поміч козакам і під той час бути під рукою гетьмана так само наче козацьке військо. Султан на доказ спілки пришле гетьманови коругов, що по турецьки зоветь ся „туй“ і булаву. Далі в умові козаки говорили, що вони не хочуть бути ні невольниками, ні данниками, але жадають лишити ся людьми вольними, неоподаткованими. Війска турецькі і татарські, входячи на Україну, не мають права будувати мечети, неповинні руйнувати й грабувати українських церков, або повертати їх на мечети; так само неповинні грабувати добро приватне, пустошити міста і полоняти людей, а хто таке чинити ме, того можно убити. Так само, що й до Волохів і до Молдавіян, що приходити муть на Україну. Попи українські повинні залежати від царгородського патриярхи, а правити ме ними митрополїта, постановлений з волї гетьмана. Ніхто не може зсадити гетьмана, доки він живий, з его уряду, а коли хто з козаків почне скликати зборища проти него, так ми всі одностайне встанемо на ворогів гетьмана. Хоч народ український поділив ся між двома державами, але-ж усі Українці тримають ся віри єдиної з Греками, навіть поза межами України за дванадцять миль від Києва к Перемишлю і Самбору з одного боку; з другого боку до річки Висли; з третього до Минска, а з четвертого до Сівська і Путивля. Сподіваємо ся, що усі козаки, будуть

заодно з нами, а гетьман, з Божою помочю, піклувати меть ся, щоб визволити з неволі усіх Українців і всі вони не повинні лиходійствувати проти султана і хана татарського. Коли-ж ті, що поприставали до Поляків або до Москви, будуть примушені своїми державцями чинити лихо тим людям, що під рукою царя турецького, так ми обіцяємось не держати з ними жадної спілки і будемо силою змагати ся проти них. Козаки нехай не нападають на турецьких підданків, що живуть біля річок: Деркуса і Бога і поблизу міста Сочави. Так як наш народ інакше не вміє говорити, як мовою рідною, то гетьман просить, щоб післанці турецькі вміли говорити по українськи. Орді татарській, що приходить ме підчас війни на Україну, не можна ставати постоем по селах і містах, де вона сама схоче і забирати у людей, що захоче, а мусить вона перебувати там, де скаже гетьман і вдовольняти ся тими харчами, які положить гетьман; так само й козаки, коли їх покличуть на заемогу султанови, мусять контентувати ся з того, на що султан призоветь. Коли козак судити меть ся з Турком, то кожен з них відповідає перед своєю старшиною і караєть ся відповідно своєму вчинку. Султан турецький і хан татарський не порозумівшиє з гетьманом і з війском запорожським не повинні умовляти ся з сусідними і близькими державцями, найпаче з царем московським і з королем польським. Коли-ж султан турецький, або хан татарський складуть умову з ворогами України, або з ким іншим таку, що буде шкодливою війску запорожському, то гетьман таку умову вважати ме нікчемною. Коли військо запорожське за підмогою Турків добуде собі яке місто чи село, то воно лишить ся під рукою гетьмана, а не Туреччини і залога турецька не повинна там бути.

Отся умова не була обмежована тільки самою лишень Україною і тим, що безпосередно чепляла ся до неї: козаки вимагали ще дечого і для благочестивої церкви поза Україною в межах турецької держави: вимагали, щоб патріярху царгородського вибирав собор архиєреїв і щоб кожен патріярха нестеменно перебував в своєму санї до віку, а хто з духовних відважить ся підкупом та хабарями добивати ся сего сану, того треба карати. Щоб убезпечити силу сеї умови, в кінці її було постановлено: коли-б султан, або хан не схотіли дер-

жати отсю умову в її істинному розумінню; або-ж загадали ся повернути козаків на своїх підданих або данників, або коли-б вони забажали по своєму схочу зсадити гетьмана, а натомість посадити кого іншого, або руйнувати монастирі і церкви, будувати мечети, переміняти митрополітів, забирати з українського народу харчі, ячміль, овес, дрова і т. ін. або взагалі заходились би чинити, що невідповідне отсій умові, то гетьман і військо запорожеське піклувати муть ся про себе інчими заходами, але не воюючи проти султана, не здіймаючи рук проти Туреччини ворожим звичаєм, хіба вже до того примусять їх воєнні вчинки, Турків або Татар.

Трудно тепер запевне сказати, чи отся умова була дійсною; певне тільки те, що її скомпонували Українці і знати з неї, чого ждали тоді задля України ті люди, яких не вдовольняла тоді політична доля України і які кидали ся скрізь, де тільки на їх думку, здавало ся, можно запобігти помочи, щоб виконати заповітну думку про політичну самостійність України.

Москва, одержавши від Многогрішного отєї звістки, була задовольнена тодішнім урядом лівобережним, випустила з Сібіру позасиланих туди Українців за час Бруховецького і обіцяла ся визволити і останніх. Не так легко виконали вони обіцянку цареві про возворот на Україну позабираних Москалями гармат і церковних речей: довго ще переписувались про се, кілька разів гетьман скаржив ся то на того, то на сего вовводу за невозворот.

З'єднанням Дорошенка з Туреччиною не спекав ся правобережний гетьман від суперника. Марне турецькі післанці, після корсунської ради, усовіщували хана, щоб жив в згоді з Дорошенком. Хан не слухав ся їх поради і не вважав на гнів турецького султана. Дорошенко після корсунської ради вирядив на Запороже своїх післанців; але кошовий звелів їх повішати на вербах. Суховієнко, після того як побив єго Сірко, стратив був і своє гетьманство і свою вагу; але 25 квітня, 1660 року, на раді біля річки Чортомлика, Запорожці знов обібрали єго на гетьмана. З полків лівобережних були ще заодно з Суховієнком полтавський, миргородський і лубенський. На Січі укупі з Суховієнком перебував тоді і здружив ся з ним прилуцький полковник Лазар Горленко. В Прилуці

скоїла ся ворохобня: якийсь Іван Кошовий прогнав Горленка з полковницького уряду, а сам став полковникувати небавом і єго прогнали; замість єго став полковником Маценко. Горленко перебував собі у Суховієнка і листом до Маценка підмовляв єго, пристати до Суховієнка. Такі підмови по полків прилуцького і переяславського посилав і хан Адиль Гирей. Переяславський полковник Думитрашко Райч, котрий не що давно пристав до царя, тепереньки знов став потурати Суховієнкови і зсилати ся з ним. Демян Многогрішний — таким чином — бачив, що власть єго меншає, що він опинив ся на перехрестному огні і мусить він міряти ся і з Суховієнком і з Дорошенком; царських ратних людей жадним чином не міг він випрохати, тим то і взяв ся він до приятельських зносин з Суховієнком. Демян листовне усовіщував Суховієнка і все товариство січове — відцурати ся від Татар і пристати під руку царя московського.

На Демянове щастє Суховієнко мало був прихильним до такої поради; але він бажав спершу упорати ся з Дорошенком. Дорошенко нещодавно побідив єго і він на него за те вельми ремствував. Після свого вибору вдруге на гетьмана, Суховієнко спершу писав Дорошенкови, щоб він прибув на Січ і привіз клейноти гетьманські, що забрав у Бруховецького, тай покорив ся волі війська запорожського, котрому належало вольними голосами вибрати гетьмана. Коли-ж він змагати меть ся, не послухає, так Суховієнко похваляв ся йти на него війською з Татарами.

Через се Дорошенко знов сподівав ся на нові заходи Суховієнка проти него. Тоді саме уряд московський знов прислав до него просьбу, визволити полонених воевод. Дорошенко відповідав, що радійший би він, давно се вчинити, але без волі ради того не сьміє: жінки, брати і діти тих Українців, що московський уряд позапроторував в далекі кутки своєї держави, раз у раз намагають ся, щоб не визволяв полонених Москалів доти, доки не будуть визволені Українці. Одначе з тих бранців, що були в Чигирині, Дорошенко випустив Приклонського, Огарева і Скуратова, визволив і жіноцтво полонене з родинами воевод, випустив і дочку Бруховецького; жінки останнього тоді вже не було на сьвіті. На Великдень Дорошенко велів розкувати і інших бранців; дозволив їм ходити на волі; але хто єго

зна, через що інші, а між ними й сестра Бруховецького, сиділи в тюрмі. В маю знов прийшов до Дорошенка лист з Москви: прохано знов про визволення бранців; і на сей раз Дорошенко не вволив волі московського уряду, навпаки — вяржав своїх підручників на лівобережжя, бунтувати народ. Дві ватаги охочих козаків — одна під проводом колишнього лубенського полковника Григорія Гамалії; друга під рукою Дорошенкового осаули Манжоса переправили ся через Дніпер і заходжували ся добути Лубни. Вони умовляли Лубенців, знов прийняти до себе Гамалію за полковника. Лубенці не послушали ся і відповідали: „Дорошенко заприсягав турецькому султанови, вбрав ся в жупан, що прислав султан і цілував султанову грамоту і Гамалія з ним робив теж саме. Не хочемо ми вго“. Вибраний Лубенцями на полковника Пилип Плис прислав до Многогрішного оповістити, що він з своїми полчанами пристає під руку царя московського. Перегодом побачимо, що се була сама лишень примана. Полковник полтавський Кублицький теж почав був схилати ся на московську сторону, але через кілька день замість него став полковникувати Филон Гаркуша і повернув ся до Демяна вороже і різко. Полковник миргородський Гладченко уперто стояв за Дорошенка. Одначе-ж Полтавці і Миргородці, ворогуючи проти Многогрішного, тримали ся Суховієнка, а не Дорошенка.

В Київі стала ся переміна: Шереметева Москва забрала, замість него посадили князя Григорія Козловського. Новий воевода повідомляв московський уряд, що в Київі бракує ратних людей; а тимчасом підходить термін, щоб, відповідно андрусівській умові, віддати Київ Полякам: можна сподівати ся, що Поляки заходять ся захопити Київ. Над Україною — все більш та більш густійшали хмари. Тревожили ся тоді й царські воеводи, що перебували по містах на Україні, а царські ратні люди усе втікали, та втікали з війська. Воеводи жахали ся, що коли нападе ворог, то ні з ким буде обороняти ся. Все отсе були такі обставини, що не сприяли утихомирити ся Україні, не сприяли вони й гетьманови Демяну Многогрішному зміцнити свою власть.

VI.

Знаємо вже, що багацько разів уряд московський послав гонців до Дорошенка вимагати, щоб визволив тих воевод, що перебували в неволі. За тим самим приїхав до него в липні р. 1669 і стрілецький голова Шилов. Гетьман мовив до него: „Цар випустив з неволі мого брата Грицька, а я після того випустив більш як сотню Москалів-бранців; а останніх ще досі не випустив: стало ся так не з моєї волі; з слізми в очах про се благають жінки і діти тих Українців, що й досі сидять в неволі в московській державі. Але нині на бажання великого державця випущу і їх.“ Зараз же Дорошенко казав розкувати трох чоловіка і віддав їх Шилову; потім коли виїздив Шилов, так укупі з ним вирядив до Київа Федора Коробку, котрий привіз туди 27 чоловіка полонених „служилыхъ“ Москалів і 9 боярських слуг. Стало ся се тоді саме, як Татари, що запомагали Суховієнкови підходили до Чигирина. Отаким чином Дорошенко бажав вдруге довести, що він нильнує догодити цареві московському саме під ту годину, коли супротивник загрожує єму самому. Випустивши воевод, Дорошенко виходив на бій з Татарами, та не сила єго була і мусив він вернути ся і відійшов до річки Росави. Тут напав на него Суховієнко з Запорожцями. Тоді Суховієнко уважав, що за ними більша сила ніж за Дорошенком; за ним були Запорожці, а на лівобережжі полки: полтавський, миргородський і лубенський; останній не що давно пристав був до царя, але знов перейшов до Суховієнка. Більш завсе бадьорила Суховієнка певність в тому, що значна сила правобережців покине Дорошенка і пристане до него, бо за приятелювання Дорошенка з Турками починали ся вже поміж козаків нарікання. Правобережці гомоніли: „Як же се так: Дорошенко без призову усеґо війська добиваєть ся собі пановання, виправляє собі вічного гетьмановання, тим самим він повертає Україну на підданство до царя бусурманського. Як же з того не боліти серцю у всякого, хто родив ся християнином!“ Тоді саме, як Суховієнко йшов на Дорошенка, сей сподівав ся від султана через післанця клейнотів: булаву, бунчук і хоругов; але післанцєви не можна було зручно швидко прибути; він зупинив ся у Цекунівці по той бік Дністра. З Дорошенком були

полки черкаський, чигиринський, канівський і білоцерківський, а інші правобережні полки: уманський, кальницький, паволоцький і корсунський пристали до Суховієнка і вимагали, щоб замість Дорошенка знов вибрати гетьмана вольними голосами, вважаючи Дорошенка за відметчика. Мусив Суховієнко послухати ся маси козаків і рушив до Уманя,*) щоб там скликати раду. На отсій раді козаки приневолили Суховієнка відректи ся від гетьмановання, бо й він, так само як і Дорошенко став гетьманом не по правді. Суховієнко положив булаву, сподіваючись, мабуть, знов добути її. Був на отсій раді і Юрій Хмельниченко, що він тоді вже розстриг ся з ченців. Не відомо, чи пильнував він тут, щоб его знов вернули на гетьманство, чи тільки допевняв ся, возвороту батьківських маєтностей і скарбів, як про се повідає одна звістка. Але не ему і не Суховієнкови рада доручила гетьманську булаву, а уманському полковникови Михайлу Ханенкови. Ханенко заприсяг ся „за вольности стояти і оплакану Україну, скілько Бог поможе, обороняти.“

16 липня новий гетьман Ханенко, писав до Многогрішного і до переяславського полковника Думитрашка-Райча, щоб дали ему запомоги проти Дорошенка.

У Дорошенка було ще стілько козацького війська, що він не мав на думці піддавати ся уманській раді. Тай на лівім боці Дніпра справа его стояла ще не погано. З свого табору біля річки Росави Дорошенко рушив до Канева: як переправляв ся він через ріку Рось,**) біля села Кононки, на него напала орда татарська і мусив він пять тижнів просидіти в облозі аж докіль ті турецькі післанці, що йшли до него від султана і зупинили ся за Дністром, не звеліли орді іменем султана, не займати Дорошенка. Тоді Дорошенко рушив до Уманя, вмовляючи козаків корити ся ему. Коли він дійшов до Уманя, прибув туди і післанець турецький Канаджи-Баша: він доручив Дорошенкови клейноти, що прислав султан: булаву, бунчук і шаблю досипану коштовними самоцвітами. В султановому універсалі стояло: „Господь звелів

*) Ций повітоне місто в Київщині.

***) Правобережна дотока Дніпрова.

нам чинити ласку до всіх, що стукають ся в двері батьків наших, дідів і прадідів. Ви писали до нас, що військо запорожське по сім і по тім боці Дніпра за порадою усеї старшини і народу препоручило тобі, старшому гетьманови Дорошенкови, щоб ти з'явив нам, що вони бажають бути у нашому підданстві і служити мені так само, як служать господарі православні волоеський і мультаєський, а я щоб держав вас в ласці і обороняв. Посилаю до вас бунчук і коругов, не яко ознаки підданства, а яко лишень доказ приятельства на острах ворогів. Приняв я вас і ваших людей на те, щоб земля ваша перебувала спокійне і щоб ніхто її не спустошував. Петро Дорошенко повинен клятьбу свою додержати і слова свого не ламати і служити мені по правді, а я за него з старщиною і народом, з усіма містами і землями по правді по щирій, як власних, заступати му ся. Не хочу з вас жадної роботи, відбутків і податків, наділяю вас усякими вольностями, аби тільки ви, коли мені треба буде, з гетьманом йшли туди, куди буде сказано вам. Хана кримського і Татар буджацьких і нагайських, і господарів, і башів і всіх слуг моїх не бійте ся. Хан кримський з своїм війском — слуга мій і Петро Дорошенко з війском запорожським — теж мій слуга; нехай же обидва проміж себе міцне братерство тримають. Нехай Дорошенко брата свого до Криму вирядить, а хан кримський дасть ему значних аманатів. Хан кримський до війська запорожського жадним чином не втручати меть ся. Військо запорожське повинно вирядити до нас свого заступника. Коли не зрушати мете сеї умови, усім вам і землі вашій буду обороною; усіх вас під крила свої приймаю і що я сказав, так слову своєму не змилю“.

По наказу цісланця турецького, та орда, що була біля Суховієнка і біля Ханенка вибрала ся до Криму. Уманці, не згоджуючись на Дорошенкове бажання, щоб він увійшов з війском в Умань, спорудили між Ханенком і Дорошенком ось яку умову: Ханенко повинен прибути на раду до Чигирина і отся рада розсудить змагання між двома гетьманами.

Дорошенко відступив зпід Уманя. У Ханенка-ж не було думки, покорити ся присуду Уманців і йти до Чигирина судити ся з Дорошенком: він рушив на Запороже, а звідтіль майнув до Криму, розживати ся на запомогу проти Дорошенка.

татарські солтани і мурзи не геть-то бояли ся надішаха і швидко погодили ся з Ханенком.

Небавом Ханенко з Татарами знов показав ся на Україні. З ним був і Юрко Хмельниченко. У Дорошенка, опріч козаків, були ще Татари білогородської орди, що вирядив до него баша силіетрійський. Вороги зустріли ся біля Стеблева.¹⁾ В бою Дорошенкова сторона не ветояла і заперла ся у Стеблеві. Тоді ратувати его несподівано з'явив ся Сірко, невтомимий і неуримиренний ворог Кримців. Сірко прибув з єввіжою ордою білгородською; прогнав знід Стеблева Ханенківців і визволив Дорошенка. І потім Сірко з Дорошенком стежили ворогів своїх аж до Уманя. Ханенко і Суховієнко встигли утікти на Січ; а Хмельниченка полонили білгородські Татари і, яко бранця, випровадили до Царгороду; тут салтан звелів закннути его в едікул (семибашенний острог).

Добувши Умань, Дорошенко розетановив вартувати тут Татар, а сам повернув до Канева, давши своєму війську два тиждні спочину і оновітивши, що має на думці з козаками і ордою білгородською рушити на лівий берег Дніпра.

Одначе сам він туди не пішов, а вирядив 500 козаків і з тисячу Татар, наказавши їм прямувати на Ромен.²⁾ Запомагати Гамалії і Манжосу. Перегодом з наказним гетьманом Корицьким, Дорошенко вирядив туди нове військо, при котрому були Петрів брат Андрій, полковники Гоголь і Богун; здаєть ся, се був син знаменитого Богуна, скараного на горло біля Глухова. Вони встигли взяти гору над тим війском, що вирядив проти них Демян. Многогрішний, боячись, щоб не напала на него більша сила Дорошенківців, прохав царя, щоб звелів боярину Ромодановському дати єму запомогу, але не дочекав він її. Нарікаючи на московських воєвод, що вони такі воловоди, мусив Демян йти проти ворога з власними силами. Він скликав усі полки, що корили ся єму: нїжинський, прилуцький, чернигівський, стародубський і переяславський, та ще під проводом Муранки, полк найманців і з ними прий-

1) Містечко в Київщині.

2) Нині повітове місто в Полтавщині.

шов до містечка Чернух.¹⁾ Людність зустріла его тут з хлібом-сіллю. Піддали ся ему містечка Городище¹⁾ і Курянка.¹⁾ Демян рушив далі на Лохвицю.²⁾ Не доходячи пять верстов до Лохвиці, зустрів Дорошенкових ватажків Корицького, Гоголя і Гамалію: з миргородськими, дубенськими і полтавськими полчанами і з трома тисячами Татар білогородських. Розпочали бій. Гору взяв Демян і гораздливо дійшов до Ромен. Роменці піддали ся. На думці у гетьмана було йти далі і брати непокірливі для царя міста; але війську его бракувало достатків; та й країна була вельми спустошена. Козаки ремствували. Многогрішний мусив їх рознуєтити. Товариш Ромодановського прибув вже тоді, як козаки були рознуєчені; одначе Корицький і Гоголь, довідавшись, що прибуло царське військо, вернули ся за Дніпер.

Одначе до повного торжества Демяну Многогрішному було ще далеко: хоч ему й поталанило взяти кілька невеличких міст, але в дубенському і переславському полках велика більшість міст і містечок завзято стояли за Дорошенка і між ними сотенні міста Пирятин і Золотоноша³⁾ не вважали на уєвіщування Многогрішного і Дмитрашки-Раїча. Були у Демяна і потайні вороги: сумський⁴⁾ полковник Герасим Кондратів був оден з них. Демян жалів ся, що сей полковник сам хоче стати гетьманом і рие під его Демяна, листуючись з ворожими до гетьмана полковниками. Не вельми покладали ся Українці і на прихильність Москви до Многогрішного. Дорошенко, почувши, що Демян сподіваєть ся на московську силу, мовив: „Ну, се плоха надія! Москалі люди нечесті; сьогодні заберуть Ромен, потім Миргород; далі Полтаву;⁵⁾ тоді Демяна їм не треба буде і вони его зсадять з гетьманства.“

Дорошенко хоч і воював проти Многогрішного, одначе і листував ся з ним. Дорошенкові зносини з Туреччиною і присяга на підданство турецькому султанови скрізь вже стали

1) Всі три містечка в Лохвицькому повіті.

2) Лохвиця повітові місто в Полтавщині.

3) Інші повітові міста в Полтавщині.

4) Суми повітове місто в Харківщині.

5) Губернське місто в Полтавщині; стоїть на правому боці річки Ворекли, дотоки Дніпрової.

відомими, але Дорошенко нильнував потаїти їх від Українців до якогось часу і в листі до Многогрішного докоряв єму, що він їме віри тим дурним нащикованям, які про него, Дорошенка, плетуть єго вороги. „Не станеть єя того ніколи, щоб я люблю свою Україну хотів запродати в підданство до царя турецького: не було єго у мене з роду й на думці“. А супротивник Дорошенків Ханенко усїма заходами підлабузнював єя до Многогрішного. аби підбити єго на те, щоб укуні з ним воював проти Дорошенка; Многогрішний повідомляючи про єе московський уряд. додавав. що на єго думку, ліпше буде обороняти власний край, ніж втручати єя в справи по землях Речи Посполитої. Така думка подобала єя в Москві, бо вона принадлежала до основного погляду тодішньої політики московської: тим то цар в листі 20 листопаду до Многогрішного — казав не давати запомогу Ханенкови. а оберегати спокій на лівобережю.

В грудні р. 1669 гетьмана Многогрішного збенетжив ось який випадок. З тої комісії заступників, що зібрала єя провести межі між Московщиною і Польщею відповідно андрусівській умові, переїздив через Україну прапорщик Тадій з якимсь Поляком: вони везли лист до Дорошенка та по дорозі заїздили до архієпископа Лазаря Барановича і до гетьмана Многогрішного і повідали їм, що комісія буде і в Києві і козаки повинні вдати єя до короля з просьбою про свої справи. Многогрішного. чоловіка палкого, єя звістка обурила: „Чому єе так, мовив він, що ви їдете через царську державу і везете лист до Дорошенка, а до мене й нема листу від заступників в комісії? Дорошенка в листі іменують гетьманом обох сторін Дніпра. мене-ж гетьманом не іменують, а хочуть, щоб я їхав з просьбою до короля“. Демян так розгнівав єя, що ханав єя за шаблю і кричав: „До віку єго не буде! не зарікаємо єя класти пані шаблі на польскі шні, як і перш було. Раз я з військом запорожським заирєсяг єя цареві, то ми усї полягги за него готові, а до польского короля нічого нам їздити.“

Післанців відпустили. Переїздячи через міста, вони розповеджували єя зазиву, що закликав Українців взяти участь в комісії. Заступники: польський — Ян Гдинський а московський Ордин-Нащокін з товаришами підєоглашали духовних

і світських людей України, щоб вирядили до них нараду виборних, обібравши про те людей певних, таких, щоб до чужих не горнули ся. А до гетьмана Дорошенка вислано такій лист: „Хоча й кружає чутка, буцім то гетьман Дорошенко, не будучи певен в ласці і любови християнських державців, хилить ся під оборону чужовірну, одначе такій чутці ми віри не імемо і гадаємо, що не знайдеть ся такого нещастивого християнина, щоб душу свою, визволену Христовою кровю, продавав доброхить ворогам святаго хреста. Великий державець, єго королівське величество і Річ посполита корони польської і великого князівства литовського вибачають усім козакам по обох боках Дніпра їх провинности, аби козаки, по оповістії короля польського і царя московського, або одного кого з них, прихвилью вдячно отєю ласку, відцурали ся ворогів святаго хреста, жадної ради з ними не держали і не посьміли-б більш з ними єднати ся, а вирядили-б до короля своїх післанців і через них зашепили в своїй сдлухняности.“ Отеєї зазив, справді таки скомпонованій невизначно і збівчиво, завдав гетьманови Многогрішному великого смутку. Побачившиє з архієпископом Лазарем, гетьман казав: „Обібрали мене на гетьмана в царській вітчизні, а тепер через єго вітчизну переходять універсали без мого відому; та ще й усім козакам вказують стежку до короля. А нам яка стежка може бути до короля на рівні з правобережними козаками?! Ми доброхить вибрали собі державцем царя православного. Коли чим прогрішимо перед Богом і перед ним, так він же нас і вибачить. Що-ж? Хиба цар віддасть нас Полякам? Єге! але у нас з ними многолітна війна була! ми їх прогнали з України, з доброї нашої волі пристали до царя московського і волимо жити при наших вольностях і вмирати за царя. Ти, святи-телю! зашепиль, що цар оборонят ме нас від ворогів, а як нас обороняють? Татарська орда почала руїну справляти по нашій землі, а ми ціле літо не допросимо ся у царя за-помоги! а тепер він же нас королю віддає.“

Про отєю бесіду Лазар писав в Москву 30 листопада і додав, що діїєне проїзжі люди розповсюджували зазив до духовних і світських людей і задля того парод зликав ся, що цар відступає лівобережну Україну Польці. Справу ви-ясувала гетьманови тільки царська грамота, писана 27 грудня.

„цар захожуєть ся віддати нас польському королю; коли се станеть ся, ми бити мемось з Поляками“. „Е, ні! гукали інші, чим дальше від лиха, тям дїшче“. Скрїзь гомоїли люди, що коли не сьогодні, то завтра Поляки заберуть Київ і розїйдуть ся по цілому краю. Єпископ Лазар Баранович писав в Москву: „Усеї православної гїрко плачуть і боять ся Поляків, зглянь ся, царю! Але усеї благочестивї великі князі київські, починаючи з рівноапостольного Володимира були твоїми предками. Не попусти, щоб євятий Київ перейшов на поталу до іновірних“.

В краях, де гетьманував Демян Многогрішний, панувало безладдє. На великдень року 1670 зїбрали ся полковники в Батурин, два полковники чомусь не приїхало. Гетьман дорікав їм, що мало він спостерегає у них прихильности до себе. Він мовив до них: „Дїйшла до мене чутка, що по всїх мїстах козаки мало люблять мене; коли се правда, так нехай вони просять царя, щоб обїрати кого іншого гетьманом. Я зложу військові клейноти тому, кого виберете, а доки я гетьманувати му, доти, що сили є, гамувати му своєвольників, на тому я заприсягав. Я не такий зрадник як той Бруховецький, що немов той Юда Христа продав, так він зрадив царю. Я поклав ся вмерти за царя і нехай така слава буде про мене“. Тодї Думитранко-Раїч вдарив кулаком об стїл і крикнув: „Та годї нам вже таких гетьманів вибирати, щоб через них лила ся кров християнська. Знаймо собі тїлько царя, а своєвольників будемо гамувати.“

Усеї прирадили не йти ні на які обїцянки ворогів, завзято стояти проти кожного ворога і у всему слухати ся гетьмана. Все отсе одначе було не щирим і на другий день 19 квітня оден з гетьманських челядників мовив до московського піддячого, що приїздив тодї гоцем: „Заодно з гетьманом вірно служать цареві полковник переяславський, та стародубський Петро Рославченко, а останній на двоє сюди й туди. Полчане полтавські і миргородські все ще не тямилі, до кого їм приставати: на оден бїк примановали їх Дорошенкові універзали, а на другий універзали Многогрішного. Козаки сїх полків раз по раз зносили ся з козаками інших полків і скрїзь розповсюджували дух баламуцтва; не менше впливали на народ і Запорожці, що скрїзь вештали ся та всїх науцували, пїккому не корити ся“.

Через довгі усобиці і напади Татар Україна все більше і більше підупадала: селяне переходили в слободські полки і взагалі на землі царські; села пустіли, господарство батьків і дідів, що лишалися на рідних куренях, знищувалося. Не далекий ще був той час, коли Поляки називали Україну родючим Єгиптом; навіть вже після тяжкої і грізавої години Богдана Хмельницького, архидиякон патріарха Мазариня, Араб Павло, простуючи до Києва, бачив від межі Поділля скрізь сади, пасіки, хутори і гумна з збіжжям. В Лаврі у Києві, ченці частували його вином з власного виноградів; тепер цар Олексій, хотів розжити ся з України на тямучих садовників і послав по них в Лавру, віддаючи, що по маєтностях Лаври садовництво добре пишеть ся. Інокентій Гізель відписав єму, що таких людей тепер не то що в Лаврі, а й скрізь по Україні бракує через лихі усобиці. Підупала тоді і духовна освіта: киево-братський монастир і его колегія, як свідчив той самий Інокентій, зазнав великої руйни. Церкві его пошадено, ченцям бракувало їжи а деякі учителі і проповідники божого слова, перебуваючи „дальними и хладными“ не мали спроможности справляти свою роботу. Інокентій прохав для них у царя ласки і цар обіцяв ся запомогти їм. З усіх маєтностей братського монастиря лишило ся тільки те село, що подарував Петро Могила, та й те було зруйновано. Так само інші киевські монастирі межигорський і видубицький перебували нужденно і прохали у царя запомоги.

VII.

Той песнокій, що загрожував власти Дорошенка на правобережю, знов примусив єго відложити замір, щоб привернути під свою руку лівобережню Україну і він покликав з лівобережа своїх козаків і білогородську орду, що прислав до него баша сиплійський. Але скоро Дорошенківці рушили з лівобережа, почали переходити до Многогрішного і записягати царю московському міста і містечка, що досі тримались Дорошенка. Так вчинили Гадячане, Рахівці, Лохвичане, Сорочинчане, Бурченці, Лютечане, Сенчане, Лукомлянне, Буромці, Пирятинці.

Їх післанці на св'ятій євангелії і хресті заприсягали в Батурині в церкві св. Миколая на вірність цареві. Гетьман повідомив про це царя з початку р. 1670 через генерального осавулу Гвнтіівку.

На весні лівобережні міста одно по одному приставали до Многогрішного і вже в половині квітня він повідомляв царя, що трохи не все лівобережжя заприсягло цареві і прохав казати йому, де бути гетьманській резиденції: чи в Гадячі, як була вона за Бруховецького, чи в Батурині, де нині був гетьман? Разом прохав він впродовж до него московських стрільців, щоб раз у раз перебували коло него, оберігаючи особу гетьмана, бо інакше не можна йому бути безпечним через баламутства і несталиість Українців. 2 мая прийшла цареві відповідь, що гетьман може жити, де йому більш по вподобі, але було-б зручніше, коли-б він жив в Батурині. З того часу сталою резиденцією гетьманів зробився Батурин і так воно було до часу Мазепиної зради. Стрільців московських теж приєднали до него, під проводом Колупанова; але з умовою, щоб гетьман давав конти на прожиток їх. Ото з того часу й пішло за звичай виряжати до гетьмана московських стрільців, що становили коло него прибічну сторожку. Це було на руку московській поліції; бо начальники стрільців zarazом доглядали і над життям і поведінням гетьманів.

Під кінець мая Федір Кученко, не що давно обібраний на полковника полтавського, в тій же церкві в Батурині заприсяг ся за свій полк на вірність царю московському.

Однакже-ж, не вважаючи на такий успіх, мусив гетьман Многогрішний стеретти ся і явних і потайних ворогів. Не давав Многогрішному спокою Ханенко, бо перебуваючи на Січі, він іменував ся гетьманом війська запорожського, послав в Москву свого гонця запорожця Степана Обиду запевнити, що він вимовив у хана кримського, яко спільника запорожців, обіцянку бути готовим воювати проти ворогів царя. Сего післанця в Москві повитали з ласкою. Ханенкові звістки походили на правду; бо і царський гонець Пореуков, посланий в Туреччину, повідомляв, що цар кримський Аділь-Гирей, звістив турецького султана, що він готов положить згоду з царем московським і визволити Шереметєва з іншими московськими бранцями, що були в Криму; нехай тільки цар зобо-

в'яжуть ся платити йому річно данину. Многогрішний й бояв ся, щоб отаким побитом Ханенко не приелужив ся чим значним Москві і тим не заліз би в ласку, та тоді й не скинув би его, Демяна, з уряду гетьманського.

Але найбільш доняла его інтрига ековна проти него в Царгороді. Скоро обібрали Многогрішного на гетьмана, Роман Ракушка, що був за Бруховецького військовим дозорцею у Ніжній, утік на правий берег Дніпра; підлабузнив ся до митрополіти Осипа, а сеї висвятив его на цона. Взявши від митрополіти рекомендацію, він прибув у Царгород до патріарха Methodia, яко брацлавський протоцона Романовський, плакав ся там на гетьмана Демяна, що той пограбував его і відобрав его дім в містечку Погарі.^{*)} Якимсь то побитом він вшпрохав у патріарха неблагословенну грамоту проти Многогрішного: оден список з неї він прислав до гетьмана умисне, щоб подратувати его; та щоб викликати в народі недобру славу про гетьмана, він розповсюдив по Україні кілька списків з тої грамоти. Гетьман через протоцона Адамовича, що в липні того року їздив в Москву, прохав царя московського, щоб заступив ся і написав до Methodia, аби зняв з него неблагословенне. Тоді-ж таки Многогрішний прохав царя, щоб не йняв віри, коли часом его вороги: Дорошенко, Суховієнко, Ханенко або сумський полковник Кодратов писати муть до царя, буцїм то він — гетьман царю не певен. Многогрішний благав, коли-б на Україні прокшудось видиме неслухнянство проти него — гетьмана, так оборонити его; коли треба буде дати ему захисток в Московщині й не віддавати его ворогам. На те цар відписав до гетьмана так: „Не йміть віри людським наговорам: се коли-б хто захотїв окленати гетьмана Демяна Ігнатовича, так я тому не йїму віри і всякі листи про те, від кого-б вони не прийшли, звелю швидше відслати до гетьмана, бо я знаю, що він менї певен; певен менї також і архієпископ Лазар, чоловік благочестивий і вчений“. До патріарха Methodia цар Олексій теж вислав грамоту і там було виясувано, що Романовський набрехав на Многогрішного, бо гетьман его не грабував і дому его в Погарі не відбирав;

*) Іншї містечко в Чернігівщині.

а стратив Ромашовський своє добро під ту смутну годину, коли Українці, збаламучені зрадишком Бруховецьким, скоїли усобицю, били і проганяли московських воєвод і ратних людей. Цар Олексій Михайлович прохав патріарху, щоб зняв з гетьмана Демяна оте неблагословенне, необачно положене, таї панеред ні на кого з царських підданків по самим тільки наговорам не накладував клятьби.

Тим часом в Польщі усобиця вгамувала ся. Соїм, на котрий і Дорошенко послав своїх заступників, замість короля Яна Казимира, що відрік ся від трону, обібрав на короля Михайла Вишневецького, сина відомого Яреми. Ханенко піклував ся, як би й собі зблизити ся з Польщею, сподіваючись там собі досягти підмогу проти Дорошенка. Між Польщею а Московщиною стояла тоді згода і здавало ся що між обома державами все більше міцніють прихильні відносини. Таким чинном Ханенко, обзираючись одночасне і на Москву і на Польщу, сподївав ся, побороти Дорошенка. Спостерегаючи єго думки, Дорошенко бачив, що до якогось часу не спроможеть ся він посварити Польщу з Московщиною; тим-то, доки що, не треба сварити ся Польщею. З Туреччиною він не порвав відносин і вирядив до турецького султана післанцями: Білогруда і Портушку; через них він знов заявляв, що бажає пристати під руку турецького монарха; але-ж тоді саме він і в Польщу вирядив післанців: Петрановського і Тарасенка, щоб звести до згоди з Польщею вієско запорожське. Коронний гетьман Собський відновів Дорошенкови, що комісія, споруджена про єю річ, виїде до Острогу, так от і гетьман Дорошенко нехай виражає туди післанців. Дорошенко до тої комісії післав генерального писаря Вуєховича і колишнього генерального суддю Гапоновича. Післанці, напучені Дорошенком, першим ділом повинні були вимагати, щоб Поляки дали козакам „Застанову“; що козацькі посли будуть безпечні.

Гетьман Собський промовив до Дорошенкових післанців: „Ви зєзлаєтесь із царем московським, із султаном турецьким і з ханом кримським і не берете від них заставників; чому-ж отєс ви не ймете віри євому власному королю“.

Але Дорошенко вимагав таки заставників, умиєне на те, щоб проволочити час. Він вимагав, щоб заставниками були гнізненський архієпископ і інші значійні особи. Поляки на

се не згоджувались, а Дорошенко без заставників не виряжав своїх післанців до комісії. На останку стали на тому, щоб розпочати переговори листами. Дорошенко списав проєкт договору 10 Мая року 1670, властиво се був наказ козацким комісарям Вуєховичу й Гапоновичу і з него знати, що Дорошенко і тепер тримав ся того ґрунту, на якому Виговський зложив колінь Гадяцьку умову; тільки, що тепер відбивав ся досвід пережитого часу. Свобода православної релігії була тепер обговорена ще виразнійше й ширше. Православна релігія повинна була користувати ся свободою на рівні з латинською скрізь, де тільки сягала українська мова, чи то в короні польській, чи в великому князівстві литовському; унію зовсім скасовано; усі церкви й монастирі, що були в уніятів, повинні були перейти на православне з усіма їх маєтностями; ніхто ні з духовних ні з світських людей не мав права будувати уніятські церкви, ні на власних маєтностях, ні на землях королівських. Митрополіту київському невідмінно вибирати духовенству і світським людям і затверджувати єго гетьманови: в сенаті він займати ме місце поруч з архієпископом латинським львівським; з ним сидіти ме пять православних єпископів. В київському воєводстві всі урядники невідмінно повинні бути православними, а в брацлавському і чернігівському воєводстві можна бути і латинцям. По всіх містах корони і великого князівства православна релігія не повинна шкодити ні шляхті, ні міщанам займати урядницькі посади. Київська академія повинна набути такі самісільні права, якими орудує академія краківська; у Києві не можна заводити єзуїтських шкіл; другу таку академію завести в Могилеві, або в інчому місті, де буде зручійше, але з правами такими, які мати ме київська. Заводити школи і друкарні скрізь і кожному вільно. Видати і оголосити повне прощєння за колішні уєобиці і зійвечити усі акти єписані на шкоду кому будь за повстанє проти Польци. По воєводствах київському, брацлавському і чернігівському дозволити жити козакам по всіх маєтностях: королівських, панських і духовенства і орудувати правом власности на землі, дома, хуторі, млина і інче; користуватись правом гнати горілку, варити мід і пиво без жадної перешкоди від панів, або від старост, Війско запорожське вимагає, щоб у трех воєводствах: се-б

то брацлавському, київському й чернігівському, де перебувати муть полки київський, брацлавський, паволоцький, уманський, канівський, подільський і торговицький, так само, як і стародавні козацькі полки і чигиринський, черкаський, канівський і білоцерківський, провести межі від земель Речі Посполитої. По тих повітах, де жити муть козаки, коронне військо не тільки щоб не брало з людности жадних поборів, але й самі дідичі не мати муть права приїздити в свої маєтності, або присилати своїх відноручників; але вони діставати муть раз на рік через своїх післанців податки, які їм належати муть ся по договору; бо інакше вони стали-б гнобити козаків, а через те і згода не ветоюла-б.

Усі козацькі добра повинні бути вільними від усяких податків, які будуть наложені на українське посіллятво і самі козаки не залежати муть ні від кого більш, як від свого гетьмана і його урядників. Від усяких мит на перевозах і переправах козаки повинні бути вільними. Військо коронне, коли гетьман покличе его на Україну яко запомогу проти ворогів, повинно стати під руку гетьмана запорожського і без его відома не може перебувати на Україні. З волі і по наказу гетьмана набирати меть ся ще військо охоче і виживляти меть ся воно з королівських і панських маєтностей. На гетьманську булаву піде староство чигиринське і Трахтемірів з монастирем, а на гармату староства лисянське, кореунське і богуславське; на єнеральну і полкову старшину положити дохід з староств, та тільки не з тих, що будуть приписані на гетьманську булаву й на гармату.

Опріч того гетьман без перешкоди може брати, що єму треба буде на військові видатки з маєтностей королівських і панських. Король може покликати військо запорожське по землях польських на службу і про те він повинен вислати до гетьмана універсал сам, а не польські коронні гетьмани і тоді український гетьман, пославляючи козаків, послає з ними замієць себе призначеного від себе наказного гетьмана. На останку в наказі стояло, щоб відновідно тому, як вимагали козаки при виборі короля Михайла, уния невідмінно була-б екасована і наперед, щоб нігде в законах не лишило ся найменьшого натякання про унию; щоб екрізь, де була річ про руський народ, розумільсь би дізунити.

Такі вимагання козаків були для Польщі все одно, що вимагання душегубства. Догожаючи козакам, Польща повинна була відцурати ся своєї місії історичної, що визнавали Поляки за собою яко найвище своє призначення: місія була торжество західного латинства над східним православ'ям, котре, по пауці церкви західної, ні що більш як єресь і шквечення її вель діло угодне Богови. Сам Дорошенко був певен, що Поляки не пристануть на єго вимагання, що з Поляками ладу не буде і що єму треба сподівати ся єднє на Туреччину. Провадячи зносни з останньою, він усе літо р. 1670 воловодив Поляків і хитрував з ними, так само, як і вони з ним. Двигі Дорошенко послав своїх людей до Острогу, толкував про формальности і на останку прохав собі списку з наказу, даного комісарям польським. З того наказу він побачив, що Поляки обіщали прощення, але питали ся у него: на що він запобігав протекції московської і турецької? Видима річ, що такі питання знівечували суттє амнестії. Найголовніші-ж умови договору показували Дорошкові, що в Поляків зовсім нема бажання іти на мирову, комісарям не дано було права балакати про знівечення унії; навпаки того в наказі стояло, що король „без концесу столиці апостольської не може про єю річ трактувати“. Була тільки обіцянка спорудити бесіду духовних про релігійні справи. Комісарі польські повинні були висловити козакам, що церкви, які були в уніятів і на далі лишать ся при них: в неминучому випадку можна було комісарям брати на увагу гадяцькі умови, але не спускаючи раз-у-раз з думки, що в тій умові духовенство латинське чимало де-нащо не пристало. Про гадяцьку умову зроблено було таке патякання, що, мов, козакам багачко дечого було дозволено під годину війни з Шведами, аби козаки були вірними Речі Посполитій, одначе-ж козаки зараз пристали до Москви, а потім біля Чуднова самі-ж відреклись ся від гадяцької умови, міркуючи, що з тої умови користь була поодиноким лишень людям, а не цілому війську. Так само Поляки на відріз відкидали вимагання козаків, щоб провести межі в трох воєводствах і дозволити козакам, перебувати по маєтностях духовенства, панів і короля. Видима річ, що Поляки й не могли пристати на таку умову, бо з неї просто-б вишло, скасування панського крєпацтва над народом,

а Польща була республіка аристократична і богацько віків удержувала ся пануванням аристокрації над робочим народом.

Одержавши список з такого наказу, Дорошенко ще раз послав до Острогу, прохати заставників на убезпеку послів козацьких. На те ему відповіли: що сего зовсім не треба і перше сего не чинили; безпечність послів козацьких досить убезпечати не присяга польських комісарів. Потім ще послав Дорошенко вимагати ті привилеї, що захопив Тетера; вимагав сплати 1000 червінців, що забрав Тетера по смерті митрополіти Балабана; возвороту добра і грошей вдові Данила Виговського і винагороди за руїни пороблені по монастирських волостях. Тоді комісарі придержали Дорошенкового післанця і вдали ся до Ханенка, гадаючи, що Ханенко добиваючись гетьмановання швидче пристане на умови польські, тим паче, що Ханенко, іменуючи себе кошовим гетьманом і послав вже кошового отамана Пелеха до короля, засвідчити его покірливість. До Дорошенка писав і Ханенко, умовляючи его слухати ся короля польського. З усього сего можна було сподівати ся, що з Ханенком швидче і зручійше можна з'єднати ся. Ханенко зрадів такому зазиву і зараз вирудив з Січи до Острогу суддю військового Семена Богаченка з товаришами: Ярошенком, Малюком, Полтавцем. Завишою Білим і Олексіешком та з сорока чоловіками кінних козаків. Довідавшись про се, Дорошенко швидче вирудив до Острогу трох післанців: Шунявського, Корицького і Лешковського, прохати роз'єму і безпеки, що Поляки не вчинять нападу на него. Се було в жовтні. Зберіг ся наказ, який дано отсім післанцям: зміст его був такий же, як і в наказі першим післанцям; але було додано дещо такого, що викликали останні події. Вимагання, щоб по воеводствах відмежованих до України від Польщи пани не приїздили в свої маєтності, виясовували і виправдували тим, що вже трохи не за 20 р. люди призвичаїли ся не корити ся панам, через що і з абн-якого приводу — зараз може скоїти ся ворохобня і козацький уряд не спроможен буде спинити народ. Комісарі польські зложили тоді з Ханенковими післанцями умову; іменем речі посполитої признали его гетьманом війська запорожського. Ся умова не давала великої надії на міцне з'єднання України з Польщею. Було там і про

великодушність короля і про амністично козакам і про забуток усього лихого, що було між козаками і Поляками. За козаків надавано далеко більше обов'язків, ніж придбано прав українському народові. Досить того, що унія лишила ся, як була; відрубність України не допускалась; володарям панських і духовних маєтностей було дозволено орудувати ними без жадного обмеження; гетьману заборонено було без відома короля і коронних гетьманів зсилати ся з іноземними державцями. Головним діячем отсеї умови був той самий Станіслав Бенковський, що колись спорудив Гадяцьку умову.

Умову з Ханенком затвердив сойм 22 грудня; а з Дорошенковими післанцями, Петрановським і Тарасенком, не було вже формальних переговорів. Їх покликали на сойм і дали їм писану відповідь такого змісту: скасування унії не може залежати від влади єврейської, тим то король обіцяє попрохати папу, аби скликав собор, на котрому будуть архієпископи і єпископи, а король чим спроможеть ся сприяти ме, щоб відвернути усе те, що може чинити розтчи між духовенством. Відрубність України в межах трех воєводець річ не можлива, так само як неможливо, щоб православні духовні сановники засідали в польскім сенаті; бо се-б привело до того самого, до чого домагав ся і Виговський і від чого самі козаки відреклись вже в чуднівській умові. Здавання на чуднівську умову було не певне, бо ся умова споружана тоді, коли козаки були в такому становищі, що не можна признати їх вільними; а друге те, що на гадяцькі статті козаки ремствували тільки за те, що декому надавало ся шляхоцтво, а се саме зрушало козацьку рівність. А Поляки тепер перевернули, ніби то козаки взагалі не хотіли автономії для України. Отаким робом крутиною Поляки ніби чинили те, чого бажали самі козаки. На останку покликали в сенат Петрановського і Тарасенка; тут коронний підканцлер промовив до них: „У вас нема права складувати умову, а з того наказу, який маєте показують ся такі вимагання, на які сойм ніколи не пристане. Отсе вам і вся відповідь на ваш наказ“. Ханенкові післанці, стережучись, щоб де по дорозі не зупинив їх Дорошенко, вертали ся через лівобережну Україну. Гетьман Многогрішний повідомляв про те царя, а післанців зупинив, доки не прийде про них від царя указ. В січні року 1671 з Польщі провозили

через лівобережну Україну до Ханенка гетьманські клейноди: хоругву, булаву і бунчук; але польський післанець Жкальський, що віз ті клейноди, не доїхав до Січч, бо его примусили вернути ся з лівобережя.

Того-ж часу в Кореуні у Дорошенка збирала ся рада: уся старшина і полковники іменем усього війська запорожського зложили наради і вислали на Січ протест проти умови Острожської комісії. Умова не задовольнила війська. В протесті кореунської ради було написано: нам надають такі вольности, які були у нас ще до війни з Поляками, але кожен добре знає, що то за вольности! Поляки старшинували над нами і по схочу зганяли з світа лінних наших товаришів; ні в чому нам не давали волі; пайначе-ж завдавали нам жалю з того, що гнобили нашу стародавню віру грецьку: будували по наших містах свої костели і всіма заходами повертали наш народ в ярмо неволі. Коли-б нам добре було до війни, так нащо-б ми були воювали, а тепер після того, як уже більше 20 літ длеть ся кров і стільки люднї полягло головами, чи не соромно буде нам вдовольнити ся такими вольностями, що колісь мулили нам щю і примусили до війни. Ні, ми з коліншїми гетьманами і з теперішнїм нашим гетьманом Дорошенком волїли і волїмо ширших вольностей і через те не пристаємо до того, що ви прирадили в острожській комісії, дозволивши нам і старостам приїздити до своїх маєтностей по цілій Україні і володіти людьми по старому польському звичаю.

УІІІ.

Прирада острожської комісії ще не була затверджена польским соймом, як Ханенко повідомляє вже польскі власти, що сунеречник его Дорошенко иншком погодив ся з Многогрінним і обидва міркують, щоб лівобережну і правобережну Україну відступити Туреччинї, яко державу васальну. Поляки зараз про се написали в Москву, одначе в Москві не поняли сему віри і не виявили підзору до Многогрінного. Многогрінний занедужав: несподівано сїткнув ся він на рундуці свого

дому, ушав і цілу годину пролежав без язика; то був удар, але не смертельний. Через якийсь час він видужав. Під час недугу він вдавав ся до царя і клопотав ся через боярина Матвієва, просячи, щоб коли постигне его смерть, так надати матери его маєтності в чернігівському або стародубському полку. — а також жінці его, сивови Петру й іншим дітям („де-б вони могли провадити мирне життя“). Небавом після сего цар через гошця Змієва прислав універсал на ті маєтності і грамоту царгородського патріарха, котрий здіймав з гетьмана неблагословенне. Гетьман зрадив, бо в него було на думці, що паглий недуг постиг его через те, що патріарха неблагословив его. Взагалі така думка ходила тоді і поміж підручних гетьмана і викликала в людях баламуцтво. Все отсе і втихомирила патріархова грамота.

Признання Поляками Ханенка гетьманом викликало тревогу в царській Україні, найначе в Києві. Тепер гомоніли в народі, маючи запомогу війська запорожського, Поляки прийдуть в Київ і сидіти муть тут, доки не підібють під себе усіх українських міст силою або заговорами, тоді усі церкви православні повернуть на костели, або в ушко; з королем приїде уницький митрополіта і почнуть усіх нас повертати в латинську віру, щоб на віки зміцнити підданство цілої України польському королю і Речі Посполитій. От про таку гутірку писав до царя Інокентій Гізель і додав, що в Києві гомонить народ, буцім в печерському монастирі жити муть біскупині і королівські дворяни, а на печерському городку поставлять 6,000 війська.

Польський король Михайло, після того, як сойм затвердив умову з Ханенком, вирядив в Москву Єронима Комара, щоб умовив московський уряд запомогти заходами військовими, вгамувати Дорошенка. Але з України в Москву приходили певні вісти, піби польський коронний гетьман Собеський, ремствуючи на короля Михайла, починає приятелювати з Дорошенком. Через се московський уряд міркував, що тепер не на часі єднати ся з Поляками і давати їм запомогу проти Дорошенка чепляючи тим самим і Туреччину. Московський уряд єностерегав, що коли справді Дорошенко поєднаєть ся з Собеським і довідаєть ся, що цар захожуєть ся проти Дорошенка.

так вони попередять післати військо на лівобережну Україну і там розпочнуть ся колотнеча. В Москві відповіли польським послам, що треба комісарям зібрати ся на раду та й порадити ся про заходи корисні обом державам. Московським комісарям, призначеним на сю раду наказано було з Москви, щоб вони висловили Полякам, що цар не може післати свого війська через те, що Поляки не дали йому помочи тоді, як підчає зради Брюховецького татарва руйнувала царські міста. Велено було звернути увагу Поляків і на те, що вони наперекір андрусівській умові розпочали по правобережній Україні гнобити православну віру і примушувати до унії, через що Дорошенко відкинувся від Речі Посполитої і пристав до Туреччини, а вже-ж він не загодівав би сего, коли-б Поляки не гнобили православну віру. А що до Київа, так велено було виявити, що Київа тому не вернули Полякам, що Дорошенко пристав до Туреччини зо всіма українськими містами; таким чином і Київ перейшов би до Турків; а се для бусурменів була-б стежка не тільки на Україну, але й на всю московську державу. Так от, щоб Київ не дістав ся Туркам, і постачено туди війська і харчів, хоч на те Московщина і видала великих коштів; та ще й через те Києва не віддають Полякам, що після андрусівської умови з канцелярії короля з его підписом і печаткою виходили грамоти, а старости і підстарости суміжних міст писали листи, нехтуючи царський титул („з великим безчестем і докорами его царському величеству“). Окрім того по землях короля друкували ся латинські книжки („з таким великим безчестем і докорами царському величеству, що не тільки божему помазаннику і монарху християнському, а навіть простій людині не личило-б чути такого“). Поляки реметували, що гетьман Многогрішний не пропустив королівського посла Жальського, що віз до Ханенка клейноти. На се Полякам велено було відповісти, що Жальського цар звелів завернути назад через те, що поселку до Січи Запорожеської зроблено наперекір андрусівській умові, по котрій Запорожці повинні перебувати під обороною обох державців, значить, король повинен був перш, ніж послати до Січи, порозуміти ся про се з Москвою.

Комісарями на нову раду вирядили 31 березія Ордина-

Пащокіна, Івана Чаадаєва та думних дяків Башмакова і Самойлова.

Не пощастило Дорошенкови звести на мирову Україну з Польщею. Більше, ніж перше, став він брати ся, щоб знайти в Туреччині оборону задля України. Але-ж по його думці се була межа останньої пеминучости; він добре тямив настрій православного народу та й сам був чоловіком православної віри. І тепер, як і перше, він готов був дати перевагу властнi одновірного царя московського перед усяким іншим державцем, але-ж з такими лишень умовами, які, по його думці, давали его народови найбільше користі і поваги; до того-ж він бажав підбити царя, вступити війною за цілу Україну, як за своє синоковичне добро. Тоді переїздив через Волощину і Україну з Македонії архієпископ грецький Манасій. Дорошенко повитав его з відповідною шанобою, частував его і увесь архиерейський причт, а лишившись на самоті з архієпископом, він став перед образом Спасителя і Бого-матері і промовив: „От коли Ти, св'ятителю, будеш у Москві, так повідай царю, що ми раді-б служити ему, та він нас не приймає і каже нам бути під Поляками. Наша церква Божя і наш народ православний терплять від Поляків утиски і гнобительство; отсе і примусило було нас пристати на якийсь час до царя агаряньського. Коли Поляки докучати муть нам, ми вешаємо проти них головами з нашими жінками і дітьми, з'єднаємось з Турками та з Татарамі, а польських утисків жадним чином не спроможемось дальше терпіти; нема нам від польського короля ласки, не заступаєть ся він за нас. Усі ми тільки того і бажаємо, щоб нехай би цар ради єдиної св'ятої церкви східної показав нам свою ласку, взяв нас під свою руку, тримав нас ласкаво та обороняв від наших ворогів. А коли він сего не хоче, так нехай би помирив нас з Поляками, щоб Поляки не робили нам утисків, а жили з нами відповідно підгаєцькій умові. Тамтими роками хоч я й ходив з Татарамі за Дніпро, одначе-ж я не давав козакам і Татарам бити ся з царськими ратними людьми: коли кого полонили, так воевод і ратних людей я відпустив в Москву, а полковників і гетьмана Многогрішного проти царя я не підмовляв і не підмовляю.

Між іншим Дорошенко прохав переказати цареві, щоб він не пая віри тим людям, що пускають про него брехії і звелів би Многогрішному приятелювати з ним, не шкодити ему, Дорошенкови, користувати ся з млинів, куплених на Дніпрі біля Чигирина та не боронив би правобережним про-чанам приїздити до Київa. „Нехай би цар, — додав Дорошенко, — пришле до мене приказ, я зараз Степана Разина умовлю і приверну на підданство і покірливість цареві“.

Дорошенко дав Манасії лист до царя. Манасія з Чигириша поїхав до Каєва і тут побачив ся з митрополітою Тукальським. Архидієконом помітив, що й Тукальський такої самої думки, що й Дорошенко. Спершу Тукальський хотів задержати на якийсь час архидієконома і казав до него: „Пішлім укуні гонця до царя: коли цар прийме нас під свою руку, тоді і я з тобою поїду в Москву“. Але небавом митрополіта передумав; вирядив Манасію, проєлчи его переказати на словах те саме, що й від Дорошенка. „Писати не відважуюсь, — казав Тукальський. Бо прежії листи мої, що писав в Москву, опішли ся у Поляків.“

В тому листі, що Манасії привіз у Москву, Дорошенко запевняв, що він, „яко православної церкви син, сиріє усе му православному християнству і головою собі волить мати царя православного“. Він прохав не брати ему за гріх того, що він прийав від султана турецького санджакки (ознаки власти). „Я зробив се, — писав Дорошенко, — вважаючи на суцїльність усеї України, відбороняючи від руїни церкви Божї і відводячи пагубу від людий. Часом роблю я таке, чого й сам не хочу: коли-б ми не прийали санджакків, так довелось би нам бити ся з сильними буесурманами, що живуть близько біля нас, а на се ми не спроможні. Нехай буде тобі відомо, царю милостивий, що народ, над яким я старшиную, не хоче ходити в тому ярмі, в яке заганяє его Річ Посполита. Поляки не дають війську запорожському і народу тих вольностей, про які я через післанців прохав у них. От з якої речі народ наш іде братати ся з сусїдами буесурманами, сподїваючись свого снаєїння. Не був я твоїм ворогом і довіку сиріяти му тобі, а коли ти, царю православний, обнадежиши мене своїм словом царським, що буде менї де голову прихилити, тоді я не тільки здорове, але й душу свою положу за православно віру хри-

етиянську і за цілість народу християнського православного.“

Сьлїдом за тим і Многогрішний в листі до царя Олексія патякав царю на те, що в андрусівській умові є зерна задля безконечної незгоди. Ця умова обурювала Дорошенка тим, що лишили єго з козаками в польському підданстві роз'єднавши Україну на дві половини і ставши жерелом усяких суперечок про межі. Багацько де-у-кого, що опинили ся тепер під Московщиною були маєтності на правому боці, котрій відійшов під Польщу і навнаки. Дорошенко гетьманував на лівобережї, почавши з Кременчука трохи що не по самій Київ, орудував там землями і збирав на себе доходи; знов же старости королївські орудували на лівобережї селами і угодами, що споконвіку належали до міста Любеча, на лівому боці Дніпра; а місто се відійшло під Московщину. По андрусівській умові Дніпровий доплив, річку Сож, взято за межу; але старости польські засвоюють собі землі по сїй бїк Сожи.

Поляки ї собі парїкали, що сєднївський сотник з військом переходив на другий бїк Сожи і прокладавав нову межу. Скоро з Москви спитали про се Многогрішного, він виправдував сотника і доводив, що навнаки польські підданки раз-у-раз роблять царським підданкам паруги і зрущують андрусівську умову; бо грабують у себе київських і чернигївських кушцїв, котрі їздять до них по крамарьським справам; баламутять Українцїв, вмовляючи їїби-то цар небавом усе лївобережню Україну приверне до Польци: ті що чують таке балаканнє, вертаючись до дому, розпитувають про се, а через те скрізь в народї неспокоїно. Головним чином Многогрішний бачив зрушення андрусівської умови в тому, що Поляки гноблять у себе православну віру: вони останїми часами повернули на унню православної церкви в Подонному і Вітебеку, хотїли те саме вчинити і в Могилеві та поспільство не дало того.

З Москви відповідали Многогрішному, що про все утиски і непорозуміння буде написано до Польци: сучасні-ж власники сїрних земель нехай орудують ними по давньому, доки не будуть проведені межі, про що в сїй час буде до гетьмана звістка.

Ставши ворогом Польци, Дорошенко кликав кримського хана, яко турецького данника, щоб давав єму запомогу брати

Білу-Церкву: там була залога Речі Посполитої, набрана наймом з Німців. Німців-наймитів завжди була велика сила у польському війську. Дорошенків брат Грицько стояв тоді на західній межі біля містечка Стіни з брацлавським полком. Дорошенко не діждав ся хана, бо его перестріли 6.000 Запорожців під проводом Ханенка і Сірка. Після недовгого бою Аділь-Гирей помирив ся з Запорожцями і з Ханенком: він і давніше ще не сирив Дорошенкови і тепер йшов помагати йому тільки по приказу надішаха, тим-то він легко і пристав на мирову з Ханенком. Довідавшись про се, Дорошенко післав в Царгород жалобу на хана, а в червні прийшла до него відповідь, що в Криму посадять новим ханом Селім-Гирей. Сподіваючись на нового хана, Дорошенко в липні з своїми козаками та з невеличкою ордою Татар, підійшов під Білу-Церкву і підмовляв польську залогу піддати ся з доброї волі. Він простояв біля Білої-Церкви кілька тижнів, писав листи до білоцерківського коменданта, обіцяючи всім Полякам безпечність, писав до білоцерківських мешканців, пильнуючи заманити їх до себе у табор. Тимчасом коронний гетьман Собеський прийшов з військом польським на Поділля і примушував тутешні міста піддати ся Речі Посполитій, а до Дорошенка писав, що він прийшов від короля, щоб зложити мирову війська запорожського з Польщею. Однак Дорошенко не послухав ся, не поступав ся своїми першими статтями і 20 серпня, прочувши, що брат его Григорій сидить в облозі у Брацлаві, відступив ся від Білої Церкви.

Роз'єднавши кримського хана з Дорошенком, Ханенко і колишній приятель Дорошенків Сірко рушили на заемогу Полякам. Дорошенко рушив проти них. Не доходячи 10 верстов до річки Бога, він довідав ся, що річка Бог так незвичайно розлила ся, що переправити через неї військо не можна. Тим то він і повернув до Чигирина і 27 вересня писав звідсіль до Многогрішного, що сподіваєть ся поладити свою справу, скоро надійдуть Татари. Вороги Дорошенкові покористувались з того, що він мусив загаятись. В жовтні гетьман Собеський, маючи заемогу Сірка і Ханенка, пришеволив покорити ся Речі Посполитій подільські міста Брацлав, Стіну, Могилів, Яміль, Тиманівку, Яругу, Бар, Межибіж, Винницю й інші. Деякі піддавались тільки після великого бою; завзя-

тійше за всіх, стояв Кальник, бо тут були великні замок і двоє міст обведених валами і обгороджених високими палями, до того тут був безпечний захисток про обложених. Ханенкови багато запоміг Сірко, котрого, яко славного лицаря, скрізь шанували Українці. А з другого боку побратимство Дорошенка з бусурманами відвертало від него народ. Трудно було зацвнити Українців, як сего хотів Дорошенко, що ті самі бусурмани, яких епоковіку Українці вважали за своїх природжених ворогів і рабівників тепер би то повернулись приязно і зробили ся прихильниками і оборонцями Українців. Зо страху, щоб не опинити ся під рукою бусурман, багачко вже Українців рушило за Дніпро шукати собі нових селитьб. Навіть Дорошенкові прихильники і ті вагали ся і коли-б під впливом его приставали до думки зробити ся турецькими підданками на те, щоб зберегти самостійність України, так і під іншим впливом легко і кидали таку думку. В осні 1671 р. вірними Дорошенкови були охоче війско — серденята та виборні козаки з різних полків. Татар з ним було мало. Нового хана кримського Селім-Гирея він не міг діждати ся. Прибув до него і став біля Городища*) недалеко від Корсуна Сурадин-Салтан з 6000 орди. З такою невеликою силою Дорошенко не відважив ся виступити на бій, доки не прибуде білгородська орда, котру обіцяв вирядити салтан і котрої 20,000 прийшло не раніше 18 листоваду. З ордою прибули і Турки: по одним звіткам їх було 10,000, а по другим тільки 2000.

Тимчасом король Михайло звелів з початком зими зупинити війскові справи. Гетьман Собєський, не добувши Кальника, лишив на Поділля свого товариша, польного гетьмана Вишневецького, а сам подав ся до Львова. Польний гетьман перебував у Барі. Польскі коругви займали Рашків, Чечельник, Брацлав, Стіну, Карсанівку і Тиманівку. В Бернаді і Ладзжині стояли Ханенкові козаки. Сірко і Ханенко скликали в Іллиці на раду посильство подільске і козаків. На раду прибули і п'єсланці польскіх гетьманів, щоб клятьбою зацвнити Українців, що Україна наперед перебувати ме відповідно стародавним правам і вольностям. Але в сему не було

*) Нині містечко в Київщині.

нічого щирого, нічого міцного: стародавні вольности і права не могли вже вдовольнити народу, скоро він шугав собі нового життя, а не стародавніх прав. Сам Собєський тямив се і писав: „Ми пильнуємо усовіщуваннем держати їх в покірливості і вони обіцяють, а скоро прийде сюди турецький баша або орда кримська, тоді вже не наша воля тут буде“.

Скоро прибула білгородська орда, Дорошенко частину її розстановив по Україні, а другу частину узяв з собою і рушив на Поділля. Ладженці потайно прислали йому звістку, що зараз піддадуться йому, аби тільки він прийшов. З їх наущування Дорошенко 24 листопаду наваж на Ладикни. Ханенко заперся собі в замку. Міста і села почали приставати до Дорошенка: таким чином покинули Поляків Ямволі, Тульчин, Черняхівці, Вишниця, Камяниця і інші; польські жовіри, що стояли по тих містах залогами, перейшли до більше безпечних Рашкова, Могилева і Шаргорода і засіли там, не відважуючись вступити до бою з ворогами; та й знали вони, що ні козаки, ні Татари не тратити муть часу на добування тих міст. На перший день Різдва Дорошенко наваж на містечко Тростянець, забрав місто, людність, що перебили, а що взяли Татари в полон, але замку, в котрому заперлися Поляки, Дорошенко не добув і 30 грудня покинув его.

Білгородська орда була головною силою у Дорошенка, але Татари розходились по сторонам загонами, хватили людий і гнали їх в стел. Дорошенко сего не спиняв, навіть сам осужував на яєр тих меншанців, що сперечати муться проти него або що зраджували йому і переходили до Ханенка. Набравши яєру, Татари білгородські швидче вертали до дому; і сам Дорошенко зараз після нового року поїхав в Чигирин. Є польєка звістка, що Дорошенко мусив спинити війну через те, що павлоцький полковник заміряв ся захонити булаву війська запорожського а се і примусило Дорошенка спинити війну. Тим білгородським Татарам, котрих, виступаючи на Поділля лишив Дорошенко на Україні, він наказав жадним чином не набігати на лівобережжя: але саме вже перебування Татар на правому боці та ще і не далеко від Києва, незвичайно тревожило поснільство. Правобережні прочане рознесли переполох і по лівобережжю. Московські гонці, що тієї зими були в сему краї, писали: „По містах і місточках переполох:

пар-но-раз стріляють з вистовних гармат, острелачують тим лю-
 дям, щоб вони з своїм дубом тікали в міста; єршів стріляє
 гомін, що коли не селюки так зявля прийдуть Татари і по-
 жегуть людин в полон. Перелоток був марне, бо всі діло-
 городьєві Татари думали що йому; тинив ся тільки мурз та
 Нурьїн-Сатан в корьїн з своєю ордою.
 По кнєвські олодці Польши нагнали на людин яких
 не здріне Татар. Полєвнї полковник Пиво-Занолєвскїи зю
 друия добув басуртїя і розстановив там своє військо; Кра-
 тїи не хотїи пугати що себе Польши і за те бачато в них
 полєво розорали.

В стын р. 1672 Пиво-Занолєвскїи назе Манапія, Бруселія)
 і Мекендревскїи манастыр і оинив ся біля Києва. Мієр цар-
 скїи люди зупин в снї по дрова і за ривкою. Пиво-Занолєв-
 скїи ся в Полькам; Польши відвали х них коннї, зорю,
 позітїмали з них оуєку і самі всіх позолотї. Кнєвскїи во-
 євоя кнєзь Козловскїи писав в Москву, що в Києві оракує
 царьского військо, бо в него тільки 2189 чоловіка і небаєвнїа
 рїя в Полькам; вони провідували про єго, мовлять, знебачає
 захонити Київ. Любоберекнї Українцї, побудавши х Києві і вер-
 пунивсь що йому, оповідали, що вони члїв від Польскїи тати
 бєчнї: "Єсь ми такі коли небуць несподївано перелєскою черка-
 ськимо і народомо вам дїтин, а ви не спрощаєні бїхуєте обо-
 конати єс; бо коли то не від євого царя хуєку дїкаєте".
 Це в мовнї 1671 р. ожен кнєвскїи мїщаннїи розповїдав, що
 він бачив вшакуєтєвох Українскїих крамаряв порубаних По-
 лєкамн, як ті вертали ся в Володїннї. По єсах перелєвоко-
 лєвнїа зоявнїи полковника Пиво-Занолєвского насильно зоб-
 рали х людин товєр, хтїо, навіть, жално із єрннї. Єрванн
 Мнєворїннїи, пишучи про єго в Москву, розказав, що коли
 Польши заїррають Українцїв, то як-єд і Українцї не мовати
 мвлять, а казати мвлять зївнї, бо народ Українскїи не зинїє
 мовати єрннїи кривїи. Мнєворїннїи Українцїи зєвнїа хєтїи перєхо-
 дїти на правнї берєг і від правородоєв скєвнїа Українскїиа

*) Митрова в Катялову повнїт.
 **) Катялова правобережна дорєка.

І в Москві розпочинала ся розтич з Поляками. В Москву приїхав польський післанець Гинієвський, щоб умовляти ся з боярами на мирову на основі андрусівських статій. Бояри московські домагали ся, щоб на радї були і козацькі післанці, виражені гетьманом Многогрішним, а Поляки ні за що сего не хотїли. Коли польські післанці почали прохати царської за-помоги, щоб угамувати Дорошенка, так бояри відповіли, що хоч воли її не виправдують Дорошенка, але пристати до турецької держави приневолило его гнобительство Поляками віри православної. Бояри говорили, що Дорошенко не раз вдавав ся до царя, прохаючи прийати его під свою руку, та цар не згожував ся на те, бо не хотїв сварити ся з королем польським; а тепер, коли Дорошенко пристав до Туреччини і через те не єсть уже польським підданком, так цар мїг би зволити его волю та не хоче без згоди короля. На се Поляки відповідали: «Принявши Дорошенка під свою руку, цар не мати ме з того жадного права на Україну. Захотїв король і зробив Дорошенка гетьманом на Україні, захоче так і зсадить его, а гетьманом постановить кого іншого, а Україна як була, так і лишить ся землею Речі Посполитої». От в сїй справі, так само, як і в справі повертання андрусівської умови на вічний мир, польські і московські дияломати не договорили ся тоді ні до чого певного. Тимчасом московські бояри і тепер нарікали, що в царському титулі Поляки роблять помилки, а по тих книжках, що друкують ся в Польці, трапляють ся докори проти царя московського і его держави. Полякам можна було бути певним, що московські бояри мають у себе щось про запас, аби при нагодї завести стару пісню, котра доведе до війни, як і за Богдана Хмельницького. До повної розтичи одначе тепер ще не дійшло: з обох боків заневищали оден одного в добрих бажаннях і відклали на будущину розмову про згоду кошечну.

віком вільним і могутнім. Навкруги все йому клапало ся лебезувало, але зате-ж навкруги усе переняло ся лукавством і багацько було охочих заповідати гетьманови пагубу. Тимчасом по краю скрізь ходило баламуцтво і нєневність. Українці самі не тямлять, що з ними буде, кого їм користійше держати ся. Очевидно, що голові такого краю раз-у-раз могли загрожувати несподіванки і розрухи, і хоч би як він поведив ся, а заведи звайніше би люди, що ремствували на него. Таких людей у гетьмана Многогрішного було досить багацько, а до того і нездержливість єго давала часом тим людям привід, ковати під ним яму. Одначе треба помітити, що гетьман Демян, хоч був людина веніреклива, а інколи і простакувата, але у него не було того лукавства і проневіртства, якими визначило ся багацько дїмчів історичних на Україні того часу. Навшак, скільки можна вистежити єго дїяльність, знати, що він був чоловік простий і з доброю душею.

18 грудня р. 1671 прибув в Батурин царський „піддячий“ Михайло Савин. Єго виражено з Москви властиво на те, щоб довідав ся про грїб патріарха Атаназія, котрий, вертаючись з Москви в Туреччину, помер в Дубнях. Про єго святителя почали ходити тоді чутки, які звичайно ходять перед відкриттем мощей якого святиого. Савинцу дали відвезти царську грамоту до гетьмана: в тій грамоті було наказано гетьманови, щоб він не велїв ні з ким здїямати колотнечу, а найначе з Поляками і, доки не будуть розмежовані сїрні землі, так щоб тими землями орудував той, хто й до того ними орудував.

Гетьман, читаючи ту грамоту при московському гоңці, говорив: „Із-за річки Сожи, із королївських земель люди переселяють ся до нас, а цар не велить євнїяти їх. Коли ми дамо Полякам селити ся по сєй бїк Сожи, так вони почнуть втручати ся в наші міста і села і казати муть, що ті міста і села були їх маєтностями.“

На те Савин відповів: „проти єго є андрусївська умова і там визначено межі.“

Гетьман мовив: „В андрусївській умові добре не визначено, по яке місто менї володїти. Коли цар почне потроху наші землі роздавати Полякам, так лїше-б було, щоб він звелїв уєїх нас заразом віддати. Король тому радий буде,

кими землями, якими орудували під час андрусівської умови, аж доки не з'їдуться на межу межеві судді і положать певні межі. Далі в грамоті стояло, що з польськими підданцями роблять ся умови, що підданцю Многогрішного, Костянтину Солонші, в Москві показують ласку і є надія, що небавом дійде діло до вічної згоди з Поляками. Вкупі з тим було приписано, що слова гетьмана, промовлені до Савина, ніби то цар роздає їх землі Полякам, були не до речі. Гетьман, вистуховавши грамоту, промовив: „Те, що я говорив Михайлови Савину про роздавання наших земель Полякам, так говорив через те, що добре тямлю польську ветіиість і правду: ніколи вони не додержать того, на чому умовлять ся. От і тепер самовільно приїдять і за Дніпро, і за Сож та й заповідвають нашим людям руйну і шкоду. И щиро бажаю, щоб у королі польского з царем стало ся на згуду, тільки нехай же цар зглянесть ся і на нас, на всіх людий грецької віри і сьвяте наше місто Київ, де єночивають чудотворні моці, визволить знід іновірців і не віддавав би Києва королю. А ми по всяк час постоїмо і головами поляжемо за царя і за єго наступників.“

Потім гетьман так говорив до підданця про сучасні обставини :

— „Дорошенка Поляки підбивають єднати ся з королем, посилать до него подарунки і обіцяють єму усе, чого він хоче. Отже нехай би тільки Дорошенко поєднав ся з ними; так вони зараз рушать воювати лівобережє; та тільки Дорошенко ніколи з Поляками не зєднаєть ся, не відлинесть ся від турецького султана і на нас вішною не піде. Він раз-у-раз заєлає до мене і присягаєть ся, що єварити ся з нами не буде, сам не піде воювати проти нас і другим того не дасть. Дехто з ординців, що були при нему, заходились було погазуватись на лівобережжі та коїти Українцям лихо: Дорошенко зараз велів знайти виноватих, роздати їх, як мати родила, та і бити батогами, водячи по всему табору, а потім строго-престрого наказав, щоб ніхто ні з Татар, ні з козаків не посьмів би до нас переходити за Дніпро і робити шкоди.“

Гетьман радив царєви прилучити до себе Гомель, бо інакше будуть Українцям утєєки. Він говорив: „Коди між Московщиною і Польщею не дійде до згоди, так Поляки на-

садять своїх людей в Гомель і тоді не буде проїзду ні до Києва, ні до Остра, ні до Шіжана, ні до Чернігівя. Гомель тепер покинули люди і повиходили на слободу; нехай би цар звелів забрати Гомель і вернути туди отих людей, так вони не пускати муть до нас Поляків. Тепер у Гомелі людей чи буде з сотню та й вони раз-у-раз просять, щоб цар укупі з Гомелем взяв їх під свою руку.“

Перебувши кілька днів в Батурині Танєєв розбалакав ся якось з Григорієм Нееловим, що був тоді начальником московських стрільців, які перебували стало при особі гетьмана. І довідав ся від него про гетьмана Дем'яна ось такі речі :

— „Вельми він заметушив ся, прочувши, буцім то цар хоче его зсадити, а потомієць гетьманом посадити Солоничу. Там якось прийшов до него з Шіжана протопопа; гетьман почав балакати з ним про Солоничу, а протопопа ему на те й каже: „Не йміте віри отаким поголовкам; цар тебе шанує і не зсадить.“ Се не подобало ся гетьманови і він мовив до протопопа: „Ти заодно з Москалями торгуєш мною“. Слово по слові дійшло у них до того, що гетьман вилаяв протопопа і похвалив ся віддати ему годову шаблею в світлиці. Протопоп розмовів мені отсе шинком в церкві, а підходити до него при гетьмані не велів, щоб не скоїло ся чого лихого. Коли гетьман тверезий, так у него тоді усе йде розважно, а як нап'ється — так біда! і приступу тоді до него нема! Уся старшина і погляду его боїть ся, не сміє говорити з ним про справи, безмірно він жорстокій. Як прочув, що цар хоче зробити гетьманом Солоничу, так без міри шив і довго дотував; мене до себе не кликав і не говорив зі мною; а з старшиною

аби тільки що не по его — зараз за шаблею! Дмитрашка-Райчу покарбував шаблею у себе в світлиці і той поранений і тепер дежить недужий; єуддю Івана Домонтовича циний бив по щоках і стосував колінами, і хотів порубати его шаблею та вже я відняв у него шаблею і не дав рубати: він мене за те давав і назвав Москалем. Брата Константина Солоничи — Якова, наказного кнївського полковника, звелів привезти до себе в Батурин і закованого посадив під арешт; жінку Константина Солоничи теж звелів привезти в Батурин. Сказати ему, що козалецькі козаки базікають, що цар хоче гетьманом зробити Солоничу; гетьман звелів тих козаків знайти і заки-

пути в острог; п'яжинський полковник Гвнштівка, великий приятель гетьмана, не пішов на обід до вовводи Ржевського і сказав: „Як вже нам з вами хліб-сіть вестн, коли ви проти нас лукавнуєте; он цар, замість Демяна, хоче зробити гетьманом Солошину і попереміняти старшину. А як вернув ся з Москви Ігнат Кальницький і розказав, як шапували в Москві Солошину, так гетьман звелів випустити Якова знід арешту. Стародубеського полковника Рославченка гетьман засадив в тюрму, в Батурині піхто не знає й за що, а полковником в Стародубі зробив Шумейку і піхто не відважить ся спитати у него про се. З Дорошенком зносить ся раз-у-раз потайно, на бенкетах не за сго здорове та ще й мене примусив пити. І каже: „Добре-б було, коли-б цар звелів прийняти Дорошенка під свою руку: Дорошенко-б гетьманував на тім боці, а я на сїм; була-б у нас згода і жили-б ми тихо.“ Уписав до него Дорошенко, піби він перед Рїздвом чув би то від польського післанця, що цар погодив ся вже з королем і віддав ему Київ. На те Демян говорив: „Коли се правда, так ми покинемо своїх жінок, дітий і веї підемо до Поляків, а Києва і нечерського монастиря не віддамо. Підданими короля нам не можна бути ніколи.“ Раз-у-раз він ливий і коли він так і далі поводити деть ся, так я сподіваю ся великого лиха. Ключі міські в мене, а коли хто приде до міста, так гетьман посилає до мене по них.“

Скоро такі звістки дійшли до Москви, з „Малоросійського приказа“ 28 лютого 1680 р. післали до гетьмана царську грамоту, в котрій стояло: „Ти, гетьмане, Демяне Ігнатовичу! через якихсь там зрадників певен єси, буцім то по нашому приказу велено київському полковнику Солошніи бути гетьманом; отже такого приказу від нас не було і ми без воїї війська запорожеського і без військової ради нікого гетьманом не зробимо, навіть і тоді, коли ти помреш, а не то що за життя Твого. Ви, гетьман і все військо, небезпечні через те, що стрілецький голова Пейолов написав до нас, буцім ти, гетьмане, став на тім, яким був, все отсе простає якнісь брехун; вам базікають, піби то ми хочемо польському королю поступити ся Києвом, а сего зовсім і на думці у нас нема.“ Далі в грамоті було написано, що Солошина задержав ся в Москві через пораду бояр з польськими післанцями.

Сю грамоту повіз до гетьмана той самий Танєєв з під-
дядчим Семеном Щоголевым. Тимчасом гетьман 29 лютого
впрядив до царя в Москву нових післанців: піжинського про-
топону з генеральним осаулою Грибовичем і товаришами.
Гетьман знов писав в приказ про непорозуміння з Поляками
за межі. Андрусівська умова клала якусь стару межу, а По-
ляки вважали в тій старій межі і Стародуб, і Чернигів і інші
міста по той бік Десни. Гетьманові післанці розминули ся
з московськими, що їхали від царя до гетьмана.

Танєєв приїхав в Батурин 7 березоля, того-ж дня ставив
ся перед гетьманом і доручив єму царську грамоту. Гетьман
в той день був трохи збентежений і здаєть ся під чаркою.
Звелівши вчитати грамоту і постерігши, що цар велить єму
бути безпечним, гетьман мовив:

— „Як нам усім не бояти ся, коли цар بیشком посту-
паєть ся польському королю своєю віковічною вітчиною — пре-
славним містом Києвом з українськими містами і усім вій-
ском запорожеським! Були в Москві договори польських піс-
ланців з царськими боярами; по статтям глухівським треба
було, щоб з польськими післанцями сиділи й наші від війска
запорожського, отже наших то післанців і не пустили на раду,
щоб почути їх вольного голосу; наших післанців держать
в Москві наче невольників тих, та ще й виправдують ся тим,
буцим то польські післанці та комісарі їх не пустили. Ні, не
так воно є; не польські післанці з комісарями, а царські бояри
з радними людьми заповідяли усе те, щоб війско запорожське
не відало, що Київ з українськими містами цар віддає Поля-
кам. Отсім ви вчинили війску запорожському навіки безчестя,
а у Поляків собі на глум заробили. От як польські комісарі
вернуть ся до свого короля, так він вишле на Україну гра-
моти свої і напише в тих грамотах: „Дивіть ся, що вам Мо-
сква зробила“. Через се буде велика колотнеча в народі. Та
і в літописи своїй Поляки запишуть, що Москва наших піс-
ланців на раду не пустила. Вже-ж кому на лобі буде зроблена
рана, то хоч вона й загойть ся, а шрам з неї до віку лишить
ся. От так і наше війско запорожське: до віку не забуде вам
того безчестя. Наш православний Київ і наші українські міста
ваш цар не шаблею добув, ми з доброї волі пристали під его
руку, єдине про те, щоб він обороняв нас від ворогів. А коли

єму нашого Києва. і наших міст, і нашого війська занорожського не треба, так нехай він позабирає від нас своїх воєвод і ратних людей, а ми собі й іншого царя знайдемо. Бруховецький довго тернів московську неправду та більше терпіти не стало сили і хоч головою поліг, а на своєму поставив. Отже і я бачу ваші кривди і звелїв у Чернигові велике місто відгородити від малого, а що з того вийде, про те Бог знає. Мабуть пристиг час, щоб ми пошукали собі іншого царя, тільки-ж не во віки короля польського. Він би то який радий був, коли-б ми захотїли перейти під его руку; ба! він то й тепер уже відмовляє нас до себе і постунаєть ся нам з своїх королївських земель по Стуцьк, по Березу річку з усіма містами, землями, аби тільки ми не займали его королївських, сенаторських і шляхотських маєтностей. Але ми не йдемо Полякам віри ні в чому та й народ наш не захоче йти під польську руку, усі до останньої дитини головами поляжуть, а не підуть під польську руку. Знаємо ми і про те, що Поляки вимовили собі у Москві або 30,000 війська, або кошту на таке-ж військо, щоб втихомирити Дорошенка; знаємо, що московські бояри прирадили дати їм грошій на 30 тисячїв війська. Воно й перше по андрусївській умові переслано вже з Москви в Польщу скількось тисячїв грошій. І не сказати, як то хитро та розумно чинять Поляки: продають те, чого у їх нема і чого до віку не буде. А ми — козаки не продані і не куплені. Коли Поляки набравши в Москві грошій, підуть на Дорошенка, щоб потім забрати собі Київ з українськими містами, так ми з'єднаємось з війском турецьким та татарським і підемо на Поляків; хоч все головами поляжемо, а Києва і українських міст Полякам не дамо. Ми не будемо дожидатись, доки Поляки зберуть ся з силами, а зараз після Великодня рушимо на польські землі з великим війском. Міста одно за одним до нас приставати муть, бо там скрізь багачько людей православних. Стояти не проти нас хіба тільки Камінець Подільський та й то не на довгий час. Ніже єдиного Поляка у нас не буде, зістануть ся самі тільки люди благочестивої віри та й ті будуть під рукою турецького султана. Тепер уже інші часи настають: що минуло, того не буде. А коли з польською державою що заводїєть ся, то вже-ж і кому іншому так воно не мнїєть ся“.

Така сьмілива річ, промовлена в вічн московському післанцеві, по звичаям того часу була вже приводом стеретти ся зради. В ту годину гетьман показав усею своєю вдачу. Він говорив теж саме, що говорив колись Києслеви Богдан Хмельницькій. Але він показав своєю промовою більше за Хмельницького відваги, прямоти і хоробрости. Після сеї сьміливої промови Таїєєв розмовляв з гетьманом про інші речі, між іншим мовив, що цар через Солонину перешле до гетьмана епископ з тої умови, яку зроблять московські бояри з польськими післанцями.

Гетьман на те мовив: „Жадином нашим епископам ми не ймемо віру: чого пані очі не бачили, а уши не чули, тому ми й не віримо. Багацько до нас писаного прислають з Москви, тільки панером та ласкавими словами вляцують нас, а щирого пішого нема. З польськими післанцями там собі толкують ся, а межі не проводять, тимчасом Поляки повагом захопляють наші землі: найбільше ганюють нам полковник Пиво: біда Києва все спустошив, людей мордує, а царський воевода Козловський пішого ему не робить і горюваних людей не обороняє.

Зняли річ про Гомель. Гетьман казав:

— „Не можна мені не прийняти Гомельців, військо запорожське пікого від себе не проганяє; коли й інші міста приставати муть до нас, ми не будемо цурати ся їх. Прийшов час, щоб я жив власною головою“.

— „На те, що ти, гетьмане, писав про Дорошенка, про Запорожців, небавом привезе до тебе царську відповідь стрілецький голова Михайло Колунаїв“, — сказав післанець московський.

— „Знаю я, знаю, — мовив гетьман, — чого приїде той Колунаїв. Нехай собі здоров їде!“

Таїєєв почав запевняти, що Колунаїв приїде не про яку там потайну мету, але гетьман перебив его та й мовив:

— „Усеї ви навчили ся у Поляків їх лукавим звичаєм! От — і ти, Олександро! коли ще раз приїдеш до мене з якою неправдою, так опиниш ся в Криму.“

Побачив ся Таїєєв з Песловим. Песлов сказав ему: „Гетьман зробив ся зовсім не тим, яким був; певне, що він поєднав ся з Дорошенком: і до мене, і до моїх сотників, і до

стрільців він не той: то було на варті біля брами становить стрільців чоловіка сотню або й більш, а тепер каже становити чоловіка тридцят. Старшина: обозний, суддя і Думитрашко-Райча служать нашому цареві вірно і про все подають мені звістки, тільки стережуть ся в день, бачити ся зо мною, бо гетьман звелів своїм челядникам сохити за ними, щоб вони не згодились ні зо мною, ні з тобою, ні з ким іншим з наших московських людей, а коли що прочують таке, так переказують мені у ночі. Вони дали присягу і передомною цілували образ Спаса, що будуть нестеменно під рукою нашого великого державця. Та вони самі тобі зашевиють, про все розкажуть“. В ночі проти 7 березія Тапєєв, Пєєлов і Щоголев, перебравшись стрільцями, пішли до обозного Петра Забіли; там вони застали генеральних судий Домонтовича й Самійловича та Думитрашко-Райчу. Думитрашко кілька літ був переяславським полковником, але під кінець 1671 р. гетьман скинув его з полковництва за те, що він, скликавши своїх полчан на раду в Баршівці, підмовляв їх приєднати до Халченка. Переяславські козаки не послухались его і дали про те звістку гетьманові. Гетьман, взявши вієнка, сам рушив, привести до покірливости Думитрашка. З цілого переяславського полку сама лишень баршівська сотня стояла за свого полковника, але, коли підійшов Многогрішній, вона прогнала Думитрашку і повинилась перед гетьманом. Думитрашко в містечку Басані*) лавив у ногах у гетьмана, Многогрішній звелів закувати его і відвести в Батурни; дві сотні товариства его розіслати по полках, а замієць Думитрашка правити переяславським полком велів генеральному бунчужному Стрєєвському. З того часу Думитрашко перебував в Батурні; гетьман простив его і поводив ся з ним, як з усею старшиною, але Думитрашко зробив ся заклятим его ворогом. І от у Забіли українська старшина промовила до Москалів так:

— „Ох, велика біда, печаль тяжка і елезі гірка! З напучування дияволового гетьман наш забув страх Божий, зрадив великому цареві, з'єднав ся з Дорошенком і приєтає до Туреччини. Наш гетьман послав до Дорошенка якогось чєщя,

*) Нині в Козелецькому повіті в Чернішівці.

Перед тим чепцем Дорошенко заприсяг ся, а чернець заприсяг ся перед ним за гетьмана. Потім Дорошенко приєднав своїх післанців до нашого гетьмана у Батурині з образом Спаси; на тому образі наш гетьман заприсяг ся перед Дорошенківцями, а вони заприсягли ся перед ним за Дорошенка, Демян дав Дорошенкови запомоги на війско 24.000 ефимків. 15 есого місяця хоче Демян з жінкою і дїтьми їхати в Лубни, а поголоску пускає, що їде до Києва Богу молити ся. Коли він і справді буде в Києві, так тільки за тим, щоб побачити ся з Дорошенком в печерському монастирі. Коли він з Батурина виїде, так вже назад не вернеть ся. Брат есого Василь, по есого-ж таки приказу, відгородив у Чернигові велике місто від малого, в котрому перебувають ратні люди царські, а гетьманське добро перевозить з Чернигова в Седнів.*

Обозний Забіла додав: „Вже коли він з Батурина поїде, так і нам, старшині, скаже їхати з собою, а потім і зведить нас повбивати, або в воду потопити, або по острогам позамикати за те, що ми не захочемо укуні з ним зраджувати. Знов же небезпечно й те: коли він поїде з Батурина і зведить після себе мужикам на брамі стояти, а стрільці їх не пустати муть. — от з того й почнеть ся колотняча і станеть ся привід до війни. Стрільців у Батурині не багато та й ті абиякі; покладати ся на батуринських стрільців нічого. А тебе, Грицю Певлов! коли-б він, виманивши за місто, не звязав та не відіслав до Криму. Коли-б не ми оберегали, так він би давно якесь лихо скоїв з Певловим і з стрільцями. І тебе, Олександро! і тебе, Семене, ледве ми віднустить він, а коли віднустить, так ви їдете на Путівль,**) а то в Кролевіч***) і Глухові вас труєнти муть, шукати муть у вас листів: бо-язко, щоб вас не придержали.“

Тоді хтось із старшини мовив:

— „От Степана Гречаного, що був з Солопниною у Москві, гетьман покликав до себе в світлицю, казав есому заприсягти, що буде заодно з ним і звелів есому про московські справи понаписувати такого, чого в Москві зовсім не було.

*) Повітове місто в Курщині.

**) Повітове місто в Чернігівщині.

І все ото на те, щоб відвернути Україну від царя. Потім покликав він нас, старшину, і каже нам: „От пише до мене цар та вже й не в перше, щоб усею старшину післав я у Москву. А він з Москви хоче вас запроторити на Сібір.“ Ми одначе не поняли віри гетьманови, бо добре тямилн, що такого царського приказу ніколи не було, а се все вигадки самого гетьмана. Отже й тепер, як приїде в Лубни або в Сосницю,^{*)} скличе там усею старшину, духовенство, вичитає їм вигадки Степана Гречаного, настрашить їх Сібіром та й говорити ме:

— „От, бачите, яка Москва зрадлива! Чого вам доброго з неї сподівати ся?“

Думитрашко-Райча додав:

— „Мене самого раз покликав гетьман у ночі, повів у сьвітлицю і звелів покляти ся на образі Снаса, що я буду з ним заодно, і повбивати царських ратних людей, які є в Батурині і по інших містах. Але-ж я такої присяги не вважаю за присягу, бо я присягав не з доброї волі і не по правді, а боячись смерти. Як колись я кляв ся, так і тепер готов вмирати для великого царя, хоч би гетьман звелів мене на шматки порубати, а ви, Олександро і Семене, нані слова єшть собі та й подайте їх до Артамона Матвієва, нехай він над нами і над усею українською землею покаже свою ласку, мудро заступить ся за нас, щоб цар не попустив свою вітчизну на руїну злодукавому вовкови, а щоб прислав до Путивля добірних кінських людей чотири чи пять сотень до обозного і до всіх нас тай убезпечив нас своєю грамотою. Скоро ті ратні люди приїдуть до Путивля, нехай би до нас царську грамоту нишечком принесли, а до Неєлова нехай буде указ, щоб нас не видавав. Тоді ми з Неєловим дамо звістку ратним людям, щоб вони з Путивля сюди швидше йшли. З Путивля до Батуриця на конях за одну ніч можна поєхати. А ми тимчасом вовка звяжемо, віддамо его Неєлову та з ратними людьми і вирядимо его до Путивля, а потім єшть его провинности і самі повеземо его в Москву до царя. А заким се все станеть ся, нехай би цар звелів післанців геть-

^{*)} Сосниця повітове місто в Чернігівщині.

манських — піжниського протопопу Семена, осаулу Грибовича, Миклашевського і батуринського сотника Ярему придержати в Москві. Інакше-ж, коли їх відпустять з Москви ще до того, Олександр, приїзду, так у гетьмана лихо прискорить ся. Усе лихо коїть ся з отих его післанців та ще з привідців усього — з піжниського полковника Гвинтівки. У Деяна велика надія на сего Гвинтівку, а протопопа Семен Адамович великий баламут, де треба що провідать, туди гетьман его посилав. Ото-ж він, вернувшись до гетьмана, щоб підхлїбити его, почне єму вигадувати таке, чого й не бувало.“

Обозний Забіла мовив :

— „Статї глухівські складав я, а там прописано, щоб духовних післанцями не виряжати, а найначе протопопу Семена Адамовича. Гетьман посилав ще максаківського ігумена Ширкевича до Варшави і до Вильна — та не знаємо про що“.

— „Ми не безнечні ще й про те, — промовив, ще хтось інший, що коли гетьман виїде з Батурина, такі скоїть ся велике лихо і полеть ся кров. У нас тільки й надії, що на митрополїту призренського, що живе в Батуринї. Він затримає гетьмана, піби-то для гоїння, гетьман лишить ся тут, а тимчасом настигнуть ратні люди. Нам, старшини, гетьман не послухаєть ся та він з нами мало про що й розмовляє. Без міри став він до нас жореткий, не даєть слова вимовити, зараз лаєть ся або бєть ся шаблею. Скрїзь по полках нападавав своїх зятїв, братїв та приятелїв“.

Обозний Петро Забіла розмовляв потім з Танєєвим на самотї і говорив уже так, як не відважив ся говорити при товаришах. Він вихваляв сам себе, казав, що він певний приятель Москві і давав таку пораду, яка по его думцї повинна була принасти Москві до смаку. Він казав :

— „Відколи Богдан Хмельницький пристає під руку царя московського, з того часу я почав вірно служити і службу царевині і за мою правду Бог зберіє, що я ще й досї живу. Усе лихо з гетьманів, а не з старшини. Але Господь Бог за їх зраду не потерпів, всі вони оден по одному пропадають. Шкода тільки, що й певних людей за собою гублять. Коли й від сего зрадника Господь Бог відступив ся і віддаєть его в наші руки, так нехай би цар звелїв, щоб за гетьмана в нас був хто з царських бояр, тоді в нас добре буде, а доки геть-

манувати хто буде з наших людей, доти нічого доброго не можна сподівати ся.

Бачившись в останнє з Танєєвим, щирий але необачний гетьман дав московському післанцеві привід гадати, що донос старшин не єсть непевний. Про Дорошенка Многогрішний говорив тепер зовсім не так, як говорив про єго тоді, як вважав єго за свого ворога. Тепер він говорив, що Татарє не посьміють прийти на лівобереже тому, що Дорошенко їх не пустить. Хоче Дорошенко, — говорив гетьман, — післати до царя своїх післанців, а з ними ті санджаки, що прислав до него цар турецький; ті післанці просити муть у царя, щоб прийняв Дорошенка під свою руку і замість турецьких санджаків прислав єму свої клейноди.

— „А що, як за се турецький султан на Дорошенка військо пішле?“ спитав ся Танєєв.

— „Дорошенко просити ме царя, — відповів гетьман, — щоб цар обороняв єго своїм війском.“

Вельми було прикро гетьманови Многогрішному те, що, як дійшла до него чутка, московський уряд давав Полякам гроші наймати військо, гетьман не бояв ся промовити до Танєєва такі слова:

— „Коли польскі післанці з комісарями, набравши у Вас у Москві гроший, вертали ся в Польщу через Київ та через наші українські міста. — от би було добре. Тоді-б з тих гроший і нам що небудь перенало.“

Танєєву здало ся, що се пряма похвалка пограбити польских післанців.

10 березоля Танєєв з своїм товариством рушив з Батурина.

Тоді саме в Москві перебували гетьманові післанці — нїжинський протопопа Семен, генеральний осаула Грибович і війсковий товариш Михайло Миклашевський, що потім став стародубьким полковником. Семен давно вже був потайним ворогом Многогрішному, але влещував ся до него: через дразливу вдачу Многогрішного Семен часто сварив ся з ним, але завсїди потім мирив ся і Демянові вороги гадали, що протопопа заодно з гетьманом. Перебуваючи в Москві, протопопа не відважував ся вельми гостро здіймати голос проти гетьмана, бо попередні листи єго з поклїпами на гетьмана і на Лазаря

Барановича не пошкодили ні тому, ні сему. Він в розмові з боярином Матвієвим, що правив тоді „Малоросійськимъ приказомъ“, здалека тільки патякав проти гетьмана. Він говорив :

— „Я, скільки спроможу ся, служу і цікую ся вірно великому державцеві; от, тільки гетьмана ніяк не спроможу ся вигоїти з тої туги, що напала на него. Хтось набрехав єму, буцім то великий державець хоче гетьманом зробити Солонину. Гетьман з того вельми тужить. Сумує він і через те, що Циво з Поляками біля Києва монастирські маєтности спустошив, а гірш за все вболіває гетьман про Київ, щоб Києва і інших українських міст цар не віддавав Полякам, та все питає у мене: „Де у нас з Поляками межа буде?“ А мені як про те знати? Я єму заприсягаю ся душею і своїм саном, що у царя нема на думці віддавати Київ, а він гніваєть ся на мене і каже: „Ось як тільки я дочую ся, що Москва захожуєть ся коло чого лихого, так я зведу тебе лютою смертю замордувати“. А я єму на те й кажу: „Готов смерть прийняти за правду і за великого царя та тільки усе оте, що тобі верзуть і чим тебе страхають, — все те брехня“. Попильнуйте-ж ви, пішліть до него розумного чоловіка з царською грамотою, щоб обнадєжив єго цар, що Києва Полякам не віддасть і Солонина гетьманом не зробить. Утіште ви єго, ради Бога.“

Вільш сьміливо протопона не відважував ся говорити в Москві про свого гетьмана, доки гетьман був ще у царя в ласці.

1-го березоля р. 1672 гетьманових цісланців відпустили з Москви і врядили з ними до гетьмана царськими гонцями стрілецького голову Михайла Колунаєва і піддячого „Малоросійського приказу“ Максема Алексеева. Не доїздячи 20 верстов до Сівска,^{*)} почувли вони чудну і несподівану звістку: з Путивля прибіг до Сівска від путивльського воеводи Волконського стрілецький сотник Ушаков з вісткою, що генеральний писар Карно Мокрієвич, стародубський полковник Петро Рославець та переяславський полковник Думитрашко-Райча привезли в Путивль закованого гетьмана Демяна Многогрішного.

*) Повітове місто в Орловщині.

15 березоля гетьманські післанці, що вертали ся з Москви, приїхали до Сївска. Тутешній воевода Вердеревський, кажучи, що ніби-то в Сївску всі підводи розібрано і треба посилати на села шукати підвод, задержав протопопу Семена. На такий вчинок підмовив Вердеревського стрілецький голова Колунаєв. Почувши про пригоду з гетьманом, Грибович і Миклашевський говорили до своїх московських проводирів:

— „Від свого гетьмана ми нічого лихого не сподіваємось; вже-ж коли б що лихе було у его на думці, так не посилав би він нас в Москву. Та й потім, як ми вже були в Москві, гетьман прислав глухівського сотника з кінями, що подарував цареві.“

Інакше гадав протопопа. Коли Грибович і Миклашевський пішли до себе на квартиру, Семен лишив ся з Колунаєвим та з піддячим і говорив до них:

— „Давно вже я спостерегаю, що гетьман вже не той став: недобрі речі він говорить і мене кілька разів ганив лихими словами, і стрілецького голову Пєєлова безчестив. Обозний і суддя кілька разів остерегали Пєєлова, що у гетьмана щось не добре на думці. Судді і Думитрашко служать цареві вірно. Вони, сидячи в Батурині, написали шишком лист в Ніжин, до воеводи Ржевського про гетьманові кривди. А Ржевський післав той лист в Москву, а коли гетьман мене впряжав в Москву, так казав мені: „Колн запевне довідаєш ся, що цар хоче віддати Полякам Київ і Україну, так я зараз пішлю своїх людей забрати Гомель.“ Я єму на те сказав, що без царського приказу не личить посилати людей в Гомель. „Ти на съвятій євангелії кляв ся, без царського приказу ніякої справи не розпочинати; на кого-ж ти сподіваєш ся?“ „Сподіваю ся я, — відповів гетьман, — на того, на кого сподіваєть ся й Дорошенко. Бруховецький погіб за правду, — оттак і я загину. В Переяславі московських ратних людей не багацько, а Чернигів я здобуду своїми людьми.“ На Сїчу післав він 6000 талярів, щоб Запорожці були до его слухняні. А тепер ось чую, що везуть его закованого в Москву. Коли так, то й мені вже нічого буде жити в Ніжині. Благати му царя, щоб не боронив мені жити в Москві і призначив мені, з чого жити, щоб не голодувати.“

— „А, живи лучше в Ніжині, як жив, і служу цареві по правді, як служив“, — відповів йому Колунаєв.

Протопопа мовив на те :

— „Я й за зраду Бруховецького багато перемучив ся і добра свого позбув ся. Ми з Думитрашкою-Райчем на образі Спаса покляли ся, що коли гетьман Демян зрадить, так нам зовсім перебрати ся до Путивля. Не було в мене часу, як був я в Москві, побалакати про се з Матиїєвим. бо він раз-у-раз сидить в „приказі“ за царьким ділом“.

X.

В почі з 12-го проти 13-го березоля до Григорія Песлова прийшли Петро Забіла, судді Домонтович і Самійлович, генеральний писар Карпо Мокрієвич з полковниками переяславським Думитрашком-Райчою, наказним ніжинським Уманцем і стародубьким Рославцем. Вони мовили :

— „Гетьман захожуєть ся завтра їхати до Києва ніби-то поклонити ся печерьським чудотворцям, але се він тільки очи відводить, а дійсно він хоче зрадити цареві і пристати до турецького султана, так як Дорошенко. Ми хочемо спинити такий страшений вчинок. Коли забаримось хоч трохи і дамо Демянови виїхати з Батурина, так колотнеча немнуча. Треба зараз у почі, ще досвіта забрати єго під варту“. Песлов не змагав ся, бо був вже під'южений проти гетьмана. Взяли стрільців і пішли до замку. Демян нічого не сподівав ся і спав. Старшина свобідно собі війшла до него в спочивальню, прожогом схопила єго, не дала єму ні закричати, ні покликати на поміч, ні висловити ся. Єго звязали, положили на сани, що були задалегідь заготовлені, покрили шкурою і не гаючись, повезли з Батурина під вартою стрільців. Усе оте вчинили вони так несподівано і так нишком, що до самого ранку ніхто в Батурині і не відав, і зтяжне вінеко, що було при особі гетьмана, не могло получити приказу поспішати на оборону гетьмана.

— „Добре, що не було тут осаули Грибовича, — говорила потім старшина; він був вірним гетьманови, підстергав

за нами; навіть що ночі ходив по дворах і про все, що спостережав, доносив Демянови.⁴

У ранці генеральний писар Карпо Мокриєвич і стародубський полковник Рославець везли вже закованого гетьмана через Путивль і Сівек в Москву; з ними було 15 чоловіка козаків і наймитів. Думитрашко-Райча збочив від них і взяв на Курек, щоб про отесї вчинок над гетьманом подати звістку бояринови Ромодановському.

Старшина, що лишила ся в Батурині, вислала по всіх полках універсал, оповіщаючи про зраду гетьмана і забороняючи признавати его за начальника. Кривияків і порадників Многогрішного велено було позаконувати і поприєслати в Батурина під варту, доки не прийде царський приказ. Тоді-ж взяли під варту чотирех Дорошенкових післанців, що вперед десь прибули до Батурина.

Мокриєвич з арештованим гетьманом 17 березоля приїхав до Сівєка, побачив ся з післаннями, що вертали з Москви, взяв з собою в Москву протопопа Семена Грибовича лишив у Сівєку під доглядом воєводи, а Миклашевського з підписком Андрієнком вирядив до Батурина, давши через них лист до старшини, що була в Батурині. В тому листі він прохав своїх товаришів ловити і брати під варту кожного, хто своїми речами покаже з себе одноподумного з злочинним гетьманом. На другий день, 18 березоля рушили далі, в Москву, з закованим гетьманом.

Протопопа досї не відважував ся явно показати себе супротивником гетьмана, а тепер повернув круто і став заодно з Демяновими гнобителями, 19 березоля він післав поперед себе лист до Матвієва і писав, що „Демянъ въ чести своєї не разумѣ, приложи ся сыномъ не осмыслениымъ“, що Демян забув Бога і присягу і що є певні доводи Демянової зради і на письмі і на словах.“

Оден з приятелів Многогрішного Гвинтівка був тоді в Короні,^{*)} там довідав ся про вчинок з гетьманом; на швидку втік до Путивля, прийшов до воєводи і вдавав, ніби він не в ладу з Демяном, ніби гетьман замисливши зраду і знаючи

*) Місточко в Черкигівщині.

его Гвинтівчину прихильність і вірність до царя, післав козаків убити его. Гвинтівка прикинув ся перед Волконським, піби вперше чує від него про арештованне гетьмана. Таким чином давний гетьманів приятель і товариш, скоро довідав ся, що Демянови зрадила доля, загадав ся петілько відчахнути ся від него, але покористувати ся ще з сего лиха і стати в таборі ворогів его. Не вдало ся одначе Гвинтівці таке лукавнованне. Мокриєвич був уже у Путивлі і від него воєвода Волконський чув, що Гвинтівка в зрадї одnodумен з Многогрішним, Мокриєвич прохав при нагодї придержати Гвинтівку. Даремне Гвинтівка виправдував ся перед воєводою: Волконський відповів: „Не моє діло розбирати, хто з вас виноватий, а хто правий, в Москві розберуть.“ Він вирядив Гвинтівку під вартою до Сївска.

Звістка про вчинок з гетьманом прийшла в Москву 21 березоля, ранійш ніж могли привезти туди самого гетьмана. Зараз з Москви вислали на Україну царську грамоту; в грамоті виславляли старшину за те, що вона не піддала ся зрадницьким Демяновим напучуванням і взяла его під варту. Правити Україною, доки виїде наказ — велено обозному, Забілі з двома суддями: вони мусїли часто списувати ся з „Малоросійськимъ Приказомъ“ і з краєвими воєводами. Велено було розїслати по полках іменем царя усовіщування, щоб Українці були вірними до царя а Дорошенкових післанців, що прибули тоді в Батурин до Многогрішного, велено випровадити в Москву. Грамоту повезли на Україну стольник Самарин та піддячий Шестаков. Тодї-ж таки післали з Москви стрілецького сотника Горюшкина, щоб їхав він київським шляхом через Калугу на Сївск, зустрівши гетьмана, забрав его у козацьких старшин і з великою осторогою привіз в Москву. А воєводі сївському Вердеревському велено було випровадити в Москву осаула Грибовича.

Самарин прибув в Батурин 1-го квітня і того-ж дня до-ручив обозному царську грамоту, запевнивши їх іменем царя, що цар незабуде їх услуги тай по сусїдних землях піде про їх добра слава, що їх не підманили баламутні влещування Многогрішного і его порадників. Старшина зараз вирядила до царя гонців прохати, щоб дав наказ екликати раду про вибір

нового гетьмана. У купі з тим післапі були нові доводи зради Многогрішного.

Батуринський сотник Карпович висловив перед генеральною старшиною, що приїздив в Батурин з Чигирина від Дорошенка Семен Тихий і привозив Спасів образ. На чому Тихий з гетьманом Многогрішним заприсягали один одному, того не знати, але потім Многогрішний післав его з Тихим за Дніпер. Ми прийшли, говорив далі Карпович, в Канів, де живе митрополіта Тукальський. Ми пішли до него. Семен Тихий поклав на столі образ, а Тукальський познаменував ся до того образа і спитав: „Ну що ви там доброго зробили?“ — „Про що їздили, все те й справили“, відповів Семен Тихий. Тоді митрополіта підійшов до сотника взяв его за гузик і мовив: „От так би й давно, пане сотнику! треба було вашому гетьману зробити. Самі добре тямите за кого сам, той і нац, а турецького султана така велика сила війська, що знати муть его і Поляки і Моеква. Не то що на нас не відважить ся нападати, але ледви і власні міста чи спроможуть ся обороняти. Від есого часу наші гетьмани стали приятелями і все піде на добрий лад.“

Були перехоплені листи Василя Многогрішного полковника чернігівського, що писав він до наказного-ж чернігівського полковника Леоптія Полуботка. В тих листах спостерегли заходи, не пустити в Чернігів харчів задля царських ратних людей.

3-го квітня старшина, що правила лівобережною Україною, звістила, що усіх крінаків Многогрішного уже взято під варту, а замість їх на уряди посажені інші люди. Замість Василя Многогрішного і Куменки, зробили полковниками в Чернігові Борковського, а в Стародубі Григорія Дащенка. В п'яшешевському і прилуцькому полку на полковницькі уряди сїли прежні полковники Филип Уманець і Лазар Горленко. Уряд полковника переяславського вернули Думитрашку-Райч. В Гадячі посадили Федора Михайленка. В лубенському полку замість Демяного зятя Андрія Пестеренка став полковником якийсь Михайло Стенанів, а в миргородському полку Іван Дубяга. З усіх кривняків і родичів Многогрішного піхто не здавав ся таким небезпечним як его певний приятель Матвій Гвнтівка. Гвнтівка, як говорили про него старшини, кілька

разів уже показував свою неприхильність до московського уряду, не ходив на бесіду до Неелова і на старшину, котра була вірна до царя дивився вовком. Покинувши ніжинське полковництво і жінку, він на першому тижні великого посту приїздив до гетьмана: про щось нишком з ним на самоті побалакав і поїхав в Короп. Зараз після того як арештували гетьмана, старшини не відаючи того, що Гвинтівка з Корона поїхав до Путивля, післали до ніжинського воєводи Ржевського прохати, щоб придержав Гвинтівку. Але воєвода Ржевський через те, що Гвинтівки не було в Ніжині, звелів взяти під варту його жінку і сина Феська, а двір Гвинтівчин запечатав трома печатками. Потім покликав до себе наказного ніжинського полковника Гуменського, війта, бурмістра, значніших козаків і міщан і взяв з них присягу на вірність цареві, а Гуменському звелів розіслати по ніжинському полку універсал, щоб сотники, атамани, війти і ліпші люди міські і сільські приїздили в Ніжин до воєводи заприсягати. Все оте справило ся швидко і гаразд. Знати одначе, що бояли ся, аби несподівані арештованя гетьмана не паробили колотнечи в народі. Ніжинський воєвода, посилаючи про се звістку в Москву, велів своєму гонцеві об'їздити українські села і міста, а прямувати пустими степами. Усіх ратних царських людей, які були в Ніжині, воєвода для безпечности зібрав до замку і поставив на мурах варту. На другий день після присяги, Ніжинці хоть і запевняли воєводу, що царським ратним людям не треба сподівати ся нічого лихого, а воєвода не пив їм віри і велів Москалям пікуди не виходити з замку. Архивнекоп Лазар Баранович писав до царя, що й він вислав, від себе по всій Україні своє послання, напучуючи „своїх овечок“, щоб були певними тому, кому заприсягли і не слухали ся ніяких баламуцтв.

Скоро закованого гетьмана привезли в Москву, генеральний писар Мокриєвич подав до „Малоросійського приказу“ на Многогрішного донос скомпонований з 38 пунктів. Він обвинював гетьмана, що той зносив ся з Дорошенком, маючи на думці зрадити цареві і пристати до турецького султана. Тим то він, Многогрішний, по всіх полковницьких урядах посадовив своїх родичів та приятелів і всіми заходами простав вороговання до уряду московського. Були списані слова геть-

мана, які він інколи промовляв і які свідчили-б то про его ворогованне до Москви. До старшини гетьман говорив би то так: „Зберу отсе тисячів шість добірнійших людей кінних тай піду з ними на московські міста, а на весні прийде до мене з замогою хан кримський. Задам Москалям такого часу наче той Олександр Македонський. Той був Олександр, а я Демян; та не меншу за нього вчиню подію, як зрустошу Московщину. Я не царський підданик і не хочу бути его підданком, хоч би мій увесь Батурин золотом нановнив“.

Раз-у-раз Демян вихваляв султана турецького і розказував: „Одного часу приїхали до султана післанці польські й московські. Султан велів сказати післанцеві польському, щоб король польський величав ся не королем, а короліком, бо він, мовляв, мій підданик, а що до царя московського, так я, каже, того вважаю наче за якого свого чорного татарина“. А сего таки великого посту гетьман говорив старшині: „От бачте, панове, яка до нас царська приязнь: цар поступив ся для хана усю Україну віддати і положити за межу Десну і Сейм від Києва до Путивля. Хвалив ся мені капітан Мазанета, що чув він від царських порадників, що цар наділить мій в своїх слободах 500 дворів крепаків, аби тільки я віддав ему українську старшину та урядників. Старшини, чуючи від гетьмана таку річ, мовили: „Не може сего бути, цар обіцяв ся ласкаво нас берегти“. На те Демян відповів: „От у вас бороди вирости, да ума не винесли, а я цілком добре спостеріг московські заходи. На самоті з обозним Забілою гетьман говорив: „Треба нам піклувати ся про якого іншого державця, бо з Москви не сподівати ся нам добра.“ Не хотів гетьман відпускати Танєєва з піддячим і казав до старшини: „Не тямите ви московських хитроців, а я їх добре тямлю і остерегаю вас. Покликає отсе цар вас усіх до себе та й розішле по Сібіру“. Не радячись з старшиною, а єдине з власної волі і без жадного приводу, гетьман покидав з уряду полковників з чернігівського, піжинського, миргородського, лубенського, переяславського, стародубського, гадяцького і прилуцького а натомієць посадовив полковниками своїх родичів і порадників. Обіцяв ся дати Думитрашці чотири полки: переяславський, лубенський, миргородський і полтавський, аби тільки пішов з ним воювати проти царя. До Андрія Мурашки гетьман промовляв:

„От побачиш, що я зроблю з Москвою, побачиш ти мою шаблю в московській крові. Я їх аж за Москву зажену, аби тільки ви були до мене певними“. Висватавши у Дорошенка дочку за свого небожа Михайла, Демян послав Ісаю Андрієнка запевнити Дорошенка в своїй прихильности. А Дорошенко прислав до Демяна військового товариша Семена Тихого, щоб умовити ся, хто обом їм ворог а хто приятель.

14 квітня року 1672 в „малоросійськiм приказі“ в Москві бояри і думні люди взяли Демяна Многогрішного на опит. Вони питали у него :

„Демяне Ігнатів! гетьмануючи на Україні, почав ти зносити ся з правобережним гетьманом Петром Дорошенком і міркувати, якими заходами зрадити великому нашому державцеві, та пристати до султана турецького. Признавай ся: з ким ти про отею зраду міркував? Хто був твоїм порадиником? На що ти попереміняв полковників? По якому ти царському приказу звелів за річкою Сожею у воеводстві мстиславському займати землі короля польского і заводити сварку з королем? Чого ти збирав ся їхати до Києва?“

Демян відкидав усяке обвинувачуванє єго за зраду і говорив :

„Я служив цареві вірно, полковників попереміняв за порадою старшини, а в Київ хотїв поїхати тому, що печерський архимандрита написав до мене, що печерським мешканцям Поляки заподівають утиски і руйнують. Я вже послав до кївського воеводи, князя Козловського, щоб він заступивсь за печерських людей, а писар Карпо Мокриєвич підмовляв мене, щоб для оборони печерців я сам пішов з війском. До Дорошенка я вдавав ся, щоб він не пускав козаків і Татар воювати на лівобережю, а щоб ми обидва служили цареві проти єго ворогів. За річку Сож послав я людей за порадою старшини, а найначе писаря Карпа Мокриєвича: велів я полковникови Ворошилову з єго полком провести межу по річці Сожі для того, що коли почнуть польскі післанці радити ся про межу з боярами, так щоб Українцям була вже межею річка Сож до Дніпра. Не з своєї волі я так чиню, а за порадою урядників, котрі відають, що ще до андрусівської умови ті землі були нашими і про те я писав уже до царя.“

На се проти него змагали ся так: „Коли-б воно було так справді, як ти отсе кажеш, що ті землі належали до України, так чого-ж ви мовчали три роки після андрусівської умови а тоді заходились відбирати. Кажеш ти, що хотів, щоб межа була по річку Сож, але-ж Гомель стоїть за Соєю? На що-ж ти велів іти на Гомель і забирати его?“

Демян відповів: „На те воля царська.“ Хоч місто Гомель і за Соєю, але підчас польської війни звідтіль були Українцям великі утиски, тим то я й велів Українцям зайняти Гомель, гадаючи собі, що коли-б стала ся знов війна з Поляками, так тоді нам Гомель стане великою обороною, бо стоїть те місто за річкою Соєю.

Потім спитали у гетьмана:

„Як приїздив до тебе піддячий Михайло Савин, так чи ти казав ему: „Коли цар має віддавати нас Полякам потроху, так ліпше-б віддав усіх разом, король буде радий тому, а цар не обороняє нас. Коли-б ми самі не обороняли ся, так Поляки побрали-б нас у неволю, а на Москалів сподівати ся нам нічого?“

— „Сего я не казав“, відповів Демян. Его поставили на очи з Савином. Демян твердив, що не памятає сего, а коли що таке й промовив, так хіба може був тоді під чаркою.“

Далі знов питали ся у него:

„Чи говорив ти „подуголові“ Танєєву і піддячому Щеголеву, що цар обіцяв ся Полякам віддати Київ і українські міста Полякам на вічну неволю і сором, а церкви Божі на спустошення і на руїну, через що післанці короля й не дали твоїм післанцям сидіти з ними в посольській світлиці і обзивали їх своїма „холонами.“

— „Сего я не казав, відповів Демян. А от як привіз до нас Василь Бурковський царський універсал про Київ, так я говорив до писаря до Карна: „Порадував нас цар своїм універсалом про Київ, а писар на те промовив до мене: „Не вельми ти йми тому віри, а тримай ся свого розуму. Щоб не стало ся так, як трапило ся колись за Бруховецького, як привезено царський універсал. Війско запорожське обнадєжували, а потім князь Данило Великогагин прийшов з війском, та з Золотаренком побили Сомка і Силича. От що я чув від пи-

саря і був непевен і остерегав ся царського війська. За се й вино ся, а про зраду я й не гадав.“

„Так чому-ж ти не зробив на писаря доносу старшині і цареві? І яке тобі було діло до того, що Великогагін з війском приходив? він був присланий на раду, а у вас ніколи не приходило ради, щоб не було війська царського. Коли-б не було війська царського, так у вас на раді скоївся-б бій.“

Гетьман на те відповів :

„Я людина проста, через свою простоту й не писав на писаря до царя. Я сподівався, що писар правду говорить і мене остерегає. В сему я винен перед царем.“ З усіх старшини писар Карно Мокриєвич більш за всіх пильнував нашкодити Многогрішному. Мокриєвич свідчив: що гетьман „перед усіма нами, перед енеральною старшиною говорив такі речі: зберу кінного війська тисячів шість і піду воювати Московщину, а на весні прийде до мене з своєю ордою хан кримський: о тоді я задам Москалям! як піймаю за чуба лішнього їх чоловіка Артамона, так знати му тоді, що з ним робити.“

Проти сего Демян відповідав :

„Не було у мене ніколи й на думці збирати військо, та йти війною на московські міста або щоб Артамона за чуба брати. Сего я нічого не говорив. Не казав і про хана, що сподіваю ся его на за допомогу. Вільно тепер Карнови усе говорити; він заодно з старшиною, умовили ся погубити мене, так і вигадують на мене всячину.“

Покликали на онит пїжинського протонона; він казав : „Коли Демян, як був гетьманом, виряжав мене в Москву до царя, я усовіщував его, щоб тримав ся ласки царської, я нагадував ему про те, що стало ся з Бруховецьким, а він мені казав : „Поїдь ти в Москву, так в Москві опиниш ся в тюрмі.“

Демян признав ся, що так воно дійсне було і винив ся в тому.

Думні люди далі питали у гетьмана :

„Чи говорив ти стрілецькому „подуголові“, буцім післанців твоїх бояри царські не пускають на пораду через те, щоб військо запорожське не відало про віддачу Полякам Києва і українських міст?“

— „Ні! сего не говорив“, відповів Демян.

— „А чи не говорив ти, що наш великий державець не шаблюю придбав собі Київ а пристали ви під его царську руку з доброї волі своєї і коли єму тепер Києва не треба, так нехай забере звідтіль своїх воевод і ратних людей, а ви знайдете собі інчого царя; і про Бруховецького казав, що він довго терпів московські кривди та не витерпів.

— „І сего нічого я не казав“, відповів гетьман.

— „А на що ти в Чернигові відгородив велике місто від малого?“

— „Писар мені сказав, що йде гутірка, піби царське військо хоче засісти по наших містах; так я про обережність і відгородив“, відповів Многогрішний.

— „Знов ти казав Танєєву і піддячому, що в Москві дали післанцям польським 30.000 грошима на найму війська проти Дорошенка, а ви не продані і не куповані підете війною на Польщу; і коли звоюєте польську державу, так і кому інчому дістанеть ся. Ще й те казав ти Танєєву, що жадним спискам присланим з Москви ти не ймеш віри; що вас тільки ласкавими словами голублять, а правди не кажуть. Та ще й про Колунаєва говорив ти, що коли він приїде, так чи виїде здоров. І проти Танєєва похваляв ся, що коли приїде вдруге, так опинить ся в Криму. Казав те, що коли післанці польські, набравши в Москві гроший, їхати муть через ваші землі, так козаки віднимуть у них гроші. Чи все отсе говорив ти? Признавай ся тепер по правді і щирим серцем повини ся перед великим державцем.“

Гетьман від усього сего відрік ся.

Єго знов питали: „На що ти велів Неєлову становити на брамі тільки по тридцяти чоловіка стрільців, коли перше становили їх по сотні, або й більш? Через що ти обозному Забілі і інчим старшинам забороняв сходити ся з Неєловим? На що посилав своїх челядників назирцем за ними, щоб вони не сходили ся з нашими людьми? Признавай ся тепер поправді!“

Демян на се відповідав:

„Раз якось, йдучи до церкви, спитав ся я, чи є вартові? Мені відповіли, що є два п'ятидесятники, та з ними чоловіка з сотню стрільців. Я спитав ся, чи не бракує їм харчів? кажуть — ні; але западто вже багацько становлять вартових,

для них се прикро і сутяжно. Я, перебалакавши з Небловим, звелїв поменшити стрілецьку варту. А старшинам я не забороняв сходити ся з Москалями і назирцем за ними челядників не посилав.“

Далі єму мовили:

„І ся старшина євїдчить, що ти зрадив великому державцеви, до Дорошенка посилав ченців, вони за тебе присягали. А Дорошенко прислав до тебе в Батурин своїх післанців з образом і ти перед ними заприсяг ся і дав Дорошенкови 24000 єфимків. Кажуть на тебе, що ти по всіх полках посадовив на уряди своїх родичів та однодумників і в усї полки посилав універзали, щоб усї йшли в облогу.“

Демян відповів:

„Ченців до Дорошенка я не посилав і він до мене Спасового образа не прислав, а був у мене від Дорошенка Сомен Тихий, щоб вернути людній полонених на сїм боці Татарами. 24.000 єфимків Дорошенкови я не давав. З самого початку мого гетьмановання такої сили єфимків у мене не було, навіть двох тисячів левків в зборі не трапляло ся. Полковників я попереминовав за порадою старшини.“

Далі знов питали у гетьмана:

— „Кажуть на тебе, що ти скликав старшину і казав ніби то цар писав до тебе, щоб ти поприслав старшин в Москву, а з Москви зашлють їх на Сибір: от проте то ти її добро своє вивозив в монастир, сам хотїв їхати з Батуринна до Лубен, а гутірку пустив, що їдеш молити ся Богови до Києва. Степану Гречаному велїв ти понаписувати, що в Москві коїло ся таке, чого ніколи не бувало, щоб потім вичитувати те козакам і говорити: „Бачите, яка Москва зрадлива.“ Признавай ся: чи так було?“

Гетьман відповідав:

„Нічого єього я не говорив, Гречаного писати брехні я не підмовляв і добра євого не вивозив, та нічого було й вивозити: у мене вєсього 150 червінців та 60 золотих. Справді хотїв їхати в Київ, а не в Лубни, і не на те, щоб бачитись з Дорошенком, а щоб номолити ся Богови.“

— „А чи правда — питали у него — що ти покликавши до себе Дмитрашку Райчу, радив ся з ним, яким чином по-вбивати царських людей?“

— „Не було сего, відновів гетьман: з Дмитрашкою ми рідня, він подарував мені сагайдак, а я йому лубе.“

— „А по якого лікаря послав ти в Вільну ігумена Ширкевича?“

— „Ігумена я не послав, а сам він їздив за своїми справами, і не в Вільну, а в Могилів: от я і прохав єго при нагоді, щоб дістав мені лікаря, він і дістав.“

Тоді гетьмана поставили око на око з Нєсловим і Щєголевим, вони запевняли, що все те, що записано, чули від него самого. Гетьман відрікав ся.

Допитували ся у гетьмана про єго похвалки йти війною на Московщину, скоро прибуде до него на запомогу хан з ордою. Питали, чи хвалив ся він, що під султаном турецьким лїнше жити, ніж під царем московським, що Москалі укупі з Поляками хочуть знівечити народ український, що він, гетьман, побє Москалів, наче той Олександр Македонський, що він хотїв вєватати у Дорошенка дочку за свого небожа, про що і приїздив до него від Дорошенка Куницький?

Демян відповів: „Нїчого сего я не говорив, все отсе ви гадали на мене старшини, бо вони не люблять мене і хочуть під'юдити на мене царя. Куницький справді приїздив до мене і через него Дорошенко переказував, що волїв би пристати під руку царя, та небезпечен, щоб цар не видав єго польському королю. А я запевняв Куницького, що цар сего нїколи не вдїє.“

— „Демяне! мовили думні люди — повинєсь ти перед царем щиро, скажи чисту правду, як ти міркував з Дорошенком про зраду? Признай ся, хто знав про твою раду з Дорошенком? Повідай, як ви з Дорошенком умовили ся і якого іншого собі царя шукати ви прирадили? коли ви хотїли пристати під султана турецького, так на яких умовах. Признай ся про все і про все розкажи щиро правду, а коли ти не признаєш ся і не повинєш ся, так цар зведить взяти тебе під питку.“

Многогрішний стояв на своєму і говорив: „Нїколи не було у мене й на думці, зрадити царєви і шукати іншого державця. З Дорошенком ми приятелі, я вдавав ся до него, щоб він не ходив війною на наші землі, і він мені на тому обіцяв ся. А щоб Дорошенко підводив мене до підданства султану

турецькому, так сего ніколи не було. Кажу вам правду і готов йти не тільки що на питку, а хоч і на смерть.“

До него мовили: „А от енеральний обозний і уся старшина кажуть, що ти раз-у-раз зносив ся з Дорошенком, хотів зрадити цареві і пристати до Туреччини і багато дечого неприємного говорив про царя і про державу московську. Та ти й сам признаєш ся, що може й говорив такі речі та тільки мов під чаркою. Дорошенко прислав до тебе лист і наказ через свого військового товариша Ісаю Андрієнка. Той був написаний закритими словами.“

Демянови вчитали той Дорошенків лист і наказ.

Демян мовив: „В сему писанню річ йде про те лишень щоб нам з Дорошенком приязно жити, щоб він ні сам з війском не переходив за Дніпро, ні війська свого не посилав воювати царські землі. Коли-ж я дурницею чи з п'яна сказав, що не доладу, так за те надо мною царська воля.“

— „Коли-б воно справді так було, мовили думні люди, так чому-б тобі усіх Дорошенкових листів не пересилати було до царя?“

Демян відповів: „Я людина проста і неучена; се діло правив військовий писар і він повинен був усі листи пересилати до царя, а він сего не робив через те, що старшини надумались під'юдити проти мене царя і наклепати на мене зраду. У нашої старшини завсіди воно так ведеть ся, що коли захочуть скоїти над гетьманом яке лихо — зараз підведуть єго. Я людина проста, може й Дорошенко лукавнував говорячи, що хоче жити зо мною приязно і на сей бік війною не ходити і цареві сприяти. Я єму й поняв віри, а зради у мене не було й на думці.“

Покликали ще одного видавця батуринського отамана Ярему Андрієнка. Він під питкою говорив: „Послав мене Демян до Дорошенка і при Дмитрашці Райчі казав мені: скажи Дорошенкови, що два купці за оден кожух торгують ся. Я спитав ся у него, що значать єї слова? Демян відповів, скажи Дорошенкови так, як я тобі кажу, а вже він сам тямти ме, що воно й до чого, і дав мені лист до Дорошенка. З тим листом я приїхав до Дорошенка і переказав єму те, що велів мені гетьман. Тоді Дорошенко мовив: Я розумію, що значать оті слова: два за оден кожух торгують ся.“ Назад

зо мною поїхав до Демяна Дорошенків післанець Луговський ; він їдучи хвалив ся мені, що везе до гетьмана Дорошенків лист ; а приїхавши казав гетьманови, що Дорошенко не давав йому листу а звелів щось переказати словами.“

Тоді Демянові судді спитали у него: „За яким ділом посилав ти Ярему до Дорошенка і що значать слова: два за оден кожух торгують ся?“

Демян відповів: „Ярему до Дорошенка я посилав не оден раз а тричі, а може й чотири рази, і все писав до него, щоб жив зо мною в згоді, на сей бік Дніпра війною не ходив і звелів не займати наших людей. А що воно оте: „два за оден кожух торгують ся,“ так я не памятаю.“

Поставили гетьмана око на око з Яремою: і той і сей твердили своє.

Тоді повели Демяна під питку, роздягли его, вложили йому руки в страшенній московській хамут, привязали ремінцем руки до одного стовпа, а ноги до другого супротилежного йому, так що все тіло гетьмана бовталось на воздуху. Потягли его девятьнадцять разів кнутом. Демян, людина нервова і дразлива, не спроможен був твердо витерпіти такого мордовання і висловив, що дійсне казав: тяжко йому бути підданком у Москви. На се він натякав і в розмові з Талеєвим. Але гетьман стояв нестемени на тому, що зсилаючись з Дорошенком не було в него думки зрадити цареві і пристати до султана турецького. Під питкою Москалі вимагали, щоб він признав ся, що значать оті слова: „два за оден кожух торгують ся?“ Демян відповів, що Поляки хочуть забрати Київ, а цар не дає его.“

Незадоволенне підданством Москві, в чому признав ся Многогрішний, Москалі взяли яко певну ознаку зради. Не зволяючи гетьмана з хомута, допитували ся у него:

— „Признай ся, хто знає твої думки і з ким ти радив ся?“

Гетьман відповів: „Ні з ким я не радив ся, міркував я сам.“

Сподіваючись вимордувати у него інше признання, знов потягли его кілька разів кнутом, питаючи:

— „Чи радив ся з тобою Матвій Гвинтівка? Старшини кажуть, що він був твоїм щирим приятелем і порадником?“

— „Гвинтівка не причастен до зради, про него нічого не скажу“, відповів Демян.

Ослобонили Демяна знід питки і прийняли ся за Гвинтівку. І єго питали: „Коли Демян, забувши Господа Бога і ласку великого державця до себе, почав захожувати ся коло зради, так ти відав про ту зраду: чому-ж ти не написав про се до царя і старшину не повідомив?“

Гвинтівка відповів: „Жадної зради я за Демяном не відав і ніколи ми з ним не радили ся про таку зраду“.

Гвинтівку повели під питку: роздягли єго, руки засунули в хамут, стали катувати кнутом і доштовувати ся про Демянову зраду.

А Гвинтівка і під питкою говорив те саме: „За Демяном зради не відаю, сам я про зраду не гадав і служив цареві вірно.“

Гвинтівку зняли знід питки і взяли ся доштовувати Гвинтівчиного єна.

— „Ні за своїм батьком, ні за гетьманом зради я не відаю, та й не спроможно мені було знати, про що радить ся мій батько з гетьманом. бо я в батька був мало, а учив ся в школі при монастирі.“

Молодого Гвинтівку не потягли під питку, а бідолашного Демяна Ігнатовича потягли вдруге і бючи кнутом говорили:

— „Повини ся ти перед царем без усякої брехнії, признай ся в усеїму, як ти хотів зрадити великому державцеві і пристати до султана турецького і як ти з Дорошенком про се радив ся?“

Демян і під кнутом говорив те саме.

— „Не було у мене на думці зрадити цареві і піддати ся Турку. Воля Божя і царева.“

Гетьманового брата Василя Многогрішного обвинувачували яко єпільника в зрадливих заходах гетьмана. В „малоросійській приказь“ якимсь чинном понав ся лист митрополіти Оєнна Тукальєского до Василя Многогрішного, котрому Тукальєский дякував в тому листі за подарованого копя і хвалив Василя за те, що бажає, аби митрополіта жив в соборі київських митрополітів.

Про єей лист питали єпершу у Демяна; він відповів, що про лист нічого не відає, але знає, що брат єго Василь пода-

рував по коню митрополітові Тукальському і архієпископові Лазарю Барановичу після того, як по прозьбі духовних властей, патріарха олександрійський Паїсій, що переїздив через Україну в Москву і назад, зняв з него покуту за те, що вбив жінку і Василеві дозволено було оженити ся вдруге.“

6 мая Василя Многогрішного взяли на ошит вкуні з єнеральним осаулою Грибовичем.

Судді мовили до Многогрішного: „По доносу старшин тебе обвинувачують за те, що ти відав про зраду твого брата гетьмана?“

Многогрішний відповідав: „Про зраду мого брата нічого не відаю, він мені про те нічого не говорив і не писав. Знаю, що він з Дорошенком зносив ся а про що, того не відаю. Питав ся я у брата, про що він зносить ся з Дорошенком; він мій відповів, що то по царському указу. Почувши се, я писав до митрополіти Тукальського, щоб він розводив Дорошенка від Поляків, а привертав єго до царя.“

Василю показали сім листів, що писав він до наказного чернігівського полковника Леонтія Полуботка. В одному з тих листів він велів держати в острозі тих Москалів, що безчинствували і дожидати приказу від гетьмана, а потім повідомляючи, що гетьман звелів випустити їх на волю, наказував одного з тих Москалів, піддячого, перед тим, як випускати з острогу, взяти під питку шіби за те, що він хотів утікти. З листу знати було, що се була пімета піддячому за те, що похваляв ся він козакам носити їх жупани.

Василь Многогрішний признав ся в сему.

В других листах Василевих він забороняв пропускати харчі, що чернігівський воєвода велів постачати польському полковникові Циву. Питали у Василя про се і він відповідав: „Не велів я возити Полякам харчів, бо гетьман, брат мій, заказав купувати на лівобережній Україні хліб приїзжим польських земель і перевозити за Дніпро: у нас у самих тоді стояла велика дорожнеча на хліб. Скоро-ж гетьман дав потім дозвіл, так і я не забороняв. Робив я се не з лихою якою думкою і не для зради.“

— „А коли ти про зраду свого брата не відав і сам не хотів зрадити, так на що-ж ти, лишивши своє полковництво,

утік з Чернигова і перебрав ся в чернечу одежу?“ питали судці у Василя Многогрішного.

Він відповідав :

„Чернигівський воєвода звелів навозити лісу на місто, а царські люди почали стеректи ся нас. Пішла чутка, що урядники московські в замку ллють кулі; а шляхтич Половецький, що приїздив до мене зза Двіїра, казав мені, що царські люди на те ллють оті кулі, що хочуть бити ся з нами. Я й післав Половецького до брата, а брат вернув его до мене і прислав парубка Івана, наказуючи мені через его шилнувати, щоб паші не задирали воєводи і царських людий, доки не вернеть ся з Москви протопопа Семен з царським указом. То-б Іван шиком сказав мені, що приїхав до Батурина з Москви чернець і казав, що велено захопити гетьмана і впрядити его в Москву і, буцім то, брат мій гетьман сказав на те : „Нехай буде воля Божка, а я нічого не бою ся.“ На другий день воєвода прислав до мене „полуполковника“ кликати до себе. Той „полуполковник“ кликав мене так по грубіяньски, що я почав міркувати, чи нема й справді чого лихого, такого як розповідав отой чернець. Осідлав я коня і поїхав був на місто до воєводи, аж бачу з міста йдуть проти мене ніші Москалі з рушницями та з „бердишами“. Я як побачив їх, так злякав ся і сховав ся в елецький монастир і там радив ся з архимандритою Галитовським : що мені діяти? чи тікати куди далі, чи їхати до воєводи? Архимандрита сказав : „Як собі знаєш“. Тоді я рушив за Десну, приїхав в Миколаївський монастир і там в одного черця, імя его не скажу, взяв чернечу рясу, а свою одежу і коня лишив в монастирі. Переховував ся я по різних місцях; на останку прибув в Масаківський монастир до ігумена Ширкевича: він дав мені ченця і челядника і велів провезти мене човном по Десні до Київѧ. Там я дістав ся до братського монастиря, до отця ректора і благав переховати мене. Ректор обіцяв ся, та замієць того видав мене кївському воєводі; а воєвода взяв мене, ченця і службу з Масаківського монастиря, що приїлили за мною, і вшпровадив в Москву.“

— „А куди ти хотів втікти з братського монастиря? допитували ся у Василя: в які міста, до Дорошенка, чи до Тукальського і що ти гадав робити у них?“

Василь на те відповідав :

— „Нікуди я не хотів виїхати ; а думав в чернечому убранню жити в братському монастирі. У Дорошенка і в Тукальського мені нічого було робити і я не думав до них тікати.“

— „На що ти, по листу свого брата, велів в Чернигові відгородити велике місто від малого, де перебував воевода з ратними людьми царськими? Яке лихо ти хотів скоїти над воеводою і над ратними людьми? „На се питання Василь Многогрішний відповів :

— „Не відгороджував я великого міста в Чернигові від малого ; воеводі і ратним людям царським жадного лиха не мислив я чинити ; брат до мене про те не писав і ні про яку зраду я не відав і не відаю. А коли на листах моїх є яка вина моя, так на те нехай цар зглянесть ся, его воля ; але я не зраджував і не думав зраджувати.“

Взяли на онит того черця з Масаківського монастиря, що проводив Василя Многогрішного до братського монастиря. Чернець поєвідчив, що Василь благав ректора, щоб вирядив его до Тукальського ; Василь сподівав ся, що Тукальський буде ласкавий до него і пагадає, як він, Василь, будучи за полковника, подарував ему коня і червінці. Ректор обіцяв ся після Великодня вволити Василеву волю, але в велику суббту видав его воеводі.

— „На що-ж ти, Василю ! мовили судці, потаїв ся за Тукальського? виходить, що й про втікання твоє ти не сказав правди?“

Василь Многогрішний, жахаючись, щоб не повели его під пилку, признав ся :

„Винен я, мовив він : я з великого перешолоху хотів утікти до Тукальського і ублагати его, щоб переховав у себе і не видавав московському урядови. Що-ж до того, щоб з'єднавшись з ким-небудь вести війну, так такої думки у мене не було. Та коли-б я і хотів сего, так не спроміг ся-б що будь чинити : Дорошенків писар Воехович — мій великий ворог. Та й чи до війни мені було?! — аби власну голову від великого лиха прикрити! Я хотів усе лишити, та в ченці йти. От і вся моя вина перед царем ; більш мені ні в чому винити ся. Нехай на все буде царська воля.“

Допитували осауду Павла Грибовича. Він не виявив нічого такого, щоб запевняло зраду гетьмана Демяна і сказав, що нічого не знав — не відав про „непристойныя“ речи гетьмана. Заарештовані в Батурині Дорошенкові цісланці на опиті виявили, що вони — Дорошенкові дворові люди приїздили до гетьмана прохати, щоб дозволив їм продавати коний і на ті гроші накупити матеріялів на церковне будованне. Вони не посвідчили нічого такого, щоб обвинувачувало Многогрішного.

Цар, шануючи права українського народу, спершу велів був гетьмана Многогрішного з его спільниками випровадити на Україну, щоб там судив їх військовий суд; але 20 мая приїхав в Москву гонець від тимчасового уряду на Україні, син еперального обозного Степана Забіли з батуринським сотником Григорієм Карпенком. Сего Карпенка послав колись гетьман Демян до Дорошенка, а тепер прислали его в Москву, щоб доказував на гетьмана. Забіла привіз чолобите старшини, писане 13 мая: там було прописано, що скоро розійшла ся чутка, що цар хоче випровадити в Україну на військовий суд Демяна з товаришами, так зараз підняла ся колотнеча, тим то вони й просять не проводити Демяна на Україну, а покарати его по заслуді в Москві.

В Москві засудили гетьмана Демяна і брата его Василя Многогрішних на смерть, 28 мая призначено було покарати їх в Москві на Болоті за кузнями. Зібрав ся величезний патови народу, прихильного звичайно дивити ся на такі вчинки. Вивели засуджених братів; вичитали їм присуд на смерть. В сему присуді, повершеному до особи „зрадника і переступника клятьби Демка Ігнатова“, було прописано, що Демян Ігнатів, забувши Бога і царську ласку до себе, замислив пристати під турецького султана, щоб певних християн повернути в вічну і нестерпиму неволю бусурманську; про се зносив ся він з правобережним гетьманом Дорошенком і заприсягнув ему на тому. Далі обвинуватили Многогрішного за те, що він хотів посварити царя московського з королем польським; не поправді позабирав деякі землі в повіті мазирському і річицькому і збрехав цареві, кажучи, що се він учинив за порадою старшини. Опріч того московським людям, що приїздили в Батурин, Савину, Танєєву і Щеголеву, він лихословив на царя, говорячи, що цар хоче Київ і цілу Україну віддати

Полякам; похваляв ся, що після Великодня піде війною на Московщину, з'єднавшись з Турками і Татарами; кленав на царя, що він хоче всіх старшин позасилати на Сібір, а Дмитряшку Райчу приводив до присяги на те, щоб усіх царських ратних людей на Україні побивати; казав старшинам, що не хоче бути підданком царя і велів, не пускати до Києва і до інших українських міст гошців з вістовими, листами. Старшини, не давши йому скоїти зраду, піймали его і привезли в Москву; а він під питкою „в усіх своїх зрадливих словах повишив ся.“ Відповідно бажанню старшини, полковників і усього війська запорожського з усім народом лівобережної України цар звелів покарати его, Многогрішного, на смерть.“

Василя Многогрішного обвинуватили за участь в зраді свого брата, а доказом того ставили те, що він відгородив чернігівський замок від міста; велів держати в острозі московських ратних людей; не дав перевезти водою харчів закуплених чернігівським воєводою; зносив ся з Тукальським і довідавшись, що брата его гетьмана взяли під варту, перебрав ся в чернече убраннє і утік в київський братський монастир, гадаючи звідтіль утікти до митрополіти Тукальського.

Засуджені на смерть Демян і Василь уже поклали були свої голови на катівницю, якось значевя прибіг царський гошець, стрілецький сотник Федір Меркулов і оголосив, що „великий державець, на благаннє дітні своїх Федора і Івана, помилував зрадників і клятьбопереступників Демку і Ваську, велів не карати їх на горло а заслати їх з їх семьями на Сібір.“

Осуджених звели з катівниці і відвезли в „малоросейській приказь.“ Окрім Демяна і Василя Многогрішних присуджено було заслати на Сібір: військового осаулу Павла Грибовича і ніжинського полковника Матвія Гвицівку з синами его Євхимом і Федором, хоча єї люди в жадній провинности не були обвинувачені; заслали їх єдине за те тільки, що вони були приятелями Демяна Многогрішного і українські старшини не хотіли держати їх в рідному краю.

На другий день було оголошено, що великий державець з ласки своєї велів дати Демянови п'ятнадцять рублів, Василю десять рублів, а останим по п'яти рублів і вернути їм, які були з ними манатки. Манатків тих було у гетьмана ви-

бийчана постіль, підбита червоною китайкою, дві подушки, пояс шовковий, голубий жупан, лисячий кожух, бляшана коновка, та дерев'яні: стакан, чашка, мисочка і солянка, поливане горнятко та сорочки з штанами. Усе добро Многогрішного, взагалі воно було не велике, велено повернути на церкви, бо Демян обіцяв ся збудувати в брацькому монастирі церкву і завести там школу і розпочав будувати церкви в Ніжині і в Батурині. На Україну післали приказ, щоб привезти в Москву семі засуджених, задля заслання і їх на Сибір. До Демяна прислали его жінку Настю, синів Петра і Івана, дочку, котру хто називає Оленою, а хто Мариною, небожа Михайла і двох челядниць. Усіх їх винпровадили в Тобольск і веліли держати в кайданах під великою вартою, а потім порозсылати по різних містах і повернути на козачу службу. Павло Грибович з дороги утік, а се паробило лиха останім.

Дорошенко довідавшинь, яке нещастє постигло Многогрішного писав до кийвеського воеводи, що гетьман Демян зносив ся з ним і приятелював „не для якої лихої зради, що надають самі „превратні“ (непевні) голови, але для ствердження добрих річий православного християнства к вікопомній славі его царьського величества. Лихі люди оббрехали пана Демяна Ігнатовича, прихильного до царя чоловіка, і несподівано скинувши его з гетьманського уряду, невідомо куди заперли. Коли сеї справи не роздивить ся сам цар, так я певен, що Господь Бог покарає кожного за неповинних людей.“ Але такє Дорошенкове заступництво могло лишень сприяти тому, щоб уряд московський дивив ся на Демяна, яко на зрадника, бо між головними доказами зради Демяна стояли его приязні зносили з Дорошенком.

Кожен, хто перечитає процес Многогрішного, не може не занеupati ся, що сеї чоловік погіб зовсім певинно, а єдине тільки через недержливу вдачу свою, за те, що під чаркою промовив різні слова, хоча треба правду сказати, правдиві слова. Его веширекливість і дразливість підбили проти него старшин і вони загадали ся скоїти над ним печуваній вчинок; вони сподівали ся, що слова гетьмана промовлені при царських гонцях досить обурять проти него уряд московський. І вони не помилили ся! Найнесправедливішній покліп досяг у Москві успіху. Люди підначальні без жадного єльідства,

суда і без верховного приказу хапають затверженого царем голову України, заковують его, везуть в Москву, віддають під суд і цар за те похваляє їх!! Не можна не жахати ся того нечуваного безсправя, яке панувало тоді в московському урядї, не кажучи вже про те, що по опиту, гетьман і его товариші не показали ся винними в жадних незаконних вчинках. Та навіть коли-б вони були й винні, так все-ж таки самовольне взятте старшиною гетьмана під варту було злочинством і повинно було викликати не хвалу, а кару. А що нарід український не спочував такому злочинному вчинку, так се знати з листу князя Ромодановського, писаного 12 червня року 1672, про народню колотнечу, вже-ж не марше еперальна старшина бояла ся, що її побють.

Про долю безталанного Многогрішного ми відаємо, що его запровадили аж в Селенгінск, там приписано его до дітній боярських; він жив довго. Року 1688 Демян укуші з сином Петром запомагав московському післянцеві Головину утихомирити Табунутів і побити Мунгалів. Доня Многогрішного побрала ся з сибірським дворянином Іваном Бейтаном і була живою ще року 1726, а унука его була за попом з церкви святаго Спаса в Селенгінску за Ігнатом Боршевським.

Гетьманство Многогрішного не минуло без вливу на історію Україну того часу. Ставши гетьманом тоді саме, як лівобережна Україна розпадала ся, він поклав багато праці на те, щоб з'єднати її знов. Приязними зносинами з Дорошенком він думав оберести лівобережжя від нападів з правого боку Дніпра. Отут-то его заходи неминуче зустріли ся з лихими добутками андрусівської умови. Маючи щирю вдячу, Многогрішний промовляв до Москви просто те, що почував і думав, але его щирість і сміливість для Москви були не до смаку: з сего зараз покористувалась его вороги — Українці і запастили его.

1891.

ДОДАТОК.

Про давні сільські громади на Україні-Русі*)

Написав Миколай Іванцов.

По актових книжках кійвського центрального архиву збереглося кілька судових процесів, що свідчать нам про народні зборища сільських громад, спокон віку існуючих по південно-західній Україні. Для історії права як руського так і інших Славян ці процеси мають таку вагу, як для історії німецького права акти давніх німецьких громад — *Ordeel* і *Weisthümer*. Судові процеси сільських народних громад, так само як і акти німецьких марок, показують склад громад, устрій народного віча, правничі звичаї і той лад, яким велися процеси. Присуди народних зборищ (віче) не занесувалися, зберігала їх народна пам'ять. Пізніше вже, коли судам надано правдивої і широкої організації, почали подавати до уряду присуди народних віч; а в урядах занесували їх в книги. Але се чинили не завжди, а де-коли, бо залежало воно від волі громади і тих приватних людей, що підлягали під юрисдикцію народного віча. От через що в тих книжках, які я переглянув, (а переглянув я їх трохи що не три сотні) я здобав ледві 22 судових актів. Самий найдавніший з них року 1564, а самий останній року 1622. От на сіх актах і зложив я свою монографію.¹⁾

*) Сочиненія Н. Д. Іванцова, Київ, 1876.

Сільські громади складувалися все однаково: траплялося, що одно велике людне село становило відрубну громаду, наприклад: Село Богурнське в Луцькому повіті. Тільки рідко бувало так, щоб громада складалася з одного села. Більш того, що до одної громади належало чотири, п'ять, інколи і дев'ять сіл. Одно з них було за осередок, тут і збиралося народне віче. Через те, що до того села збиралося часто багачко народу, в сему селі розвивалися промисли, ремесла і крамарство. Досягнувши доброго розвитку, село робилося містечком, а то й містом, людність його з того часу звалялася вже міщанами; однак вона належала і далі до той-ж громади. Хиба вже коли такому осередкови надавано маґдебурського права, тоді людність його вилучалася з сільської громади і ставила власну свою корпорацію і визволялася з обов'язку брати участь в сільському вічу. Через таке вилучення з громади найзаможнішої людности громада, натурально, підупадала, але-ж зв'язок між селами, що складали громаду, не рвався, не зникав. Ті села, що складавали громаду звалися селами окремими. Трудно визначити, коли і яким чином повстав між ними громадський зв'язок. На це не маємо ще певних жерел. Селяне інколи позивали до урядів де-які села з їх громади за те, що ухиляються виконувати громадські обов'язки. Позви такі селяне доводили не законами, або умовами, а здавалися на саме тільки задоволення „они издавна єть нами о шкоды вишелякія схожувалися.“

До кожного села належала земля обведена виразними межами. Це неминує потрібно було на те, що за злочинство одвітувало насамперед те село, на чийй землі знаходилися слід або доводи злочинства. Усі землі, що належали до сіл одної громади ставилися округу, або околицю сільської громади. Коли Русь українська була прилучена до Польщі і Литви, тоді громадські землі позабирали що на короля, а що на панів, або понаділювано ними міста, церкви, монастирі. Виходить: що сільські громади з тою формою, про яку ведемо річ, не мали права власности на землі. Прецінь же кожний крестянин мав право придбати собі особисто землю і володіти нею правом повної власности. Сільську громаду складавали усі ті люди „простого“ стану, які стало сидіти по громадській околиці. До таких людей належали: крестяне королівські,

панські, монастирські і церковні, вільні селяне і міщане, які не мали маґдебурського права. Окрім того до громади належали і королівські земляне, се-б то безземельна шляхта; їх наділяли полем з королівських земель на орудованне; за те повинні вони були справляти визначені відбутки, переважно військові.

В роздобутих нами актах річ іде про сільські громади тільки двох повітів володимирського і луцького; але з литовського статуту відаємо, що такі громади існували скрізь по Русі. Русь — того часу в тісному розумінню — складала ся з воєводств волницького, подільського, белзького і руського, до останнього належали землі львівська, сяніцька, галицька і холмська. З деяких актів видно, що сільські громади існували і по київському воєводству.

Головною метою — злучати села до одної громади було — єпиняти переступи законів, виявляти і стежити злочинців, судити і карати їх; на останку приєднувати шкодженню вдовольнення за шкоду. Кожне село парізно і ціла громада вкуні відвітувала за лихі вчинки своїх громадян. В межах своєї околиці громада ручила ся за безпечність життя і добра, як своїх власних громадян, так і заможних людей.

Кожна громада сходила ся на зборища, радити ся і розсуджувати позви. Таке зборище звало ся коною, або купною, громадною, або великою громадною. Рада народного зборища звала ся вічом. Отсе свідчить, що ті віча, про які повідають наші літописи, не була вишестною належністю тільки сільських громад. Слово віче здібаємо лишень по давнійших актах (1564), згодя вже вживаєть ся слова куна, кона; по актах XVII. в. слово кона зникає і вживаєть ся воно лишень поруч з словом громада.

Не всі громадяне складували народне зборище і брали участь в порадах его; се право належало тільки до таких господарів, що стало єдили. Їх сини і брати, коли не мали власного, відрубного господарства, так само й жіноцтво, хоч і приходили на зборище, але тільки на закликанне кони, та й то ще не яко радники, а яко свідки; кона часом наказувала господарам розпитати ся у братів, або синів і свідчення їх подати на віче. Приходив на віче і єввященик, але не для поради, а щоб приводити під присягу, або яко свідок.

Господарі, що складували зборище, звали ся: сходатаями, сходатаями-суграничниками, сусідьми окочличними, сусідьми-суграничниками; або судді копні, мужеве, напове-мужеве, обчіє. Між ними відрізняли ся старики; думки і погляди їх шанували, особливо тоді, коли треба було виректи присуд на підставі прежніх присуд народного зборища.

Кожен господар повинен був приходити на зборище, до того-ж крестяне за молодого віку брали шлюб, виходили на відшоб і заводили власне, відрубне господарство, то через се у кожного господаря була спроміжність довгими літами спостерегати народне звичайне право і переказувати єго своїм дітям і молодшому поколітю. Таким чиним віче було не тільки судом, але й школою. де люди навчали ся народному праву.

Опріч сходатаїв на зборище запрошували людий з трох сід сусідної громади, по одному чи по два чоловіка з села. Осеї запрошені звали ся людьми сторонними; вони не брали участі ні в порадах, ні в присудах; вони тільки спостерегали, як і що діяло ся на вічу на те, щоб, коли треба буде, посвідчили. якій був позов і якій положило по єму присуд — віче.

Нани і їх окономи могли теж приходити на кону; се трапляло ся за таких випадків, коли вони приводили на віче своїх підданків; одначе вони не брали участі ні в порадах, ні в присуді. Як народне зборище, так і обвинувачуємі могли закликати з громадського уряду возного. Тоді возний, яко сьвідок, писав протокол і подавав єго до уряду, а в уряді записали в актову книжку.

Численність сходатаїв була часом вельми велика; напр. на вічу 1601 р. було близько сотні чоловік, хоча се ще були не всі сходатаї, бо деякі нани не пустили на віче своїх підданків. На копні 1602 р. зібрало ся близько 150 судців.

Кона збирала ся в центральному селі своєї громади: таке село звало ся коповищем, або копищем. Кона збирала ся і радила ся на зборі. Коли треба було розсудити яку карну справу, кона збирала ся там, де заподіяно злочинство, в гаю, в бору, на полі, під горою. Коли доводили ся розсудити позов про землю, кона збирала ся на спорній межі. Коли в околиці

громади найшли де людське тулобище, то кона збирала ся там, де лежало тіло, або частини з него.

Під юрисдикцію кони підлягали усі люди простого стану, які були осілими по околиці громади, себ то підданки королівських маєтностей, панські, монастирські, церковні, вільні селяне і міщане з таких міст, що не орудували маґдебурьським правом. Трапляло ся, що під суд кони підлягали і пани. Пани мали право з доброї волі віддати на розсуду кони спірки і поміж себе. Так от року 1591 пани Малинський і Вишинський заспорили ся поміж себе за ниву і конанку. Замість того щоб позивати ся в уряді, вони скликали кону: старики посьвідчили, що кілька літ тому назад з спорної ниви була покрадена ріпа; кона присудила тоді задовольнення за ту ріпу пану Малинському. Другим разом з тої-ж таки ниви покрадено було пшеницю і знов присуд вишав пану Малинському. На підставі такого свідчання кона присудила, що нива і конанка є власність пана Малинського. Коли трапляло ся, що в панській маєтності в околиці громади загодіяна була яка шкода і пан підзорив в шкоді одного, чи кількох панів з околиці тої-ж громади, то пан, якому загодіяно шкоду, мав право скликати кону, щоб розсудила позов его і присудила за шкоду. Тоді кона виражала возних, завізвати обвинувачуємих панів, щоб вони з своїми підданками стали на суд перед коною. Коли після трох оповісток обвинувачуємі не ставали на суд, то кона, не розбираючи вже процесу, прямо присуджувала з неслухняних панів і їх підданків задовольнення за всю шкоду, яку показав позивач. Після присуду кона виражала до гродського уряду своїх відпоручників (заступників); вони і возний розповідали перед урядом позов і присуд; а в уряді записували в урядові актові книжки. Кона мала право чинити єлідство і над паном. Коли сам пан був при єлідстві і помічав, що впливають докази его злочинства, то міг єлідство і вимагати, щоб кона передала процес гродському урядови. Отак 1581 року кона чинила єлідство про душегубство луцьких жидів-митників. На коні був пан Яків Шибенський з своїма крестянами. Двірська молодиця Таця зпід пилки посьвідчила, що душегубство жидів загодіяно з відома Шибенського. Тоді Шибенський промовив: „Чую, що про мене йде річ, отся підла жінка і мене тягне до процесу; через що

я мушу довести, що я не виноватий, а через то усіх підзорених в сему злочинстві віддаю на урядовий суд, куди й сам прибуду на визначений термін.“ Кона зупинила сьлїдство і розійшла ся.

Як відаємо, панська кормига з повагом більшала і більшала і обмежовувала право громадського віча. В XVII. в. мужі сходатаї починають страчувати свою вагу, патомість виступає панська власть. Околичні села виражають від себе вже тільки по одному заступнику. Пан, або пані, з своїми приятелями, часом закликавши ще пона, ведуть суд і чинять присуд на підставі литовського статуту; крестяне заступники з околичних сіл — стоять собі мовчки, згаджаючись на панський присуд. Громадський суд страчує свою назву конного і починає звати ся сїльским судом (sąd wiejski).

Тепер спогляньмо на ті правничі звичаї, на підставі яких кона розсуджувала і чинила присуди. Вже на те, щоб показати сї звичаї вповні, вельми мало тих актів, які маємо. В сїх актах бачимо тільки судові звичаї приложені частиною до карних, частиною до цивільних позовів. В двох актах річ іде про крадіж пчїл з бортів; в одному акті про поруб бортняної деревини і про крадіж з борту меду; в одному акті про крадіж вола; один процес про піднал; два процеси про душегубство; один про знайдене тіло замордованого чоловіка, на останку в одному акті річ про спір між двома панами за ниву і конанку. От і все.

Позви кона розбирала по старосвітським звичаям. Сукупність народних правничих звичаїв звала ся конним правом. Суд, що розсуджував на підставі звичаїв, звав ся конним судом. Сходатаї мовили: „Звичай права нашого коншого“, се-б то супроти сего права ставили право посполите. Посполитим правом розуміли писані закони, зведені в литовському статуті. Деякі народні звичаї заведено в статут і через те подано їм силу писаного закону. Про такі звичаї сходатаї мовили: „Конший звичай в праві посполитому описаний.“

Засновини коншого права не забороняли, покривдженій приватній особі самій знайти свого шккодника. Позивач розпитував ся у людей, збирав писані докази. Отсей початок сьлїдства звав ся обиском. Коли випадало так, що позивач

не міг сам знайти свого шкодника, а спостережав, що він перебуває в громадській околиці, то за ним було право домагати ся, щоб скликано кону. Він ішов до панів і прохав, щоб пустили своїх підданків на віче. Можна було позивачу вдатися і до гродського уряду і добути від него на всі села громади наказ, щоб зібрали ся на кону. Хто з панських крестян велів скликати кону, той вдавав ся до свого пана і вже пан наказував селам збирати ся на кону на визначений ним термін. Кожне село, яке належало до громади, повинне було виходити на кону в призначений термін; коли-ж яке не виходило, то копа впряжала туди своїх гонців і возного, щоб прикликали. Коли сходатаї того села не слухали ся і сего закликання, тоді копа своїм старосьвіцьким звичаєм, присуджувала, щоб те село, яке не прийшло на кону, заплатили позивачу за всю шкоду, а само вже шукало собі виноватого. Звичай ставити такий присуд визначав ся словами: „Невихід платить шкоду.“

Коли сходатаї зібрали ся на кону, тоді позивачу можна було перекликати їх, щоб запевнити ся, чи всі сходатаї на коні. Потім позивач розвідавав коні свій позов, свою шкоду, те що він розвідав по обнеску і прохав кону розсудити его позов і положити присуд на підставі права. Кона повинна була позов слухати мовчки, не перебиваючи.

Прослухавши позов, копа повинна була вияснити усі обставини злочинства і винищорити виноватого: для того спершу розпитували ся у сходатаїв і інших приплетених до процесу, потім роздивляли ся на ознаки, се-б то докази злочинства; перше звало ся ошитою („чинити ошит“), друге лик („копа ликом доходить шкодника“; копа „виходить на лик ошкоді“.)

Право чинити ошит належало і позивачу. Переслухавши позов, сходатаї зараз починали радити ся; коли на пораді хто з сходатаїв повідав, що знає шкодника, або кого підозрить в шкоді, то позивач повинен був зараз усім коні засвідчити про се. Тоді копа вимагала, що-б той сходатаї вирік імя шкодника і повідав коні усе, що сам відає про шкоду або злочинство. Коли він сперечав ся, не хотів того вчинити, копа присуджувала его, вдовольнити позивача, а самому винищорити шкодника і добути від него задовольнення, або віддати его на суд коні.

Коли порадившись, сходатаї повідали, що ніхто з них нічого не пам'ять ні про шкодника і нікого не підзорить, тоді позивач повідав, кого він підзорить і мусив подати свої докази. Позивач міг або прямо іменувати того, кого підзорить, або повідати, що той, чи той з громади відає, хто заподіяв злочинство, або шкоду. Обвинювачуемні повинен був дати вивід, се-б то перекинути позивачови доказ і виправдити ся, вивести себе з вини. Коли коша вважала его вивід певним, вона виправдувала его; але, коли позивач не згоджувався з думкою коши, за ним було право вимагати, щоб коша поставила обвинювачуемого на шитку і коша мусила так вчинити. Як же трапляло ся, що обвинювачуемні був чоловіком певним, доброї віри, то позивач не інак міг вимагати шитки, як лишень затвердивши присягою своє підзорення. Коли на шитці обвинювачуемні не повинив ся, не признав ся, нічого з него не вимучили, то коша присуджувала, щоб позивач ублаготворив его за муку. Шитку чинили на коні: онитуемого били палічем, або палили огнем.³⁾

Позивач мав право тричі скликати кошу, коли того вимагали обставини позова. Після першого збору коши, усіх крестян того села, яке було підзорене за шкоду, позивач мав право віддати, поки скінчить ся суд, на поруки їх панови, взявши від него застапову грінши. Тоді пан мусив пильнувати, що-б крестяне не повтікали, жахаючись присуду. Від збору до збору коши — стояло три дні, семи днями позивач дбав назбирати доказів; а сходатаї розшитували ся у своїх снів і наймитів.

Коли коша на всіх трох зборах повідала, що нічого не пам'ять ні про злочинця, ні про злочинство, то позивачу можна було по своїй угоді вибрати з кожного села кількох господарів з тих, що були на коні, і привести їх під присягу, що вони дійсно нічого не відають ні про злочинця, ні про злочинство. Для сего сходила ся коша: після третього збору на другий день сходатаї вибрані позивачем заприсягали. Позивачу можна було не всіх їх вести під присягу, а тільки одного кого. Коли вибраний ним не волів присягати, то коша присуджувала, щоб він ублаготворив позивача. Опріч о н и т у шиткорити злочинця, чи шкодища, присуджували улеси. По актах конного суду, вони зовуть ся з н а к а м и: отсіми ознаками

були: сьлід злочинця на шляху, тіло забитого чоловіка, або частини з него. Роздивляти ся сьліди копа виходила з людьми посторонними. Кона, взявши сьлід, від єго початку, стежила єго по самій кінець. Коли з якого села сходатаї, або судді не виходили на кону, а тим часом сьлід привів до того села, з якого судді не вийшли. тоді копа зушнівшиєь тут, викликала з того села сходатаїв і вимагала, щоб вони „взяли сьлід і відвели єго до чужої межі. Не виходили сходатаї копа мусїла почувати на сьліду, а вранці вдруге, і втретє кликали сходатаїв. Коли й за третім разом вони не виходили на кону, то копа, не сходячи з сьліду, присуджувала, щоб те села заплатило позивачу, за шкоду, чи за злочинство. Мешканцї сєго села, заплативши по присуду кони. могли нишпорити самі вже виноватого.

Як що де на землях належачих до громадської околиці хто здібав людське тулобище і ні від кого не було позу за душегубство, то пап, чи єго оконом, мусив вчинити, що сьлід було, аби тулобище нігде не подїло ся. і тоді екликав кону, на те місце, де лежало тіло. Насамперед рознитували ся у мешканців того села, на землі якого знайдено тулобище. Далі пап тричі онитував сходатаїв, чи не відає хто, якого то чоловіка тіло і хто заподїяв над ним злочинство? Коли сходатаї відрікали ся, то мусїли присягнути, що не відають ні про те — хто вбитий, ні про те, хто єго вбив і ніхто з їх громади того душегубства не заподївав. Тоді копа ховала тіло; писали акт сьлідчення і вписували єго в актові книги.

Як що позивач, нишпорячи обвиновачуємого, здібав єго де в селї, він вдавав ся до сїльської громади. Громада розміркувавши єго докази, мусила віддати єму обвиновачуємого. Позивач — коли хотїв, мирив ся, а ні, вів обвиновачуємого на суд кони. Коли злочинця — за заподїяне ним злочинство присуджували покарати на смерть, позивач повинен був наняти ката. Суд за такі злочинства провадив ся так: копа переслухавши позов, онитувала обвиновачуємого; коли він з доброї волї не винив ся, єго становили на питку; потім перевівши сьлідство, копа чинила присуд, і коли присуджувала покарати на смерть, то зараз же осудженого віддавала на руки катови.

Перед тим, як виконаєть ся кара, кожен, хто був на коні, мав право вимагати, щоб осудженого постановити на пилку, щоб оштати єго, чи не заподієв він ще якогю інчого злочинства. Отєя передємертна пилка вважалась за неминуче потребу особливо в тих околицях, де часто коїли ся злочинства. Становили злочинця на пилку й тоді, коли він зводив вину ще на кого інчого; але оговору тільки тоді няли віри, коли осуджений затверджував єго перед самою смертю, стоячи вже на остапньому щаблі драбини під шибеницею. Після того кат вішав прилюдно осудженого.

Присуд коншого суду по актовим книгам іменуєть ся виналязокъ, знайдєне копє, усказанє копє. Пізнійше вживаєть ся слово декрет конний. Присуд складували усї сходатаї, що були на коні. Шкода, що не відомо нам, що чинила копа тоді, коли виникали суперечні голоси і не доходили до єдиноголосного присуду.

Засновини приватного права наували у нас як за давних часів і в інчих Славян і в Пімцїв, і по цивільним і по карним справам. Той, чєє право було зрушенє злочинством, міг погодити ся з злочинцем; тоді злочинець визволяв ся цілком від кари. Вельми поважали се, коли на смерть покалічений прощав своєму душогубови; тоді злочинець визволяв ся і знід суду, знід кари і навіть не сплачував крєвникам забитого — головщини. Хочби злочинець вже був осуджений на смерть, а коли він поєднав ся, се-б то погодив ся з позивачем, то він визволяв ся знід кари. Коли позов не кінчав ся згодою позивача з обвинувачуємим, копа видавала присуд на підставі литовського статуту.

Копа шльнувала, щоб присуд її був виконаний. Про виконаннє присуду на кару смерти вже було сказано. Коли трапляло ся, що копа присуджувала плату грїшми з панського підданка, а він платити не хотїв, то вся копа йшла до єго пана і вимагала, щоб він примусив свого підданка, виконати присуд коншого суду. По всїх таких випадках, коли обвинувачений не хотїв з доброї волі виконати присуд, копа закликала возного, виряжала з ним своїх заступників гродського уряду, просячи, щоб присуд кони був заведений в актові книги.

Сільська громада на Україні-Руси з своїми правничими звичаями і самостійним судом веде початок з споконвічної давнини. На превеликий жаль ми не здібаємо ні в літописях, ні в інших жерелах жадної відомости, щоб визначити час, коли заложила ся Українсько-руська сільська громада. Можна гадати, що вона розпочала ся ще за того часу, коли славянські народи сучасної південно-західної Росії не були ще поєднаними під верховною кормигою державців. Таку гадку ми виводимо от з чого: давні руські князі не могли заснувати сільських громад. За першого періоду складування російської держави місцеві громади істнували скрізь по Україні-Руси; власть їх визначала ся через народні віча. Та демократична засновниця, на якій збудовані були віча, цілком була супротивною політиці руських великих князів, що прямували до самовластя. Тим то князі і проводили уперту боротьбу з місцевими, або городянськими громадами. Вже-ж не можна гадати, щоб ті самі князі, що півчили огнем і мечем силу і вагу місцевих громад, закладавали сільські громади. Треба пам'ятувати, що міста — особливо ті, що закладавали ся не по урядовому наказу, а відповідно природним економічним обставинам, переходили на міста із сіл, в сільських громадах набирали ся життєвої сили.

Не можна і давних польських королів вважати за основателів сільських громад. Вони так само, як і руські князі прямували до самовластя і пильнували знесилити громадські засновини в усіх тих славянських народів, що склали польську державу. Для сего польські королі пильнували зміцнити кормигу панів над хрестіянами і розповсюжувати по своїй державі німецьке право. Німецьке право переняла Польща за Болеслава I. (992—1025): замість народного віча явив ся війт з лавниками і ратманами. Ім падаю було адміністративної і судової власти. Замість народних зборищ проти неба, на дворі, заведено зборища по маїстратах і ратушах. Замість народних правничих звичаїв — заводили німецьке право. Громади, або цілком зникали, або страчували свою давню правничу вагу. В литовському статуті вперше здібаємо ясні і виразні відомости про сільські громади на Україні-Руси, і про їх споконвічне народне звичайне право. Вперше литовський статут 1529 року визнав за сільськими громадами обовязкову

свду. По статуту копа проводить сьлїдство і чинить суд:
1) Коли нашкоджено в чужому лісі (розд. VIII. артик. 51).
2) Коли хто присвоїв чужі борти, (розд. VIII. арт. 6). 3) Копа чинила сьлїдство і суд про злодїйство, коли невідомо було, хто злодїй а підзореннє за крадїж лягало на цїле село. Прецїнь же законодавець не вважав потрібним, заводити в статут цїлу систему звичайного права: він гадав, що се право люди тямлять лїпше ані-ж писанє право. Тимто статут наказує розсуджувати процеси старосьвітськими звичаями раз-у-раз за такого випадку, на який бракує писаного закону. (розд. VI. арт. 1, 5, 25; розд. VIII. арт. 6). О таким чиним, звичайне народне право, маючи своїма підвалинами автономїю громади, було затверджене верховною властю і здобуло ся ваги і сили, на рівнї з писаними законами.

Другий литовський статут року 1566 затвердив усї артикули першого про конні суди і завїв ще до себе децо такого з звичайного права, чого бракувало в першому статутї: нащр. сьлїдство і суд про тулобнице такого захожого, або безрїдного чоловіка, з котрого пікму було одержати головищину, (розд. XI. арт. 61) знов ще сьлїдство і суд за свашї товаром (скотниною) збіжа (хлїба на нїї) — (розд. XIII арт. 2).

Третїй литовський статут 1588 р. затвердив ієтнованнє давних сїльських громад на Україні-Руси, завїв до себе з перших статутів постанови про конні суди і поширив на деякі інчі краї польської держави закладуваннє сїльських громад. Сей статут наказує, що на Руси і інде, де були кони, там вони й повинні лишити ся на старих коповищах, по старосьвітському звичаю. А там, де кіп не було, статут показує, щоб підкомірники, межуючи землі, визначали, де бути коповищу і до сїл з коповищами залїчили усї околичні села з чотирох боків на протягу цїлої милї (розд. XIV. арт. 2).

Видима річ, що статут пильнував розповсюдити сїльські, громади. Отже, не вважаючи на се, помічаємо, що в XVI. і XVII. віках, сїльські громади підупадають і руйнують ся. І не диво! вони стояли в суперїчі до нових засновин державного устрою, особливо до паньської кормиги. Сїльські громади з своїми вічами і судами здають ся нам в той час — наче яка руїна стародавньої, колєсь великої і огрядної будівлї, посеред міста, не що давно збудованого. Сїльські громади і їх

віча стояли на автономії, але автономія мусіла зникнути, коли завело ся самовластє і державців і панів і з того часу не могло вже рости і розвивати ся звичайне кінне право і право віча. Вся сила єго мусіла лежати тільки на пам'яті сходатаїв. Тим то, коли сходатаї приходили до уряду вимагати, щоб їх присуд був вивершений, їм нічим було, окрїч давнини свого кінного права, довести справедливости свого вимагання. Громадський звязок між селами, обовязок приходити на кону і відповідати за шкоди і злочинство заподіяні на громадській околиці, тримали ся тільки тим, тільки на тому й снували ся, що мешканці тих сіл „издавна о шкоды вшелякія схоживалися“. Так само звичаї кінного сьлїдства, суду і присуду снували ся на самій лишень давнині. Стоячи на такій основі, стоячи не рухомо, не розвиваючись, не ростючи, кінне право в XVI. і XVII. в. показуєть ся невідповідним часу і новим обставинам громадського життя. До того-ж тоді вже позаведено всякі урядові устрої поліції і суди; життєві випадки стали розсуджувати по писаним законам.

Сходатаї народних віч були приижені; злиді і убожество давили їх; через що — трохи по троху збували ся вони вдачи, бути безпосередними суддями. Через се вони, стежачи який позов, діють якось полохливо, не сьміливо і видають присуди не завєди відповідні народному звичайному праву. Напр. на коні року 1564 розсуджували позов про крадіж з борту пчїл. Позивачі крестяне Сенько і Демян підзюрли в злодійстві панського куховара Степана. Степан відводив ся і здавав ся на міщанина Зїнька Мельницького. По кінному праву треба-б було снитати Зїнька, але позивачі, не дбаючи вічового присуду, постановили на штку Степана, били єго палїчем, палили огнем. Сходатаї замісь того, щоб снитати штку, розійшли ся собі: а Степан на штці і Богу душу віддав.

Зневага і убожество викликали в сїльских громадах моральне неованнє. Селяне замісь того, щоб снитати злочинства, нищпорити їх і стежити, та карати за них, самі виходили на розбишачтво підшлювали, грабували сусїд і уперто не хотїли приходити на віче, щоб вистежити злочинців і покарати їх.

Судова властє громад стояла різкою суперічно проти кормиги панів. За панамі було право карати, навіть на смерть

своїх слуг і підданків. Ті-ж самі підданки, ставши на копу, могли за деяких випадків кликати панів до свого кінного суду і присуджувати їх до кари. Сходатаї залежали цілком від панів; з якою-ж вільною думкою, з якою нестеменною правдою могли вони вирікати свої думки на коні, коли тут був і пан? Трапляло ся, що панський урядник, зайшовши на копу, виручав ся в процесі, перебивав позивача, не давав мовити сходатаям, ганьбив їх і епломіць виводив з кони крестян, не дожидуючи кінця процесу і присуду. Отож і трапляло ся, що під впливом пана, або его околома, чи офіціяла, копа вирікала присуд, невідповідний праву. Напр. копа зібрала ся розсудити процес про крадіж яблук і хмелю з саду пана Остапа Коровая і щоб догодити ему, вирікла неправдивий присуд. Сходатай Хведько Ігнатів оголосив на коні, що він бачив, як сини крестянина Кузьмича везли селом хміль від панського саду. Після сего треба-б було по кіншому звичаю опитати Кузьмичевих синів; але тут сидів і сам пан і копа присудила, щоб пан вибрав з сходатаїв, які були тоді на коні, шістьох мужів, а вони повинні заприсягти, що вони про крадіж нічого не відають, і не тямлять, хто злодій. Крестяне відrekli ся заприсягати і мовили: „Вже пане Коровая! як собі хоч, а ми не хочемо і не підемо присягати, бо Хведько Ігнатів посвідчив, що Кузьмичеві сини везли селом хміль від панського саду.“ Тоді пан Коровай вибрав з шістьох одного Гараська Кузьмича і вимагав, щоб він оден заприсяг. Гарасько не згодив ся. Тоді копа присудила, щоб Гарасько убаготворив Коровая за шкоду, заподіяну в его саду крадіжю. Такий присуд зрушав кінше право з головнійших его підвалин. Громада показувала ся неспроміжною, застеретти злочинства і завести безпечність; тоді пани зложили поміж себе зарукку, себ то таку умову, що крестяне одного села, вчинивши шкоду другому селу, певніні були не тільки убаготворити за шкоду, але ще заплатити кару грішми.

Отак то через убожество і через залежність крестян від панів народні віча страчували свої авторитет, кінше право переставали уживати; присуди віча позбули ся ваги і сили, пани нехтували їх. Напр. раз якось копа присудила, щоб пані Хребтовичка з Богурина наказала своєму урядникови заплатити

за крадіж вола. Хребтовичка на се мовила: „Я на голе мужиче слово не накажу платити.“

На останку в XVII. в. дехто з панів цілком заборонив своїм крестянам виходити на віче. 1602 р. збирала ся коша біля села Могильного Володимирського повіту. Крестяне села Овадна не прийшли на кошу. Сходатаї вирядили тоді до сего села своїх заступників, вимагати, щоб сходатаї з того села йшли на кошу. Крестяне села Овадна мовили до заступників: „Ми-б радійші були йти на кошу, та коли-ж наші пани наказали, аби ми не виходили на кошу. Через що, боючись панів, ми й не підемо.“

Показане нами становище сільських громад на Україні-Руси в XVI. і XVII. в. свідчить, що громади пережили свій вік; що вони яко останки споконвічної давнини, не відповідали новим обставинам.

Червоножовт. В. 15/27 I. 1886 р.

Додатки перекладчика.

1) Треба уважати, що свою монографію автор писав в 1863 році. Після того було знайдено ще кілька актів. Найдавніший з них належить до 1553, але єсть євд, що конні суди істнували і в XV в. Пізнійший акт належить до року 1742. В XVIII. в. конні суди були навіть ще в Овручі; складували ся вони з самих тільки міщан а судили тільки самих шляхтян по їх позвам оден на одного.

2) Нові акти свідчать теж саме. З них видко: що конні суди збирали ся і в дебільших на той час містах, напр. в Овручі, в Житомирі, в Слуцку.

3) З актів 1625, 1632 і 1640 р. видко, що крім огню і паліча, питку проваджено ще і на дибі. Таку питку чинив кат, або „оправця.“

Спис важнійших похибок друкарських в XV. томі „Рускої Історичної Бібліотеки“.

Стор.	рядок	з гори	зам.	манастири	читай	манастиря
„ 53	„ 17	з долини	„	Лютинка	„	Лютинка
„ 53	„ 11	„	„	Мончелійка	„	Малжалійка
„ 56	„ 16	з гори	„	сталого резиденцією	„	сталою резиденцією
„ 62	„ 9	з долини	„	від Польци	„	від Польци,
„ 62	„ 17	„	„	Завиною Білим	„	Завиною, Білим
„ 66	„ 19	з гори	„	Київ	„	Київ
„ 85	„ 15	з долини	„	покладати	„	покладати
„ 87	„ 17	з гори	„	такі	„	тоді
„ 91	„ 1	„	„	служу	„	служи
„ 94	„ 11	з долини	„	Кумейки	„	Шумейки
„ 95	„ 3	з гори	„	до царя	„	до царя,
„ 101	„ 15	„	„	Семен	„	Семен
„ 103	„ 7	з долини	„	одн	„	оден
„ 110	„ 7	з гори	„	з вістовими, листами	„	з вістовими листами,

Зміст XV. т. Рускої Історичної Бібліотеки.

ГЕТЬМАНОВАННЄ МНОГОГРІШНОГО.

ГЛАВА ПЕРША. Народна ворохобня після убийства Бруховецького. Дорошенко провадить військо руйнувати маєстности Бруховецького. Дорошенко їде в Чигирин. Дем'яна Многогрішний. Запорожці вибирають гетьманом Суховієнка піддержуваного ханом. Василь Многогрішний. Гвинтівка. Архисениекон Лазар Баранович. Дем'яна Многогрішного вибирають наказним гетьманом Сіверським. Прозьби до царя. Відповідь царська. Дорошенко посилає Шереметеву письмо Методія до Бруховецького. Методій в Києві і виїзд его в Москву стор. 1—12

ГЛАВА ДРУГА. Розмова Дорошенка з посланцем Шереметєва Подимовим. Відповідь Шереметєва. Теофіл Бобрович в Гадячі. Пересправи его з Андрієм Дорошенком. Універсал Бобровича. Від'їзд его в Москву. Три претенденти на гетьманство. Напад Суховієнка на Дорошенка. Сірко побив Суховієнка. Зміцненце Дорошенка. Загальна неохота Українців до воевод і царських людей ратних. Протопопа Семен Адамович. Его інтриги перед московським урядом. Доноси стор. 13—21

ГЛАВА ТРЕТЯ. Козацьке посольство в Москву про вибір гетьмана. Чолобиття Українців. Вісти про назначенне ради задля вибору. Бобрович привозить на Україну царські милостиві грамоти. Двозначність Андрія Дорошенка. Бобрович під вартою. Він утікає до Камінного. Переписка его з Андрієм Дорошенком. Письмо Бобровича в Москву про двозначність Дорошенка. Бобрович боїть ся їхати в Чигирин. Зсилка гетьмана Дорошенка з Ромодановським в справі визволу воеводів. Порученне Бобровича кінчить ся. стор. 21—27

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА. Приготовлення до ради. Домагання Дорошенка. З'їзд в Глухові. Погляди про право козацьких послів на прийву в переговорах Росії з Польщею. Вибір гетьманом Дем'яна Многогрішного. Статті прочитані на раді царським посланником. Розправи про воеводів і ратних людей і про задержання Києва.

Докази з боку Ромодановського проти бажання не мати воеводів на Україні. Присяга нового гетьмана. Звістка цареві і Дорошенкови про вибір гетьмана. Від'їзд Ромодановського з Глухова стор. 27—38

ГЛАВА ПЯТА. Відносини московського уряду до Дорошенка після глухівської ради. Архимандрита Гизель вступає ся за Тукальського. Рада на річці Росаві. Голоси про Туреччину в письмах з правобережа. Подані в Москву статті умов підданства Дорошенка Туреччині. Многогрішний силкуєть ся нахилити Суховієнка на царську сторону. Суховієнко знов грозить Дорошенкови. Переговори з Дорошенком про визвіл воеводів. Дорошенко посилає на лівобереже Гамалію і Манжоса. Козловський приходить до Києва замість Шереметєва стор. 38—45

ГЛАВА ШЕСТА. Дорошенко випускає полонених царських воеводів. Суховієнко з Запорожцями і кримськими Татарами іде на Дорошенка. Рада під Уманю. Суховієнко усупенний з гетьманства. Уманський полковник Ханенко окликаний гетьманом. Ханенко з Кримцями облягає Дорошенка. Турецьке посольство. Вручення знаків гетьманського уряду Дорошенкови. Султанська грамота. Умова між Дорошенком а Ханенком. Ханенко другий раз облягає Дорошенка в Стеблові. Сірко визволяє Дорошенка. Ханенко і Суховієнко уступають на Січ. Татари висилають Юраська Хмельницького в Царгород. Дорошенко підчиняє собі Умань. Справи Дорошенківців на лівобережжі. Успіхи Многогрішного. Суперечка з сумьським полковником. Тривога гетьмана Многогрішного задля одного письма. Цар заспокоює гетьмана. Вість про городи, що не признають царської влади в лівобережній Україні. Великдень 1670 р. Ради полковників з гетьманом. Увадок народного добробиту і культури на Україні стор. 45—55

ГЛАВА СЬМА. Багато містечок на Україні піддаєть ся Многогрішному. Питання про столицю гетьмана в лівобережній Україні. Полтавський полковник присягає цареві. Підзор Демяна на Ханенка. Романовський випрошує у царгородського патріарха неблагословенну грамоту проти Демяна. Цар заспокоює Демяна і вступаєть ся за него перед патріархою. Посольство Дорошенка в Польщу. Проект згоди з Поляками. Острожська комісія. Ханенко приймає польські умови і Річ Посполита признає его гетьманом стор. 55—64

ГЛАВА ОСЬМА. Донос на Многогрішного і его педуга. Патріарха здіймає неблагословенсьє. Посольство Фронима Комара в Москву. Відповідь московського уряду Польщі. Бажання Дорошенка зблизити ся до Московщини і висунути її проти Польщи. Розмова Дорошенка з архієпископом Манасью. Манася бачить ся з Тукальським. Письмо Дорошенка до царя. Лист Многогрішного про нестійність андрусівської умови. Дорошенко під Білою Церквою. Війна Дорошенка з Ханенком, Сірком і Поляками. Многогрішний пускає козаків помагати Дорошенкови. Козаки Дорошенкові переходять до Ханенка. Невпевність хана. Застанова війни зимою. Прихід

Татар. Зимівля їх на Україні. Тривога на лівім березі Дніпра. Польський полковник Пиво. Польський післанець Глинський в Москві. Розмова его з боярами стор. 64—74

ГЛАВА ДЕВЯТА. Многогрішний бачить ся з піддячим Михайлом Савиним. Різкі відповіді гетьмана. Приїзд Ташеєва. Питання про Гомель. Перша розмова Ташеєва з Неєловим. Многогрішний боїть ся суперічи київського полковника Солонини. Розмова Многогрішного з ніжинським протопопою. Звістки про панство гетьмана Многогрішного. Другий приїзд Ташеєва. Недовірюванне гетьмана Москві. Сьміла і різка річ гетьмана Многогрішного висловлена Ташеєву. Друга розмова Ташеєва з Неєловим. Нічна нарада у обозного Петра Забіли. Остання зустріч Ташеєва з гетьманом. Відїзд Ташеєва стор. 74—91

ГЛАВА ДЕСЯТА. Старшини арештують гетьмана в Батурині і везуть в Москву Пригода з Гвинтівкою. Обозний Забіла тимчасом править Україною з старшинами. Випитуванне гетьмана. Суд над гетьманом. Засуд на смерть. Засланне в Сибір стор. 91—112

Д О Д А Т О К.

Про давні сільські громади на Україні-Руси, Миколи Іванішова, переклад О. В. стор. 113—127

РУСКА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА виходить у Львові.

Передплата на оден том брошурований без пересилки 1 р. 20 кр., з пересилкою франко 1 р. 25 кр., — рекомендовою 1 р. 35 кр. Передплата на два томи бравий в англійське полотно з золоченим витиском з пересилкою рекомендовою 3 р. 10 кр., без пересилки 2 р. 85 кр.

РУСКОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ вийшло доси :

- Том I. **Істория Руси** Стефана Качали, ціна 1 р. 50 кр. (з пересилкою 1 р. 55 кр.)
- Том II. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. I., ціна 2 р. (з пересилкою 2 р. 10 кр.)
- Том III. **Княжий Період України-Руси** до смерті Володимира Мономаха, Д. Іловайського Т. I., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том IV. **Княжий Період України-Руси** Д. Іловайського до князювання Данила Галицького Т. II., ціна 1 р. 80 кр. (з пересилкою 1 р. 85 кр.)
- Том V. **Монографії до історії Галицької Руси** М. Смирнова, М. Дашкевича і Д-ра І. Шараповича, ціна 1 р. 50 кр. (з пересилкою 1 р. 55 кр.)
- Том VI. **Істория Великого Князівства Литовского** В. Антоновича і Д. Іловайського, ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том IX. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. II. **Богдан Хмельницький** том I., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том X. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. III. **Богдан Хмельницький** том II., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том XI. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. IV. **Богдан Хмельницький** том III., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том XII. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. V. **Богдан Хмельницький** том IV., ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том XIII. **Історичні монографії** М. Костомарова Т. VI. **Гетьманованне Гвана Виговського і Юрія Хмельницького**, ціна 1 р. 60 кр. (з пересилкою 1 р. 65 кр.)
- Том XIV. **Руїна**, істор. монографія М. Костомарова ч. I. **Гетьманованне Бруховецького**, ціна 1 р. 40 кр. (з пересилкою 1 р. 45 кр.)
- Том XV. **Руїна**, істор. монографія М. Костомарова ч. II. **Гетьманованне Многогрішного**, ціна 1 р. 30 кр. з пересилкою 1 р. 35 кр.
- Друкують ся:
- Том XVI. **Руїна**, істор. монографія М. Костомарова ч. III. **Гетьманованне Самійловича**

Передплату найлучше пересилати переказом під адресою : **Олександр Барвіньський у Львові ул. св. Миколая Ч 13. II.**

Хто бере всі доси видані томи (13) параз, може їх дістати за 15 р. — кр. франко або і на рати власної декларації. Можна ще дістати примірники оправні т. I і II, III і IV., V і VI., IX і X., XI і XII, XIII і XIV., по ціні 3 р. 10 кр., за два томи разом з пересилкою (всі томи I—VI і IX—XIV в оправі з пересилкою 18 р. і на рати).

ІБ ПНУС

249300